

गुप्त

आपका प्यार का पत्र - रमेश शर्मा

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ મંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૩૭૨૩ કિંમત ૧-૦-૦

મુદ્રણામ નવદંપતિને

તારીખ ૨૫ : ૨૭

નવદંપતીને

લેખક અને પ્રકાશક :

વૈદ્ય જાદવજી નરભેરામ શાસ્ત્રી

રખે વહેમાતા : નવદંપતિને : પુત્રદા અને પારણું :
અનુભૂત યોગાવલિ : સંતતિસંયમન : શીતળા : ચંદ્રોદય
ઝેટલે શું ? : પૂછયું અને કહ્યું (પ્રથમ અને દ્વિતીય ભાગ) :
વીણેલાં : બા અને બાળક : વગેરેના લેખક અને
સંચાલક : વિશાળ ઔષધ ભંડાર
પાટ ડી. (જી. અમદાવાદ)

દ્વિતીયા વૃત્તિ
સંવત ૧૯૬૮

પ્રત ૧૦૦૦
સને ૧૯૪૨

મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

સ્વસ્વામીત્વના સર્વ હક્ક
લેખકને સ્વાધીન છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ગ્રંથીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૩૭૨૩

સાચુ દાંપત્યસુખ એ જ સ્વર્ગીય
સંસારની ગુરૂચાવી છે. સાચા
સંસારસુખથી વંચિત મહાપુરુષો
પણ બચાંકર દાનવરૂપ પ્રકટાવે છે.
માનવરૂપે દેવ તે જ છે, જેણે સાચા
દાંપત્યસુખનો અનરો દહાવો લીધો છે.

મુદ્રક : ચંદુલાલ જેઠાલાલ વ્યાસ
મુદ્રણસ્થાન : સ્વાશ્રય મુદ્રણાલય : રાણપુર

બીજી આવૃત્તિ વિષે એ બોલ

આ પુસ્તક જનતાના આદરને પાત્ર બન્યું છે. એ મારે મારે સારે આત્મસંતોષનો વિષય છે. આજના ધાંધલ-ધરપચલાર્યા અનેક ઉદ્યોગમાં પ્રવૃત્ત રહેનારને પોતાના ગૃહજીવનની વાડીની માઠી મહેકતી સુગંધ મેળવવાની તમના રહે એ સ્વાભાવિક છે. અને એ મારે પતિ-પત્નીનો સંબંધ સુમેળ સાધતો, સૌભાગ્યની સુરબીલયો હોવો જોઈએ.

એ દષ્ટિ રાખીને તેમજ તેની સાથે એક વૈભવ તરીકેના મારા અનુભવને સામેલ રાખીને આ પુસ્તક મેં તૈયાર કર્યું હતું. આ પુસ્તકના ઘડતરના સંબંધમાં મારે જે કંઈ કહેવાનું હતું એ તો પહેલી આવૃત્તિ પ્રકટ કરતી વખતે જ 'લક્ષ્મીમિમાંસા'માં મેં કહી દીધું હોય, અહીં વિશેષ કશું કહેવાની જરૂર લાગતી નથી.

પ્રથમાવૃત્તિ પ્રકટ થયા પછી અનેક ભાષા-બહેનોના મળેલાં પત્રો ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે અત્યારના જમાનામાં ગૃહ-જીવનને મધુર બનાવવા તથા દાંપત્યસુખને પ્રાપ્ત કરવા મારે જે પ્રકારના માર્ગોની જનતાને જરૂર છે તેનું દર્શન તેમને 'નવ દંપતીને...'માં થયું છે. અને તેથી જનતા તરફથી ઉત્તરોત્તર આ પુસ્તકનો માંગણી વધતી જ ગઈ છે.

પહેલી આવૃત્તિ કેટલાક સમયથી ગિલકુલ ખત્રાસ થઈ ગઈ છે, તેની માંગણી તો વધતી જ જાય છે. એટલે અત્યારે કાગળો વગેરેની અનેકગણી મોંઘવારીના સમયમાં પણ બીજી આવૃત્તિ પ્રકટ કરવાનું સાહસ કર્યું છે. આ આવૃત્તિમાં ઉંચા ઝોંઝડ કાગળો વાપર્યા છે, તેને યુગારવાનો સુયોગ્ય પ્રયત્ન કર્યો છે અને તેની સાથે તેની અંદર ભરેલું નવનીત દરેક વાચકને હર પ્રકારે પાચક, પૌષ્ટિક અને મધુર લાગશે.

વિશેષ કશું કહેવાનું નથી. પરમકૃપાળુ પરમાત્માની કૃપાથી હું આ પ્રકારનું સાહિત્ય તૈયાર કરી, જનતા-નારાયણની યથાશક્ય સેવા બજાવી રહ્યો છું. એવી જ સેવા બજાવવાનું બળ પરમાત્મા સતત પ્રેર્યા કરે અને વાચકવૃન્દને મારી આ પ્રકારની સેવા સંતોષ આપે એવી હાર્દિક ભાવના પ્રકટ કરું છું.

પાટલી } વૈદ્ય બદવજી નરસેરામ શાસ્ત્રી
તા: ૧૦/૫/૧૯૪૨

સીઓ માટે અત્યંત ઉપયોગી

← દવાઓ →

ગર્ભાધાર—જેમને બાળકો ન થતાં હોય તેમને માટે બધી જ અસરકારક દવા. એક જ બાટલી ગુણુ બતાવે છે. બાટલી ૧ ની કીંમત રૂ. ૫-૦-૦.

ગર્ભાવરોધ—સંતતિનિયમન માટે અનુભવી અને અસરકારક. આ ગોળી બાવાથી ગર્ભ રહેતો અટકે છે. બા. ૧ની કીંમત રૂ. ૩-૪-૦.

સંકેચન વટી—ગુપ્તભાગને મજબૂત બનાવે છે. પ્રદરને બંધ કરી ધસી આવેલા અંગને ઠેકાણે લાવે છે અને ગર્ભાશયના સોજાને ઉતારનાર ગુપ્તભાગમાં પહેરવાની ગોળી. કીંમત બા. ૧ના રૂ. ૧-૪-૦.

દ્રઢીકરણ—સ્તન ઉપર માલીસ કરવાથી ભરાવદાર અને મજબૂત બનાવે છે તથા લટકેલા સ્તનને ગોળાકાર બનાવે છે. કીંમત બા. ૧ ના રૂ. ૧-૪-૦.

બ્રાહ્મી તેલ—માથાના બાલને કાળા બનાવી ક્રામળતા લાવનાર તથા ખરતા અટકાવનાર, શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી બનેલું ઉત્તમ અને મનને હરી લે તેવું ખુશબોદાર તેલ. નાની બાટલી ૦-૮-૦ મોટી ૦-૧૨-૦.

આમળાં તેલ—મગજને ઠંડક આપી બાલ વધારનાર તથા કાળા કરનાર, ઉપયોગી અને મધુર સુવાસવાળું. નાની બાટલી રૂ. ૦-૮-૦ મોટી રૂ. ૦-૧૨-૦. દરેક દવાઓ પોસ્ટથી મંગાવનારને પોસ્ટખર્ચ જુદું આપવાનું રહે છે. લખો :-

વિશાળ ઔષધ ભંડાર : પાટડી. (જી. અમદાવાદ)

આન્ય :- સારંગપુર ચકલા, ફરતો વિશાભા : અમદાવાદ.

ઘડતર મિમાંસા

કોઈ શિલ્પી અમુક દેવ કે દેવીની મૂર્તિ ઘડે છે; કોઈ બળવાન પહેલવાન અથવા સર્વાંગસુંદર રમણીની પ્રતિમા રચે છે; કોઈ સુવર્ણકાર સુવર્ણ કે ચાંદીનો રત્નજડિત યા સાદો અલંકાર ઘડે છે. એ દરેક ઘડતરની પાછળ કોઈ ને કોઈ હેતુ રહેલો હોય છે. હૃદયની શ્રદ્ધા, સૌંદર્યની આકાંક્ષા, પ્રચારની દષ્ટિ, કીર્તિની કામના, તેમ જ જનતામાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરવાની, તેને માર્ગદર્શન કરાવવાની, તેના દિલમાં ઉન્નત વિચારોને સ્ફુરાવવાની, તેના બાહ્ય અને આંતર સુશોભનની ભાવના એ ઘડતર કરનારના દિલમાં વહેતી જ હોય છે. તે વિના એવું કોઈ પણ ઘડતર કરવાને માટે તેનું મન ઉચ્ચુક્ત બનતું નથી.

અર્થાત્ આ નાના ગ્રંથનું ઘડતર કરવાની પાછળ કોઈ ને કોઈ હેતુ રહેલો હોય એ સ્વાભાવિક છે.

મેં લાંબા કાળથી આયુર્વેદની અને તેના દ્વારા ભારતવાસી મારાં બધું-ભગિનીઓની સેવા કરવાનો ધંધો સ્વીકાર્યો છે. એ ધંધાને ફલિશ્રુત બનાવવાના એ પ્રકાર : એક તો તેમનાં દરદનું નિદાન કરી, ચિકિત્સા કરવાનો-તેમને યોગ્ય ઔષધોપચાર કરવાનો. બીજો પ્રકાર તેમનાં શરીર, જાત જાતનાં દરદો, તેનાં કારણો વગેરેના સંબંધમાં તેમને આવશ્યક માહિતી આપી, તે માટેનાં યોગ્ય ઔષધો, ઉપચારો આદિ બતાવવાનો.

વૈદ્ય તરીકે જુદાં જુદાં સ્થળોનાં, જુદી જુદી જ્ઞાતિઓ અને કોમોનાં, લિન્ન લિન્ન સ્વભાવનાં અને જાતભાતનાં; સામાન્ય તથા ગંભીર દરદોથી ત્રસિત થયેલાં અનેક માનવીઓના પ્રસંગમાં મારે આવવું પડે છે. તેમને ઔષધોપચાર અને સલાહ-સૂચના દ્વારા યથા-શક્ય આશ્વાસન હું આપું છું.

પરંતુ એટલાથી મને સંતોષ ન થાય એ સ્વાભાવિક છે. હું તો એમ ધૃવ્યું કે જગતનો કોઈ પણ માનવી દરદી ન રહેવો જોઈએ. જો કે આખા જગતને પહોંચી વળવાની મારામાં શક્તિ નથી, એટલે જેઓ મને સમજી શકે, હું જેટલાને સમજાવી શકું, તેમને ઉપયોગી થવાને માટે અત્યારસુધીમાં મેં આરોગ્યવિજ્ઞાન, શરીરશાસ્ત્ર અને જીદાં જીદાં દરદો સંબંધી કેટલાંક પુસ્તકો લખ્યાં છે. તદુપરાંત અખ-બારોમાં આરોગ્ય, આહારવિહાર, જીદી જીદી ઋતુઓમાં રાખવી જોઈતી સંભાળ, કેટલાક પ્રયોગો, વગેરેના સંબંધમાં લેખો પણ લખ્યા છે તથા લખું છું.

એ પ્રચાર મને વધારે સફળતા દર્શાવનારો લાગ્યો છે. મારાં પુસ્તકો અને લેખો વાંચનારાં ઘણાં યુવક, યુવતિઓ તરફથી મને પત્રો મળે છે. કેટલાંક રૂબરૂ મુલાકાત વખતે પણ મારી સાથે ચર્ચા કરે છે. તેમની ચર્ચાનો ધ્વનિ એ હોય છે કે આજસુધી જાતીય વિજ્ઞાન સંબંધી જે આપણી ભાષામાં લખાયું છે, પ્રગટ થયું છે, તે માંહેનું કેટલુંક અતિ શાસ્ત્રીય બન્યું છે, અને બીજું કેટલુંક માત્ર જીગૃહ્સા અને કામોત્તેજના પેદા કરનારું હોઈ શિષ્ટ સમાજ તેના તરફ ઘૃણાની દષ્ટિથી જુએ છે. એટલે અત્યારના જમાનાને અનુસરીને, સાંપ્રત સ્થિતિ, રીતિ, નીતિ, આદિનો વિચાર કરીને નવદંપતીને માર્ગદર્શક બને, તેમનો સંસાર સુખરૂપ બને એવા સાહિત્યનો પ્રચાર આવશ્યક છે.

મને પણ તેમની એ માગણીમાં તથ્ય જણાયું છે. અને તે આ ‘નવદંપતીને...’નું ઘડતર કરવામાં કારણરૂપ બન્યું છે.

આ વિષય એટલો નાજુક છે કે તેને બહુ જ સંભાળપૂર્વક જણવો જોઈએ. આખા જગતનો આધાર પ્રાણ અને પ્રકૃતિના સંલગ્ન ઉપર છે. દ્વૈતને અદ્વૈત બનાવવાથી જ જગતની સુખરૂપતા સિદ્ધ કરી

શકાય છે. એ અદ્વૈતભાવના નવદંપતીમાં સંચરે તો જ તેમને સંસાર સુખી બની શકે છે.

આ વિષયમાં અનેક વિચારો મારા મનમાં ઉદ્ભવવા લાગ્યા, કેટલાંક યુવક અને યુવતીઓ તરફનાં પત્રોમાંથી પણ મને ઘણું જાણુવા-વિચારવાનું મળ્યું. એટલે ‘નવદંપતીને...’ એ જ નામથી આ ગ્રંથ લખવાનો આરંભ કર્યો.

તે કોઈ જુદી જ રીતે લખવાનું મારા મનમાં સ્ફુરણ થયું. તેથી તેના બે ખંડ પાડ્યા છે : પ્રથમ ખંડમાં મોટા ભાઈ પ્રભુતામાં પગલાં માંડનારી નાની બહેનને પત્રોદ્વારા તેના ભાવિ જીવનના કાર્યક્રમનું માર્ગદર્શન કરાવતો હોય એ રીતે લખ્યું છે : દ્વિતીય ખંડમાં મોટી ભાભી પ્રભુતામાં ડગ ભરનારા નાના દિયરને પત્રો લખે છે. રૂબરૂ કરતાં મર્યાદા જાળવીને પણ પત્રોદ્વારા ઘણું વધારે કહી શકાય એ સ્વાભાવિક છે. એથી જુદા જુદા પત્રોદ્વારા જ નવદંપતીને જાણુવા યોગ્ય, વિચારવા યોગ્ય, આચરવા યોગ્ય, આદરવા યોગ્ય તમામ કહેવાનું મને ઠીક લાગ્યું છે.

હું એક વૈદ્ય નવયુવક-યુવતીને સીધી સલાહ આપું તેના કરતાં એક ભાઈ બહેનને, ભાભી દિયરને પોતાના અનુભવના નિયોડપૂર્વક સલાહ આપે તે વાચકને વિશેષ રસિકર અને વધારે અનુકૂળ લાગશે એમ હું માનું છું. તેમાં નવદંપતીને પરસ્પરના સ્નેહ, સહકારિતા અને સંસ્કારિતાની જાળવણી તથા વૃદ્ધિને માટે સુરચિભંગ ન થાય એવી રીતે કહેવાનો યત્ન થયો છે. તેમનું ભાવિ જીવન કેવી રીતે ઉજ્જવળ બની શકે, અત્યારના જમાનામાં તેઓ પોતાનો સંસાર કેવી રીતે સુખરૂપ બનાવી શકે તેનું દર્શન કરાવ્યું છે.

ભાઈ પુરૂષ છે, તે દુનિયાના રંગે રંગાયેલો છે. એ પોતાના દષ્ટિ-બિન્દુથી નાની બહેનને સલાહ આપે છે. તે સંપૂર્ણ મર્યાદામાં રહીને પશ્ચ

બહેનને અત્યારે સર્વત્ર ચર્ચાતા સંતતિનિયમનના સંબંધમાં પૂરતી સ્પષ્ટતાપૂર્વક ઉપયુક્ત માહિતી પૂરી પાડે છે. તેમ જ એક પુરૂષની દૃષ્ટિથી દાંપત્યજીવનને સફળ બનાવનારી અગત્યની વાતો સમજાવે છે.

તે જ રીતે મોટી ભાભી પણ પોતાના અનુભવને આધારે નાના દિયરને લગ્ન અને પ્રેમની સમજણ આપી, પત્નીને પ્રસન્ન રાખવાની કળા, સમાગમ, સંતતિનિયમન, પતિ-પત્નીના ઝગડા, કલહનો અંત આણવાની કળા, મદાનગી, સાચો દાંપત્યપ્રેમ, લગ્નજીવનનું સારતત્ત્વ આદિ સરલતાપૂર્વક સમજાવી દે છે.

આ ગ્રંથની પ્રસ્તાવના સુપ્રસિદ્ધ સાહિત્યકાર શ્રી. ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહે લખેલી હોય એ વિષયમાં મારે કશું લખવાનું રહેતું નથી. શ્રી. ચુનીલાલભાઈએ તેમની મર્મસ્પર્શતાપૂર્વક આખા ગ્રંથનું હાર્દ સમજાવ્યું છે. તેમણે લીધેલા શ્રમ માટે હું તેમનો હૃદયપૂર્વક આભાર માનું છું.

અહીં મારે વિશેષ કશું કહેવાનું નથી. આ ગ્રંથ વહેલો પ્રકટ થાય એવી મારી ઇચ્છા હતી. પરંતુ કેટલાંક અનિવાર્ય કારણોને લઈને તેમાં ધાર્યા કરતાં વધારે ઢીલ થઈ છે, તે માટે મારા તરફ પ્રેમભાવ ધરાવનાર ઇન્તેજર વાચકઅનુઓની ક્ષમા ચાહું છું.

આ ગ્રંથ પ્રભુતામાં પગલાં ભરનાર યુવકો અને યુવતિઓને પસંદ પડશે તો હું મારો શ્રમ સફળ થયો સમજીશ, એટલું જ નહિ પણ એથી પ્રોત્સાહન મળતાં આ જ વિષયને લગતું અન્ય ઉપયોગી સાહિત્ય તૈયાર કરવામાં માફ મન પ્રવૃત્ત બનશે. પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા એ માટેનું મને બળ આપે એવી પ્રાર્થના છે.

વિશાળ ઔપચ ભંડાર
પાટડી (જી. અમદાવાદ)
તા: ૧૪: ૮: ૧૯૩૬

વૈદ્ય ભદ્રજી નરસિંહરામ શાસ્ત્રી

પ્ર સ્તા વ ના

૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

મીસીસ મેરી સ્ટોપ્સ, જેનાં જાતીય વિજ્ઞાનનાં પુસ્તકો અંગ્રેજી સાહિત્યમાં ખૂબ ફેલાવો પામ્યાં છે અને જેના અનુવાદો હિંદની કેટલીક દેશી ભાષાઓમાં પણ થઈ ચૂક્યા છે, તે પોતાના પુસ્તક “Married Love”માં કહે છે: ‘It is never easy to make marriage a lovely thing; and it is an achievement beyond the powers of the selfish, or the mentally cowardly. Knowledge is needed and, as things are at present, knowledge is almost unobtainable by those who are most in want of it.’ તાત્પર્ય એ છે કે આપણે ત્યાં ‘તાંતરવું’ એ કુદરતી પ્રેરણા જ કહેવાતી હોવા છતાં તેમાંય જ્ઞાનની, સમજણની, શિક્ષણની જરૂર છે, અને સફળ તથા સુખી દાંપત્ય-જીવન એ સામાન્ય રીતે માનવામાં આવે છે, એવી સહેલી વસ્તુ નથી. મનના કાયર અને તનના સ્વાર્થીઓ ‘દંપતી’-સુખી દંપતી બની શકતાં નથી, અને તેમને સુખી બનાવવાં હોય તો તેમને સુખી દાંપત્ય માટેની સમજણ આપવી જોઈએ.

એક કાળ એવો હતો કે જ્યારે સુખી દાંપત્ય માટેની ગુરૂકૃત્તી ‘કામશાસ્ત્ર’માં સમાયલી મનાતી હતી. કામશાસ્ત્રનું જ્ઞાન લોકોને આપવા માટે આપણા ઋષિ-મુનિઓ પણ મોખરે આવ્યા છે અને તેમણે માનવપ્રકૃતિ તથા ચેતનસૃષ્ટિનું અવલોકન તથા અભ્યાસ કરીને એ જ્ઞાનનાં પુસ્તકો લખ્યાં છે. એ દિશામાં તેમણે કેટલાંક

સંશોધનો પણ કરેલાં છે, અને એ સંશોધનો પ્રાથમિક અવસ્થામાં હતાં, તે ઉપર આગળ વધીને આજના સંશોધકોએ ખીજાં પણ સંશોધનો કરેલાં છે. પ્રાચીન કામશાસ્ત્ર કરતાં આજનું કામશાસ્ત્ર ખૂબ આગળ વધ્યું છે, વિસ્તાર પામ્યું છે અને વધારે વહેવાર સ્વરૂપ પામ્યું છે એમાં શંકાને સ્થાન નથી.

પરંતુ એકલા કામશાસ્ત્રનું જ્ઞાન સુખી દાંપત્ય માટે પૂરતું નથી. એક કાળે તે ભલે પૂરતું મનાતું હોય, આજે તો માનવસમાજની સમીપે જીવનની નવી નવી દિશાઓ ખુલી છે, નવા અભિલાષો જન્યા છે, નવા કાયડા ઉપસ્થિત થયા છે; બલકે રાજકારણ અને અર્થકારણ પણ દાંપત્ય ઉપર સીધી અસર નીપજાવે છે. એટલે સુખી દાંપત્યની વ્યાખ્યા ભલે એક જ હોય પણ તેનાં સાધનો અને અપેક્ષાઓ વધી ગયાં છે. એક કાળે આર્યાવર્તમાં વસતિની વૃદ્ધિને ધર્મરૂપ માનવામાં આવતી હતી, તે માટે એક પુરુષ ધર્મને જાળવી રાખીને અનેક સ્ત્રીઓ પરણી શકતો, એક જ પુરુષ અનેક સ્ત્રીઓમાં ખીજ વાવીને સંતાનોનો મોટો પાક ઉતારતો; આજે જુદી જ વસ્તુસ્થિતિ છે. રાજકારણ અને અર્થકારણ આજે એવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરી છે કે સંતતિનિયમન પણ કેટલાંકને કરવું પડે ! જે કામશાસ્ત્ર એક વાર સંતાનવૃદ્ધિ માટે ઉપયોગી હતું તેથી જુદું જ કામશાસ્ત્ર આજે જોઈએ, એમ શું આ પરિવર્તિત પરિસ્થિતિ કહી રહી નથી ?

સંતતિની વૃદ્ધિ અને સંતતિનું નિયમન એ એક માનવજીવનને સ્પર્શતાં હોવા છતાં અને એ કારણે દાંપતીના આરોગ્ય સાથે નિકટને સંબંધ ધરાવતાં હોવા છતાં તે દેશના પણ પ્રશ્નો બની ગયા છે. દેશનું રાજકારણ અને અર્થકારણ કહે છે કે પેટપુરતું અન્ન ઉપલબ્ધ ન થતું હોય, ત્યાં સંતાનવૃદ્ધિનો પ્રાચીન આર્ય આદર્શ જૂલી જાયો, નહિ તો આજનું આર્યાવર્ત બિખારીઓનો દેશ થઈ જશે ! આ પરાધીન દેશનું હીન થતું જતું આરોગ્ય કહી રહ્યું છે કે સંતતિ-

નિયમન કરે, નહિ તો અકાળે થતાં મૃત્યુમાં સ્ત્રીઓનાં મૃત્યુ બહુ મોટા વધારે કરવા લાગશે. ભવિષ્યનો સ્વાધીન આર્યાવર્ત કદાચ ફ્રાન્સ, દટાલી અને જર્મની જેવા દેશોની પેઠે વધુ સંતાનોની માંગણી કરશે, પરંતુ અત્યારે તો સંતતિનિયમનનો વાયુ જ ચોમેરથી ફુંકાય છે, અને તેનાં કારણો પણ છે.

પરંતુ એક વાત નક્કી છે કે માનવી પોતે પોતાની જાતીય પ્રેરણાના સંતોષને ઇચ્છે છે, અને દાંપત્યને એ સંતોષ માટે જોડેલે અંશે સાધનભૂત બનાવી શકાય તેટલે અંશે તેનો ઉપયોગ કરવા માંગે છે. દેશમાં દુકાળ હશે અને ખાવાનાં સાંસાં હશે, તો પણ માનવીનો જાતીય આવેગ સમજાવ્યો સમજશે નહિ અને એ આવેગને સંતોષ્યા વિના તે રહેશે નહિ. એટલે આધુનિક દાંપત્યને સુખી કરવાને દેશ-સમાજની પરિસ્થિતિ ઉપરાંત નિઃસર્ગે તેનામાં રાપેલા પ્રેરણાખીજને પણ વિચાર કર્યા વિના સુખી દાંપત્ય નીપજવી શકાય તેમ નથી.

‘નવદંપતીને...’માં એ બેઉ દષ્ટિ સમાવેલી જોઈ શકાય છે. નૈસર્ગિક જાતીય આવેગને સંતોષવો, છતાં તેમાં પશુતાને સ્થાન ન હોય; લગ્નજીવનમાં ઋત્વચર્ય અને સંયમ રાખવાં, છતાં તેમાં વાન-પ્રસ્થ ઋષિ-મુનિઓનો સંસારત્યાગ ન હોય; સ્ત્રી સાથે રહી ગૃહસ્થ-જીવન ચલાવવું, છતાં તેમાં વિલાસવૃત્તિને અત્રપદ નહોય; સંતાનો-ત્પત્તિ કરવી, છતાં અર્થ, આરોગ્ય અને ઉદ્ધાસ તળિયાઝાટક થઈ જાય તેટલાં સંતાનો ન જોઈએ, એવી બેઉ દષ્ટિપૂર્વક આ પુસ્તકના બેઉ ખંડમાંના પત્રો લખાયા છે. પહેલા ખંડમાં દેશ, સમાજ, આરોગ્ય અને અર્થદષ્ટિ પ્રધાન રાખીને મોટે ભાગે સંતતિનિયમન અને લગ્નપ્રેમને જુદાં જુદાં પાર્શ્વબિંદુઓથી ચર્ચ્યાં છે; બીજા ખંડમાં પતિ-પત્નીના જાતિયજીવનની સમતા અને સમનુકૂલ સહજીવનની મોટે ભાગે ચર્ચા કરી છે. બેઉ ખંડમાં કેટલુંક જૂદાપણું પણ છે :

એકાંતમાં પત્રોમાં વિચારો અને વિષયોની સતત ધારા નથી, પણ વિષયોનું પ્રાચુર્ય છે; પરંતુ એટલું તો જોઈ શકાય છે કે દાંપત્યના-પરિશિષ્ટમાં જણાવ્યા મુજબ મધ્યમ વર્ગનાં અને મધ્યમ ક્ષાત્રિણ પતિ-પત્નીના પરિણીત જીવનના-સઘળા મહત્વના પ્રશ્નો તેમાં આવે છે અને એ પ્રશ્નો દ્વારા બધી બાબતોમાં જરૂરી સૂચનો નવદંપતીઓને મળી જાય છે.

પ્રથમ ખંડમાં મોટો ભાગ નાની બહેનને પત્રો લખાતે લક્ષણ-નની સૂચનાઓ કરે છે, બીજા ખંડમાં મોટી ભાભી નાના દિવરને એવી સૂચનાઓ કરે છે, તેથી પત્રોમાં રસિકતા ઉમેરાઈ છે, તે સાથે એ પણ સૂચન થઈ જાય છે કે નવદંપતીઓને પોતાનાં જ આત્મ-જનો સુયોગ્ય ભાષામાં દાંપત્યનું જરૂરી શિક્ષણ આપે તે યોગ્ય જ છે: ખોટી લજ્જા, સંકોચ કે ભય રાખવાથી લાભને બદલે હાનિ થાય છે. દૂતરાં-બિલાડાંને જે શિક્ષણની જરૂર નથી તે જરૂર મનુ-બને શા માટે હોવી જોઈએ, એ પ્રશ્નનો જવાબ તો આ પત્રોમાંથી મળી રહે છે. મનુષ્ય પશુ નથી, તેથી તો મનુષ્ય દાંપત્યને સુખી જીવનની કલા બનાવવા માંગે છે, અને યુગે યુગે તે એ કલામાં આગળ વધી રહ્યો છે. એટલે સુખી દાંપત્ય માટે તેણે માનવના તત્વ તથા મનના મર્મો જાણવા જોઈએ અને એ મર્મોના જ્ઞાન પછી જ તેણે સમનુકૂલતા શોધી કાઢી જીવન વહેવું જોઈએ.

આ પુસ્તક સુખી દાંપત્ય માટેના બધા વિષયોની સંપૂર્ણ સમજ આપવાનો દાવો કરી શકે તેમ નથી, પરંતુ તેના લેખક અનેક તત્ત્વ-મનનાં દૃષ્ટિઓના સમાગમમાં આવ્યા છે, તેમણે તેમના ઉપ-ચારો કર્યા છે તથા સલાહો પણ આપી છે, અને એ અનુભવને તેમણે આ પત્રોમાં વણી લીધો હોય એમ લાગે છે. બીજા વિષયોને જલકાતા આકર્ષણવાળી ભાષામાં ચર્ચનારાં કેટલાંક પુસ્તકો ગુજરાતી

ભાષામાં બહાર પડ્યાં છે. એ નાજૂક વિષયના વાચનથી વાચકોના મનમાં ગલી-પચી થાય એવા હેતુપૂર્વક અનેરી જ ભાષામાં અને અનેરી જ પદ્ધતિએ લખાયેલાં પણ કેટલાંક પુસ્તકો છે. તેઓનો હેતુ એ વિષયનું જ્ઞાન આપવા કરતાં ગંદી રસિકતા ઉપજાવવાનો વિશેષ હોય છે. એક પુસ્તકનું બાહ્ય ધ્યેય બલે નૈતિક દેખાતું હોય, પણ તેનું અંદરનું ધ્યેય તેની ભાષા અને વસ્તુચર્યા ઉપરથી છૂપું રહી શકતું નથી. આ પુસ્તક જરૂરી બધી બાબતો વિષેની ચર્ચા કરતું હોવા છતાં ભાષા અને સમજૂતીની મર્યાદાપૂર્વક લખાયેલું છે અને બિનજરૂરી કુતૂહલ ઉપજાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવેલો નથી.

પ્રથમ ખંડ અને બીજા ખંડમાંના પત્રો વચ્ચે પ્રતિપાદનશૈલીનું અંતર જણાઈ આવે છે. તેનું કારણ કદાચ એ પણ હોય કે એક પત્રલેખકના માનસનું સામાજિક ક્રાન્તિકારી સ્વરૂપ આલેખવાનો અને બીજા પત્રલેખિકાના માનસનું સામાજિક સુધારક સ્વરૂપ આલેખવાનો લેખકનો હેતુ હોય. સામાજિક ક્રાન્તિની દિશામાં આજનો યુવક જેટલો ઝડપી છે તેટલી આજની યુવતી ઝડપી નથી. છતાં એ બેઉના માનસનાં પ્રતીક સમાં તો પત્નીના ‘ મોટા ભાઈ ’ અને પતિની ‘ મોટી ભાભી ’ નથી લાગતાં. બેઉ સમાન કક્ષાનાં હોત તો વધારે ઠીક હતું, અથવા તો સામાજિક ક્રાન્તિની દૃષ્ટિએ દાંપત્ય અને સામાજિક સુધારક દૃષ્ટિએ દાંપત્ય એમ બેઉ દૃષ્ટિથી બે જૂદાં જૂદાં પુસ્તકો જ લખાયાં હોત તો તે વધારે બંધ બેસતું થાત. બેઉ દૃષ્ટિનો સમન્વય કરવાનો યત્ન માત્ર આ પુસ્તકમાં જોઈ શકાય છે.

એકંદરે તો નવદંપતીઓના હાથમાં વિના સંકોચે મૂકવા જેવું આ પુસ્તક થયું છે.

વિ પ યા નુ ક મ

પાંડ ૧ લો	
પત્ર	વિષય પૃષ્ઠ
પહેલો.....આમુખ...	૧
બીજો.....ભૂમિકા .	૪
ત્રીજો...સંતતિનિયમન ...	૬
ચોથો...કેટલાક પૂર્વગ્રહો...	૧૨
પાંચમો...કેટલાક પૂર્વગ્રહો (૨)	૧૭
છઠ્ઠો.....સંતતિનિયમન...	૨૦
સાતમો...નિષેધની મર્યાદા...	૨૬
આઠમો...ચર્યાની મર્યાદા...	૨૯
નવમો...સંતતિનિયમન ક્યારે ?	૩૬
દશમો.....સંતતિનિયમનનાં	
સાધનો...	૩૯
અગીયારમો.....યાંત્રિક સાધનો—	
પેસરી...	૪૭
બારમો...યાંત્રિક સાધનો—	
પેડ અને ડ્રમ...	૫૪
તેરમો...રાસાયનિક ઉપચારો	૫૮
ચૌદમો... ..દવાઓ...	૬૦
પંદરમો.....સ્કુટ વિચારણા	૬૫
સોળમો.....ગદ કાલે...	૮૦
સત્તરમો...ગદ કાલનું દાંપત્ય	૭૪
અઠારમો...ગદ કાલનો આદાર	૭૯
ઓગણીશમો...રાજરાણી...	૮૩
વીશમો...આજનો સવાલ...	૮૬
એકવીશમો...સાચું દાંપત્ય	૯૫
બાવીશમો...દામવિજ્ઞાન...	૧૦૨

પાંડ ૨ નો	
પત્ર	વિષય પૃષ્ઠ
પહેલો.....પ્રસ્તાવ.....	૧૧૧
બીજો...લગ્ન અને પ્રેમ...	૧૧૫
ત્રીજો.....પત્નીને પ્રસન્ન	
રાખવાની કલા...	૧૧૯
ચોથો...પૂરતો સહનિવાસ	૧૨૪
પાંચમો.....સમાગમ.....	૧૨૯
છઠ્ઠો...સમાગમનું નિયમન	૧૩૫
સાતમો...સંયમ અને દમન	૧૪૦
આઠમો.....સમાગમમાં	
અસંતુષ્ટતા.....	૧૪૩
નવમો...સંતતિનિયમન અને	
અસંયમ.....	૧૪૮
દશમો...સ્વાભાવિક સંતતિ-	
નિયમન.....	૧૫૩
અગીયારમો...પ્રેમનો નશો	૧૫૭
બારમો...પ્રેમમાંથી તિરસ્કાર	૧૬૨
તેરમો...પતિ-પત્નીના ઝગડા	૧૬૭
ચૌદમો...કલહનો અંત આણુ-	
વાની કલા.....	૧૭૨
પંદરમો.....મર્દાનગી	
એટલે શું ?.....	૧૭૭
સોળમો.....સાચો દાંપત્યપ્રેમ	
એટલે શું ?.....	૧૮૨
સત્તરમો.....વ્રતજીવનનું	
સારતત્ત્વ...	૧૮૬
અઠારમો.....પરિશિષ્ટ.....	૧૯૧

નવદંપતીને

[અંડ ૧ ભા]

નવ દંપતીને.....

પત્ર પહેલો

આમુખ

ચી. નાની બહેન,

આજે પૂજ્ય પિતાજીના પત્ર ઉપરથી મેં જાણ્યું કે તારાં લગ્ન થવાનાં છે. ખરેખર કહું ? એ વાંચતાં પહેલાં તો મને આઘાત થયો. ત્યારે તો હવે તું લગ્ન કરવા જોડલી મોટીયે થઈ ગઈને શું ? કાળ ફેટલો ઝડપથી વહે છે, એનું આટલું સયોદ જાન આ પહેલાં મને નહોતું થયું.

મને યાદ આવે છે એ દિવસો, જ્યારે તું હજી કાલું કાલું બોલતી ને તને કાલું કાલું બોલાવીને, તારી વાણીની મીઠી વિચિત્રતા ઉપર અમે મમત્વભર્યા આનંદથી પેટ ભરીને હસતા. કોણ જાણે કેમ, પણ તારું સવિતા નામ જ અમારે હોઠે ચડ્યું નહિ. મને તો એ નામ કાષ્ઠ ધરડાં ડોસીને લાયકનું લાગતું; જ્યારે તું તો હતી હસતી રમતી, ફૂલ જેવી નાની છોકરી ! બાએ 'ધરતું હુલામણું તે બહારનું બોલામણું' નો સિદ્ધાન્ત અમારે ગળે ઉતારવાનો શરૂ શરૂમાં કરેલો. પ્રયાસ મને હજીયે યાદ આવે છે. પરંતુ સવિતા નામ કાષ્ઠને હોઠે ન જ ચડ્યું.

અને તું 'નાની' ને 'નાની' જ રહી. પણ ત્યારથી મારા ચિત્તમાં એક વાત ધર કરી ગઇ. માતા સદા પુત્રોને મોટી જ કહ્યે છે, બાપ સદા બહેનને નાની જ કહ્યે છે.

ચાલો! એ બધીયે વાત હવે અત્યારે યાદ શાને કરવી? વર્ષો વહી ગયાં બહેન, ને આજે પૂજ્ય પિતાજી લખે છે તેમ તારાં લગ્ન લેવાઈ ગયાં. તારાં લગ્ન લેવાઈ ગયાં એ નક્કર હકીકતને નજરમાં રાખીને જ્યારે હું પાછલો વિચાર કરું છું ત્યારે મને હવે બરાબર યાદ આવે છે કે તને તો અઢારમું વર્ષ એસશે. વળી તેં ગુજરાતી સાત ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ પણ કરી લીધો છે.

તારાં લગ્ન રજનીકાંત સાથે થવાનાં છે એ જાણીને મને એક રીતે સંતોષ અને આનંદ થાય છે, વળી મારા મનને એક પ્રકારની રાહત પણ મળે છે. રજનીકાંત મારો મિત્ર છે. અમે બેય લગ્નો-ટીયા ભાઈમંધ-ભેગા રમ્યા છીએ ને ભેગા જમ્યા છીએ. ભેગા ભણ્યા છીએ ને ભેગા ખેલ્યા છીએ. પિતાજીએ ને બાએ તારે માટે ઠેકાણું તો સારું શોધ્યું છે. તારું ભવિષ્ય મને ઉજળું દેખાય છે. સુખી થજો ને સહુને સુખી કરજો, બહેન! જેવાં તેં અમને ઠાર્યાં છે, એવી જ તું ઠરજો, બહેન!

તને લમ્હેટ મારે દેવી જોઈએ. શું દહિં? કાંઈ મળતી સાડી? કાંઈ મળતું પોલકું? કાંઈ ફેન્સી ચંપલ? કે સુગંધી તેલ? કિંવા નવી ફેશનનો દાગીનો ઘણો વિચાર કરું છું તોય મને લાગે છે કે આવી કાંઈ ચીજ તને હું દઈ શકું ખરો? પણ દઈને કૃતકૃત્ય તો ન જ થઈ શકું એમ મારો અંતરાત્મા મને કહે છે. હા, તારો ભાઈ હોવાનો હું દેખાવ કરી શકું, ફાણબર તુંયે ભોળવાઈ જાય એવો દેખાવ પણ થાય. પરંતુ એટલાથી મારો ભાઈ તરીકેનો ધર્મ પૂરો થતો નથી એમ હું માનું છું. ખૂબ વિચાર કરતાં મને લાગે છે કે હું તને પત્રોની જ ભેટ કરું. રોજ થોડો થોડો સમય કાઢીને તને એક એક

પત્ર લખવો અને તારા લક્ષ્મી તિથિ પહેલાં મારે તને જે કાંઈ કહેવા સમજાવવાનું છે એ કહી-સમજાવી દેવું.

મેં ઉપર લખ્યું તેમ માતા સદાકાળ પુત્રીને મોટી જ માને છે, અને ભાઈઓ સદાકાળ બહેનને નાની જ માને છે. પરિણામે તું મોટી પણ ન હો ને નાની પણ ન હો, એવા સમયના જીવનના પ્રશ્નો, એવા સમયના જીવનના આચાર-વિચારો વિષે તને બાએ કાંઈ કહ્યું નહિ જ હોય, અને મેં તો આજદિન તક તને કશું કહ્યું જ નથી.

મને હવે લાગે છે કે એ મારે તને કહેવું જોઈએ છે. અને મારા પત્રોમાં એ વિષયમાં હું એક પછી એક વાત તને કહેવા માગું છું. તું એ ધ્યાનથી વાંચજે, વાંચીને વિચારજે. એમ કરવાથી તને એક મહત્ત્વનું સત્ય સમજશે. આજકાલ નજરે ચડતી અનેક વિષમતાઓ, કંટાળાઓ, ગેરસમજૂતો, પતિપત્ની વચ્ચેના ખટરાગો-વગેરે સામાન્યક શમશ્યાઓ કાંઈ નિવારી ન શકાય એવી નથી. એ કાંઈ છઠ્ઠીના લેખમાં લખાયેલી અફર નથી. એ શમશ્યાઓ નિવારી શકાય એવી છે, તેનો પાર પામી શકાય એવી છે.

તને મારા પત્રોમાંથી બીજું કાંઈ નહિ તો એક વાત તો જરૂર સમજશે કે આજકાલ નજરે પડતી અનેકાનેક વિકૃતિઓ એવા પ્રકારના અજ્ઞાનમાંથી જન્મ પામે છે કે જેનું નિવારણ જ્ઞાનથી નથી થતું પણ અનુભવથી થાય છે. જ્યાં પોતાનો અનુભવ ન હોય ત્યાં માહિતી પણ ચાલી શકે છે.

અને એવી માહિતી તને મળે તો તારું કલ્યાણ થશે એવી મંગળ ભાવનાથી પ્રેરાઈને મેં તને પત્રો લખવાનું નક્કી કર્યું છે. એ જ, સર્વ કુશળ.

તારા મોટાભાઈ અવિનાશના
આશીર્વાદ.

પત્ર બીજો

ભૂમિકા

ચી. નાની બહેન,

મારા પત્રનું મથાળું જોઈને તું ચમકે તો નવાઈ નથી. પરંતુ તારે તેમાં ચમકવાની જરૂર નથી. મોટો ભાઈ નાની બહેનને ન કહી શકે એવી કાંઈ વાત તને હું નથી લખવાનો. હું જે તને ન લખી શકું એવી વાતો તને ભવિષ્યમાં કદાચ કષ્ટદાયક નીવડે તો પણ એ તારે સ્વાનુભવે અને હૈયાઉકલતે જ જાણવાની રહે એને હું ઇષ્ટ માનું છું.

સંતતિનિયમન એટલે શું ? ઉમરલાયક કન્યા અને ઉમરલાયક વર એ બન્નેનાં લગ્ન થાય ત્યારે એ લગ્નમાંથી સંતતિ તો થવાની જ. આ ઉઘાડી વાત ઉપર શરમાવાની નથી તારે જરૂર કે નથી મારે જરૂર. કુદરતનો એ અવિચળ કાનૂન છે અને એ ટાળ્યો ટળતો પણ નથી.

સંતતિ થાય એ નક્કર. હકીકત છે. તો પછી એ કેવી રીતે થાય કે થવી જોઈએ એ સમજવું એ પણ કુદરતની વિરુદ્ધ ન માનવું જોઈએ. કેવળ અકસ્માતોની પરંપરા હોય એમ બાળકો થયે જ જાય, ગળું ન હોય તોયે બાળકો થતાં જાય, શારીરિક કે આર્થિક મુશ્કેલીએ છતાં બાળકો થતાં જાય, એમ છતાં શરમને નામે પતિ કે પત્નીને કાંઈ ન કહી શકાય એ શરમ તો કાનને તોડે એવા સોના જેવી છે. એ એકે રીતે પતિ કે પત્નીના આપઘાતને ઊત્તેજવા જેવી છે, સામાજિક આપઘાતને પોષવા જેવી છે.

આપઘાત! તારા લગ્નની તૈયારીઓ આજે તારી આસપાસ ગાજતી-ગુંજતી હશે ત્યાં તને આ 'આપઘાત' શબ્દ ખરેખર ખૂંચશે. ઉર્મિ-

ઝોની પાંખે તું આશા-અભિલાષાના કુંગર ઉપર ઉંચે ઉંચે ચડી હશે, ત્યાં તને આ શબ્દ નીચે ખીણમાં ધકેલતો દેખાશે. પણ મેં એ શબ્દ વિચાર્યા સિવાય નથી લખ્યો, બહેન !

આપણે છેલ્લાં બે વર્ષથી છૂટાં પડ્યાં છીએ એ દરમ્યાન તેં તારા વાચનનો શોખ તો નહિ જ ગુમાવ્યો હોય. અને જો એ શોખ તેં નહિ ગુમાવ્યો હોય તો ‘પરણવું એટલે પ્રભુનામાં પગલાં માંડવાં’ એ વાક્ય તેં અનેક સ્થળે, અનેક રીતે અને અનેક વખત વાંચ્યું હશે. પરંતુ જો આપણે આપણી આસપાસની સાચી સ્થિતિ ઉપર નજર નાંખીએ છીએ તો મને તો એમ લાગે છે કે ‘પરણવું એટલે આપઘાતમાં પગલાં માંડવાં’ એ વાક્ય આજની આપણી સામાજિક સ્થિતિને વધારે બંધબેસતું છે.

તેં ઘણાં પુસ્તકો વાંચ્યાં છે, પણ મને લાગે છે કે તેં આપણા દેશના વસતિપત્રકનો છેલ્લો સરકારી અહેવાલ નહિ વાંચ્યો હોય ! ઇ. સ. ૧૯૩૧ માં વસતિપત્રક લેવાયેલું હતું, અને એનો અહેવાલ ઇ. સ. ૧૯૩૩ માં પ્રગટ થયો.

મને લાગે છે કે ગુજરાતી ઉંચા ધોરણમાં વસતિપત્રકના અહેવાલ ઉપરથી તારવણીના પાઠો અને તારવણીના બોધપાઠો બતાવતા થોડા સમાજશાસ્ત્રીય પાઠો દાખલ કરવા જોઈએ છે. આપણાં અખબારો પણ તાત્કાલિક રાજકીય સવાલોમાં એટલાં તો ગરકાવ રહે છે કે એમને ગળાંડૂંન રાજકીય ચર્ચામાંથી સમાજશાસ્ત્રીય ચર્ચા ઉપર આવવાનો અવકાશ જ દેખાતો નથી.

આ અખબારો જોતાં મને તો એમ લાગે છે કે રાષ્ટ્રવાદ પ્રજાની સર્વસામાન્ય સુખાકારીના કલેવર ઉપર થયેલા પાકેલ ગૂમડા જેવો છે. જ્યાં સુધી એ ગૂમડું મટે નહિ ત્યાં સુધી એ ગૂમડા ઉપરથી ખીજે ક્યાંય ધ્યાન જ જાય નહિ.

જો એમ ન હોય તો ઇ. સ. ૧૯૩૧ના વસતિપત્રકનો અહેવાલ જો ગંભીર બાબતો કહે છે એ બાબતો પ્રત્યે કોઈ પણ જીવતી રહેવા ઇચ્છનાર પ્રજા કે જીવવાની અભિલાષા રાખતો સમાજ ધ્યાન આપ્યા સિવાય કેમ રહી શકે ?

આપણે હિન્દના બીજા પ્રાંતોની વાત મૂકી દઈએ. બીજા પ્રાંતમાં પરિસ્થિતિ ઓછી વિષમ છે એટલા માટે નહિ, પરિસ્થિતિ તો બધે જ આપણા જેવી છે, પણ આપણે આપણા ગુજરાતની વાત ઝટ સમજી શકીએ તેમ છીએ.

હું આ સ્થળે સરળતાને નજરમાં રાખીને વસતિપત્રકના પૂરેપૂરા આંકડાઓ વિગતે રજૂ કરવા તથા આપવાને બદલે નજીકમાં નજીકના, સહેલાઈથી લખી વાંચી શકાય એવા આંકડા આપીશ. તને જો વધારે વિગતે જાણવાની ઇચ્છા હોય તો વસતિપત્રકના અહેવાલના ભાગો ૮-૯-૧૦ તું જોઈ જાશે.

ગુજરાતની વસતિ ગયાં દશ વર્ષમાં ૧૩ ટકા વધી છે. આજે એ સાડાત્રણ કરોડની છે. છેલ્લાં પચાસ વર્ષમાં એ પાંત્રીસ ટકા વધી છે.

પરંતુ વસતિના આ વધારાની ભીતરમાં કેટલીક અર્થસૂચક ઘટના ધ્રુવાઈ રહી છે.

પહેલાં તો ઇ. સ. ૧૯૦૧ની સાલમાં દર હજાર પુરૂષે ૯૪૪ સ્ત્રીઓ હતી. આજે એ પ્રમાણ ધટીને દર હજાર પુરૂષે ૯૦૦ સ્ત્રીઓનું આવ્યું છે.

આ દશ વર્ષમાં ૨૧ લાખ ૫૪ હજાર બાળકો જન્મ્યાં. તેમાંથી ૮ લાખ ૫૦ હજાર તો મરી ગયાં.

૧૫ થી ૪૦ વર્ષની વચ્ચેની ઉંમરની સ્ત્રીઓના મરણપ્રમાણમાં ઇ. સ. ૧૯૨૧ કરતાં દશ વર્ષમાં ૩ ટકાનો વધારો દેખાયો છે. 'જો કે' એ વસતિપત્રકના અહેવાલના શબ્દોમાં કહીએ તો 'આ દશ

વર્ષમાં ગુજરાતમાં કોઈ ખાસ ઉડતા કે ચોપી રોગો કિંવા દુષ્કાળે કે એવી અકસ્માતી આપત્તિએ દેખાવ નહોતો દીધો.’

ગુજરાતનું જન્મ-મરણપ્રમાણ બન્ને વધતું જાય છે. ઇ. સ. ૧૯૦૧ માં જન્મપ્રમાણ ૨૯ ટકા હતું તે ૩૮ ટકાનું થયું. ઇ. સ. ૧૯૧૧માં મરણપ્રમાણ ૨૩ ટકા હતું તે વધીને ત્રીશ ટકાનું થયું.

ગુજરાતમાં એક સ્ત્રીનું સરેરાશ લગ્નવય બાર વર્ષનું છે. એની સરેરાશ આવરદા ૨૩ વર્ષની છે. અર્થાત્ બારમે વર્ષે પરણે અને તેવીશમે વર્ષે મરણ પામે ! એ અગીયાર વર્ષ દરમ્યાન એને પાંચ બાળકો થાય છે. તેમાંથી સરેરાશ એક મરી જાય છે. ચાર બાળકોની માતા બની એ ૨૩ વર્ષે તેા અવસાન પામે છે. સમજ કે બહેન !

આ અરસામાં સિત્તેર હજાર માણસ કાયમી પરદેશ વસવાટ કરતા હતા અને દશ હજાર વધારે માણસો પરદેશ કમાવાને ગયા.

આજ ગાળામાં ૧૨ ચોરસ માઇલે ઇ. સ. ૧૯૧૧નું વસતિ-પ્રમાણ ૨૮૩નું હતું તે વધીને ઇ. સ. ૧૯૩૧માં ૩૧૮નું થયું.

આવા આંકડાઓ તેા ઘણા તારવી શકાય એમ છે. પણ આપણી સમજણ માટે આટલા પૂરતા છે.

આ આંકડા બતાવે છે કે ગુજરાતની નારીવસતિમાં ઉત્તરોત્તર ઘટાડો થતો ગયો છે અને હવે વધારે વેગથી થઈ રહ્યો છે.

ગુજરાતમાં સ્ત્રીઓનું મરણપ્રમાણ ખૂબ વધી ગયું છે, ખાસ કરીને પ્રસૂતિજન્ય દરદોનું મરણપ્રમાણ વધી ગયું છે.

આ જ અરસામાં કમાણીનાં સાધનો વધારે ને વધારે સંકુચિત થઈ, ખેતી ઉપરનું બારણું વધ્યું છે. ખેતીની જમીનના વધારે નાના ભાગલા પડતા ગયા છે.

આ આર્થિક સંકડામણને કારણે ગુજરાતનાં માણસોને વધારે ને વધારે સંખ્યામાં ગુજરાત અહારથી રાટલો રળવાને માટે જવું પડે છે.

અને આ બધા આંકડા ઉપર મહોર મારતું હોય એમ વસતિ-પત્રકના એક એક પ્રકરણને છેડે એક વાક્ય આવે છે : 'અલગત નીચલા મધ્યમ વર્ગની સ્થિતિ : વધારે ખરાબ બની છે. (Of course the condition of the lower middle class deteriorated)'

અટલે કે ઉપલા આંકડા તો સરેરાશ આખી વસતિના છે. પણ એ આંકડાઓ જે ભયંકર અવદશા બતાવે છે, એથીયે વધારે ભયંકર અવદશા નીચલા મધ્યમ વર્ગની છે.

અને આપણે નીચલા મધ્યમ વર્ગના છીએ.

આ આંકડાઓ તારે યાદ રાખવાની જરૂર નથી. પણ એમાંથી ફલિત થતી પરિસ્થિતિ તું લક્ષમાં રાખજે.

એ પરિસ્થિતિનો સાર આ પ્રમાણે કાઢી શકાયઃ કમાણીનાં સાધનો ટાંચાં થતાં જાય છે ત્યારે બીજી બાજુ એના ઉપરનો બોજો વધતો જાય છે. આપણા સમાજનું નારીશરીર ધસાતું જાય છે અને અર્થ-ચાર બાળકોને જે સમાજ જન્મ આપે છે તેમાંથી આઠ બાળકો તો મરી જાય છે. આપણા સમાજમાં પુરૂષ અને સ્ત્રીનું પ્રમાણ ઉત્તરોત્તર ઘટતું જાય છે, અને પરણેલી સ્ત્રીઓનું મરણપ્રમાણ વધતું જાય છે.

બીજા કોઇ વર્ષ કરતાં ૧૯૩૧નું વસતિપત્રક વધારે સૂચક છે. કેમકે એ વસતિપત્રક આપત્તિકાળ વગરના ગાળાનું વસતિપત્રક છે.

અને કશીયે આસ્માની આપત્તિ જે ગાળામાં નહોતી એ માળામાં આપણો સમાજ આવી હાલત ભોગવતો હતો.

તારા મોટાભાઈ અવિનાશના

આશીર્વાદ

પત્ર ત્રીજો

સંતતિનિયમન

ચી. નાની બહેન,

મારા ગયા પત્રની પૂરવણીમાં તને આંકડાઓથી થકવી નાંખવા માંગતો હોઉં તો તને હજીયે સર વિશ્વેશ્વરૈય્યાના 'Planned Economy' નામના મશહૂર બનેલા ગ્રંથમાંથી વધારે હવાલો આપું.

દાખલા તરીકે જોટલાં બાળકો જન્મે છે અને જન્મીને મરી જાય છે તેની પાછળના કશા જ વળતર વગરના ખર્ચનો વિચાર કર્યો છે? સર વિશ્વેશ્વરૈયા આ આંકડો અલખત સારાયે હિંદ માટે ઓછામાં ઓછો લગભગ એક કરોડ જોટલો આંકે છે.

સર વિશ્વેશ્વરૈયા કહે છે કે: 'હિંદમાં એકંદરે ૨૩ ટકા વસતિ કામ કરે છે ને ૭૭ ટકા જોટલાં તો એ ૨૩ ટકા ઉપર જ ઉપજવન કરે છે.'

પણ આમ આંકડાઓ આપીને હું તને થકવી નાંખવા માંગતો નથી. કેમકે હું સમજું છું કે આવી રીતે આંકડા વાંચવાથી તું થાકી જાય તો પછી આગળ વાંચે નહિ.

પરંતુ આ બધા ઉપરથી એક વાત નક્કી કહી શકાય કે સંતતિનિયમન માટે આ બધી આંકડાની વાણી આપણને આદેશ આપે છે.

આટલી ચર્ચા તે' ધ્યાનથી વાંચી હશે તો પછી તને સમજાશે કે આપણે માટે સંતતિનિયમન એક કરતાં અનેક રીતે ઉપયોગી છે:

૧. સંતતિનિયમન દ્વારા સ્ત્રીના શરીરના ધસારાને અટકાવી શકાય.
૨. સંતતિનિયમન દ્વારા આર્થિક ભાર હળવો કરી શકાય.

૩. સંતતિનિયમન દ્વારા જન્મેલાં બાળકોને જીવતાં રહેવાની અને કેળવણીની વધારે સારી તકો આપી શકાય.

આમ પતિ, પત્ની ને બાળકો તમામના હિતની વાત છે કે સંતતિનિયમનનો પતિ-પત્નીએ આશરો લેવો જ જોઈએ.

સંતતિનિયમન એટલે શું એની સૌથી પહેલાં આ સ્થળે આપણે ચોખવટ કરીએ. સંતતિનિયમન એટલે બાળકો સદંતર ન જ થાય એમ નહિ. સંતતિનિયમન એટલે જે બાળક જન્મ્યું છે તેને ઉછરી જવાની પૂરી તક મળે, પત્નીનું શરીર સંપૂર્ણ સલામતી ને તંદુરસ્તીથી નવા બાળકનો બોજ વહી શકે, પતિની આમદાની ઉપર ખિમારીનો કે પ્રસૂતિના ખર્ચનો બોજામાં બોજો ભાર પડે, એવી રીતનો જન્મેલા ને જન્મનારા બાળક વચ્ચેનો ગાળો નિયમિત કરવો તે; જેને આપણે નારીવર્ગ 'ઉવેલ' કહે છે તે. બાળકનો જન્મ અણુધાર્યા શારીરિક અકસ્માત કે વણનોતરી આર્થિક આપત્તિ તરીકે નહિ, પરંતુ પતિ-પત્નીનાં સશક્ત ને તંદુરસ્ત શરીરોમાંથી પેદા થતા કુદરતના કાનૂનના પરિપાક તરીકે થવો જોઈએ.

બહેન ! કેટલીક વાર કવિઓના શબ્દો બયંકર અર્થ કરી બેસે છે. આપણી સામાજિક અવ્યવસ્થા કે આપણા સામાજિક અંધેર ઉપર એ શબ્દો ઉર્મીલ એવું સુંદર આચ્છાદન કરે છે કે આપણે એ શબ્દોથી કેટલીક વાર ભોળવાઈ જઈએ છીએ. 'પરણવું એ પ્રભુતામાં પગલાં માંડવાં' જેવું જ અર્થ સત્ય બરેલું બીજું વાક્ય પણ લગભગ કહેવત સમું આપણે ત્યાં પ્રચલિત છે : 'બાળકો પ્રભુના પયગંબરો છે.'

બાળકો પ્રભુના પયગંબરો હશે. પણ એ નાના ને મૂળા પયગંબરો પોતાની સાથે બાપની કમાણી કે માતાની તંદુરસ્તીની કાંઈ બાંહેધરી નથી લાવતા.

એવી બાંહેધરી આપણે આપણી મેળે સમજીને ઉભી કરવી તેનું નામ જ સંતતિનિયમન.

અલ્પજ્ઞ, સદંતર બાળકો જ ન થાય એવો પણ કેટલાક વિચાર સેવનારા છે, નથી એમ નથી, એને તો ‘સંતતિનિમહ’ના નામથી આપણે સંબોધીએ. આપણે એકાદ પત્રમાં એ વિષે ચર્ચા કરીશું.

આ રીતે જોઈએ તો સંતતિનિયમન એ નીચલા મધ્યમ વર્ગનો પ્રશ્ન છે. કેમ કે પિતા ઉપર બાળકોનો વધારેમાં વધારે આર્થિક બીજો એ વર્ગમાં પડે છે. બાળકોને નાનપણમાં કપડાંલત્તામાં સ્વચ્છ રાખવાની, મોટાં થયે તાલીમ આપવાની, ઉમરલાયક થયે પરણાવવાની ને પરણેલો છોકરો કમાતો ન હોય તો છોકરાની વહુને પણ પોષવાની એ વર્ગમાં વધારે બીંસ પડે છે.

એ વર્ગમાં સ્ત્રીના શરીર ઉપર પણ વધારેમાં વધારે ધસારો રહે છે. કારણ કે બાહ્યાચારનાં કેટલાંક જરૂરી લાગતાં ખર્ચોને પહોંચી વળવાને માટે ઘરમાં સ્ત્રી સખ્ત મજૂરી કરતી હોય છે. વૈદકીય સારવારની, ઘરકામમાં રાહતની એ વર્ગમાં ઓછી સગવડ હોય છે.

નીચલા મધ્યમ વર્ગની માગણી સદા મોટી હોય છે, એનું મળતર ઓછું હોય છે.

અસ. આ પત્રમાં આટલું જ. વિશેષ આવતા પત્રમાં.

તારા મોટાભાઈ અવિનાશના

આશીર્વાદ

૪ ચોથો.

કેટલાક પૂર્વગ્રહો.

૧. નાની બહેન,

તારા કાનમાં માંડવાના ગીતોના પુરોગામી પડધા જતા હશે, ત્યાં તને મારા પત્રો નકામા કે માથાફટ કરાવનારા ગતા તો હશે; પણ અઢાર અઢાર વર્ષ સુધી તને 'નાની' ને 'નનકડી' માનનાર બાપને આજે તારા માથામાં દશ બાર પંદર ટીનો નહિ, પરંતુ હજારો વર્ષનો જ્ઞાનસંભાર ભરી દેવાની તાલાની લાગી છે. મારે હાથે તું લાડ પામી છે, કપડાં પામી છે, ફેશનનાં નેક નાનાવિધ સાધનો પામી છે, નાટકચેટક જોવા પામી છે, અને જે જો અનુભવ ન પામે તો તને ભવિષ્યમાં એમ લાગે કે જે માતા પિતા અને સ્વજનોએ તને દીકરી કરીને લડાવી હતી એમણે તને જો ઘેર 'વહુ' બનવા માટે મોકલીને મારી છે ! 'માતા પિતાને જોકે દુલ્હન બના કે મારા' એ પુરાણા નાટકી ગાયનમાં પહેલી વાર દેખાય છે એના કરતાં ઘણું વધારે સત્ય છે એ તારે મજબૂં જોઈએ.

સંતાનોત્પત્તિ અને સંતતિનિયમનની પ્રમાણભૂત માહિતી સામે આપણા સમાજમાં ઘણા પૂર્વગ્રહો છે. સંતતિનિયમનના આચાર-આચારની આપણે ચર્ચા કરીએ તે પહેલાં આ પૂર્વગ્રહોનું રહસ્ય મજબૂત એ માટે સંતતિનિયમનના સવાલની ભૂમિકાને આપણે બીજા જાણામાંથી જોઈએ. એક ખૂણામાંથી આપણે આ સવાલને જોયો અને સંતતિનિયમનને જરૂરી માન્યું. હવે બીજા ખૂણામાંથી જોઈએ કે માંથી સંતતિનિયમનનો સવાલ કેવા સ્વરૂપમાં દેખાય છે.

આપણે સૌથી પહેલાં આપણી વર્તમાન લગ્નપ્રથા જોઈએ. આપણે જાનીએ છીએ એટલી આપણી અત્યારની પદ્ધતિ અખંડનીય નથી.

લક્ષ્મ-એટલે કે યુવક અને યુવતિનું ગાર્હસ્થ્ય-યુવક અને યુવતીનું યુગલ-એ તો અતિ પ્રાચીન છે.

અલખત, એક કાળ એવો હતો ખરો, બહેન ! કે સ્ત્રી અને પુરૂષને સહવાસ કરવા માટે સવિધિપુરઃસરનાં લગ્ન કરવાની જરૂર નહોતી. આજે આપણને આ વાત ખૂબ જ નીંદનીય લાગે છે. આજે આપણા સમાજમાં કોઈ સ્ત્રી પુરૂષ આવી રીતે સહવાસ કરે, એક-બરમાં, એક રસોડે લાંબા વખત સુધી સાથે રહે-ખાય તો આપણે એને નીતિનાશનો માર્ગ સમજીએ છીએ. જો કે તને જાણીને ખૂબ જ નવાઈ લાગશે કે વીશ વર્ષ ઉપરનાં કુંવારાં યુવાન અને યુવતિનો આવો વિધિપુરઃસરના લગ્ન વગરનો સહવાસ સમાજની નજરે ગમે એટલો તિરસ્કારભર્યો હોય, એમાંથી કોઈનાં કે બન્નેનાં માતાપિતાનો એ તરફ ગમે એટલો અણુગમે કે વિરોધ હોય, તો પણ તે કાય-દાથી સખપાત્ર નથી. બલકે એવા સ્વતંત્ર ને મરજવાળા સહવાસની આડે આવનારને જ કાયદો ધારે તો સજા કરી શકે છે !

હજારો વર્ષ પહેલાં આપણા આર્ય પૂર્વજોમાં આ પ્રકારનો સહવાસ પ્રચલિત હતો. ત્યારે આર્યો આ દેશમાં નવાસવા આવ્યા હતા. એમની માગણીઓ થોડી અને એ માગણીઓ પૂરી પાડનાર કુદરતી સાધન-સંપત્તિની એ વેળાએ છાકમછોળ હતી.

એવે કાળે લક્ષ્મ એ કેવળ મનમોજ અને વંશવૃદ્ધિનાં સાધનરૂપ જ હતાં, ત્યારે સહવાસની અંદર જેવાતી હતી માત્ર એ બાબતોઃ કાં તો શુદ્ધ કામનું આકર્ષણ હોય, અને કાં તો પ્રજેત્પત્તિની તમન્ના હોય, કામોદત્તે કામાયદત્તે, કામાર્થ પ્રતિગૃહ્ણામિ ! કામ આપે છે; કામ હયે છે, કામની તૃપ્તિ માટે એ આવે છે; કામની તૃપ્તિ અર્થે હું એનો સ્વીકાર કરું છું.

વિચિત્ર લાગે છે ને, બહેન ! મોટાભાઈએ નાની બહેનને આમ કહેવું જોઈએ, લખવું જોઈએ કે ? પણ નાની બહેન; આપણા જે

વેદોને આપણે ઇશ્વરપ્રણીત માનીએ છીએ, અને જેનાં સૂત્રોને ઇશ્વરાચાર્ય સમ પ્રમાણીએ છીએ, એ વેદમાં લખાયેલી લગ્નપદ્ધતિ તો આટલીજ છે.

પછી વસતિ વધી, બાવાની લંગોટીની જેમ મિલકતનાં જંજળ-જળજાં વધ્યાં, અને વસાહતીઓ તથા મૂળવતનીઓ વચ્ચેનો મહાજંગ શરૂ થયો. લગભગ એક હજાર જેટલા વર્ષના એ લાંબા મહાજંગમાં જુદા જુદા સમય માટે જુદી જુદી લગ્નપ્રણાલિઓ સ્વીકારવામાં આવી. દીકરીઓને દૂર આપીને સંબંધો ગાઢ કરવા, ગમે તેવા કૂળમાંથી કન્યા લાવવી, નિયોગ, બહુપત્ની ને બહુપતિ-લગ્નો, વગેરે યત્નભરતના અખતરાઓ થયા. મૂળવતનીઓમાંથી મિત્રોની કન્યાનો સ્વીકાર, અમિત્રોની કન્યાનો અસ્વીકાર.....આમ મહાજંગમાં થતી મિલકતની ખરાબી, વસતિની હેરાનગતિ અને જનમાલની ખુવારીને પહોંચી વળવા માટે એ તમામ માનવસંહારમાંથી માનવીનો વંશવેલો સુરક્ષિત રાખવાને માટે અનેક સદુપાય, દુરુપાય અજમાવાયા.

આ મહાજંગનો ગાળો એ આપણો અવતારયુગ, પુરુષોત્તમોના શાસનનો યુગ. આજે આપણે જેને સત્યયુગના નામથી ઓળખીએ છીએ એ ખરેખર આર્ય પ્રજા માટે જીવનમરણનો ગાળો હતો. એમાં એકને પરણેલી સ્ત્રીનાં અપહરણો વાજબી મનાતા ને સવેલી કન્યાનાં અપહરણો કાયદેસર મનાતાં. એમાં પિતાને ત્રણ પત્નીઓ છે ને પાંચ પુત્રો વચ્ચે એક પત્ની પણ હોઈ શકે છે. એમાં માછીમારની કન્યાને ઉદરે પરાશર ઋષિ સંતાન પેદા કરે છે અને કન્યાકાળમાં પુત્રવતી થયેલી તથા જીવતા પુત્રો ધરાવતી સ્ત્રીઓ રાજરાણીઓ પણ બની શકે છે. એમાં ભાઈને મારીને એની સ્ત્રીની સાથે પુનર્લગ્ન કરવાનું કાયદેસર મનાય છે અને ભાઈની મદદથી કુંવારી બહેનનું અપહરણ કરવું એ શોભા આપનારું લખાય છે.

‘ મહાભારત ’ અને ‘ રામાયણ ’ એ બેમાંથી ફલિત થતી લગ્ન-પદ્ધતિ, પુરાણોમાં ફલિત થતી લગ્નપ્રથા તું તટસ્થ ભાવે નિરખીશ

તો તને દેખાશે કે જેને આપણે ‘ પવિત્ર ને સનાતન આર્યલગ્નની જાવના ’ કહીએ છીએ તે હકીકતમાં સનાતન નથી. એને અપવિત્ર કહેવી એ અન્યાય છે. એને પવિત્ર કહેવી એ શબ્દચ્છલ છે. હકીકતમાં એ કુદરતી અને દેશકાલના સ્થિતિસંયોગોને વશવર્તી છે.

આમ તું જોઈશ કે વેદકાળથી પુરાણકાળ સુધી આપણે આવ્યા, તેમાં લગ્નપ્રથામાં અવારનવાર પલટો થતો ગયો છે. પુરાણકાળમાં તો લગ્નનો લાંબો વિધિ છે. એ લગ્નવિધિમાં વેદનાં સૂત્રો છે પણ આચાર વેદકાળના નથી.

પુરાણકાળની લગ્નની પ્રતિજ્ઞાઓ ઉપર તું વિચાર કરજે. તારે થોડા જ દિવસમાં પતિની પાછળ સમ પગલાં ભરવાં પડશે. એ સમ-પદીની પ્રતિજ્ઞાઓ શું કહે છે ?

એ પ્રતિજ્ઞાઓનો સાર એ છે કે : પત્નીએ પતિનું ધર સાચવવું, પતિનાં કુટુંબી જનોની સેવા કરવી અને એને પ્રજા આપવી. પત્નીએ કોઈ સ્વતંત્ર રસ્તો ન કાઢવો કે વિચારવો. પત્નીએ પતિના તેજથી જ તેજસ્વી રહેવું. પત્નીએ પતિ જે ધાન્ય આપે તે ખાવું. એ ધાન્યને સાફ કરવું, સંરક્ષવું ને એનો સદુપયોગ કરવો. પત્નીએ પતિના જ વિચારોમાં પરોવાઈ રહેવું ને આચારોની ટીકા ન કરવી. પતિના ઢોરને પત્નીએ ઉછેરવાં, પતિની મિલકતને રક્ષવી. પતિ અપંગ હોય તો તેનો ત્યાગ ન કરવો પણ જાતમહેનત કરી પતિનું પોષણ કરવું. પત્નીએ પતિમાં જ સર્વસ્વ જોવું.

આ પ્રતિજ્ઞાઓ તારે લેવી પડશે. તને ખ્યાલ પણ કદાચ નહિ હોય કે આવી પ્રતિજ્ઞાઓ લેવી પડે છે ગોર શુદ્ધાશુદ્ધ સંસ્કૃતમાં ગાડી ગડખડાવે જાય ને નવદંપતી ધૂમાડાથી ઘેરાતી આંખો ચોળતાં રહે. એ ધૂમાડા પાછળ ને એ અશુદ્ધોચ્ચારની પાછળ તારે આ પ્રતિજ્ઞાઓ લેવાની છે.

તું સુધરેલી હોત અને સભાઓ ને સંધેમાં જતી હોત, તો જરૂર આ પ્રતિજ્ઞાને પુરૂષોનો પ્રપંચ કહેત. પરંતુ તું સુધરેલી નથી એટલે આ શબ્દો તને હોઠે નહિ ચડે, પણ તને અજ્ઞયણી તો લાગશે.

વૈદિક કાળના સ્વતંત્ર સહવાસના અને પુરાણ કાળના સાત પ્રતિજ્ઞાઓવાળાં લગ્ન વચ્ચે કેટલો તફાવત છે ? આખોયે મૂળપલટો જ છે. ક્યાં 'કામાયદત્તે અને કામોદત્તે' ની નિખાલસ તથા નિર્બંધ જાહેરાત અને ક્યાં આ મિલકતની જાળવણીના આદેશોવાળું પૌરાણીક સતીત્વ ?

તું આમ જોઈ શકીશ કે આપણા સમાજમાં લગ્નની આસપાસ છેક આદિ કાળથી જ મિલકતી સ્વરૂપ રહેલું છે. યુગે યુગે મિલકતના પ્રકાર, મિલકત સામેના જોખમોના પ્રકાર જેમ જેમ પલટાતા ગયા તેમ તેમ લગ્નની વ્યાખ્યા અને વિધિ પણ બદલાતાં ગયાં છે.

આમ આપણે એક જગ્ગર પૂર્વગ્રહની મિમાંસા કરી. ' પવિત્ર આર્થ' લગ્નની ભાવના ' જેવું કાંઈ નથી. લગ્ન એ સામયિક અને આર્થિકસ્થિતિ સંયોગોને અનુરૂપ હોવાં જોઈએ છે.

આમ તું જોઈ શકી હોઈશ કે ' પરણવું' એટલે પ્રભુતામાં પગલાં માંડવાં ' એ જેટલું સાચું છે, એના કરતાં વધારે સાચું ' પરણવું' એટલે પતિના મુનીમ થવું ' એ છે. હાલ એ જ. વિશેષ આવતે વખતે.

તારા મોટાભાઈ અવિનાશના

આશીર્વાદ.

જીવ સાંચમે।

કેટલાક પૂર્વગ્રહો (૨)

શ્રી. નાની બહેન,

મારા ગયા પત્રમાં મેં આર્થ લક્ષ્મી પવિત્ર ભાવના સંબંધે ચર્ચા કરી. આ પત્રમાં હું અત્યારનાં લક્ષ ચર્ચવા માગું છું.

આપણાં લક્ષ એ ગૃહસ્થનાં લક્ષ છે. અગાઉનાં લક્ષ એ આર્થ ભાવનાનાં લક્ષ હતાં. પરંતુ એ યુગ ગયો અને આજે દુનિયાભરમાં મિલકતી જગ્યાં એટલાં તો વધી ગયાં છે કે લક્ષ એ બહુધા મિલકતનો જ સવાલ રહેવાનો.

આપણી અત્યારની લક્ષપ્રથામાં સુધારો કરવાની વાત કરીએ તો એ સામે આટલો બધો વિરોધ શાને થાય છે ? કાંઈને એમાં ‘લક્ષ્મી પવિત્ર સંસ્થા’નો દ્રોહ લાગે છે. કાંઈને એમાં સંયુક્ત કુટુંબની પ્રથાનો નાશ લાગે છે. કાંઈને એમાં સ્વેચ્છાચાર લાગે છે. કાંઈને એમાં અનીતિની ગંધ આવે છે ને બધાને એ વાત નાપસંદ છે.

આનું કારણ એક છે. તે એ કે વર્તમાન લક્ષપદ્ધતિ આપણા અત્યારના આર્થિક વાતાવરણમાં એકંદરે ખૂબ બંધબેસતી થઈ ગઈ છે. કુટુંબમાંથી કે ઘરમાંથી વહુને લઈ લે અને એ પછી એ કુટુંબમાં વધી પડતી આર્થિક જવાબદારીઓનો જરા વિચાર કરીશ તો તને આ વાત સમજશે.

આનો અર્થ એમ નથી કે ‘વહુ’ એ ગુલામ છે. આપણા દેશના કાયદા પછાત હો કે પાંગળા હો, અધૂરા હો કે જૂનવાણી હો, તો પણ વહુને ગુલામીમાંથી અદ્ધર ઉપાડી લ્યે એટલું તો સંરક્ષણ આપે ન

છે. કાયદાના આ સંરક્ષણ ઉપરાંત સામાન્ય લોકમત પણ હમેશાં ન્યાયનો તરફદાર હોય છે. અને એક વહુ તરફના વર્તીવની નાતના સંબંધ ઉપર એટલી અસર જરૂર રહે છે કે કેટલાક અપરાધો બાદ કરતાં એકંદરે આપણા સમાજમાં વહુની સ્થિતિ બદલતર નથી. જે કુટુંબમાં વહુની સ્થિતિ બદલતર હોય છે ત્યાં બીજાઓની સ્થિતિ ઓછી કમતરીન નથી હોતી.

જે સ્થિતિ છે તે સારી છે કે નહિ, વહુની એવી સ્થિતિ હોવી જોઈએ કે નહિ, એને સ્વતંત્ર આમદાનીને સ્વાયત્ત પ્રયાસ કરવાની છૂટ ને તક હોવી જોઈએ કે નહિ, એ મહત્વના સવાલો છે. પણ આપણા વિષય સાથે એ સવાલો સંબંધ નથી ધરાવતા.

આપણે તો એટલું જ સમજવાનું છે કે અત્યારના સમાજમાં વહુ એક આર્થિક સાધન છે. પતિની આમદાનીની હિસ્સેદારીના બદલામાં એ રોજના ઓછામાં ઓછા બાર કલાકનું કામ કરે છે.

વહુએ આમ કરવું જોઈએ. એ એમ કરે એટલાથી જ એ ગુલામ છે એમ કહી શકાય નહિ. ગુલામી પી બરી બાપ્પા તો એ છે કે પોતે પેટવડીએ રહીને પોતાના માલિકના નફા ખાતર કામ કરે. તેને જ ગુલામ કહેવાય. પત્ની પોતાના ‘માલિક’ના એકલાના નફા ખાતર કામ નથી કરતી. એ તો સંયુક્ત હિતઅર્થે કામ કરે છે.

આપણાં લગ્ન તે બરી રીતે તો શક્ય એટલી વધારેમાં વધારે જાતમહેનત કરીને ઓછામાં ઓછા બર્થે સંયુક્ત ગૃહ-સંચાલન ચલાવવાનો તે બાળકને ઉછેરવાનો પ્રયત્ન છે. એ પ્રયત્ન દોષિત હો, અનિચ્છીય હો, જે હો તે હો. પરંતુ અત્યારનાં આર્થિક સ્થિતિસંયોગમાં એ પ્રયત્ન ઉભવ પક્ષને માટે સાચેસાચ હિતકર ને કાર્યસાધક છે.

એટલે જ દુનિયાના કોઈએ સમજ કરતાં આપણા સમાજમાં લગ્નપ્રમાણ વધારેમાં વધારે છે. આપણે ત્યાં ઉમરલાયક છોકરાઓમાં

ભાગ્યે જ કોઈ કુંવારા રહે છે અને ઉમરલાયક છોકરીઓ લગભગ તમામ પરણેલી જ હોય છે. આ લગ્નમાં પ્રાથમિક મરજીયાત પસંદગી નથી હોતી. પરંતુ લગ્નજીવન દરમિયાન અંડખોરીની વૃત્તિ પણ એટલી તો ઓછી દેખાઈ છે કે એ ઓછપને કેવળ સ્ત્રીના અજ્ઞાનને આભારી માનતાં પહેલાં વિચાર કરવો જોઈએ.

આમ લગ્ન એ આર્થિક પ્રશ્ન છે. મર્યાદિત સાધનોનો અહોળામાં અહોળો ફેલાવો કરવાનો, વધારેમાં વધારે કરકસરનો પ્રશ્ન છે.

લગ્નના પક્ષાપક્ષમાં દુનિયાભરમાં ઘણું લખાયું છે. અહીં એ તમામનો સાર પણ હું તને આપું તો અતિ લંબાણ થઈ જાય. આપણા દેશનાં પણ એ ચર્ચાઓના પડછાયાઓ પુસ્તકો અને અખબારી લેખો રૂપે થાય છે.

લગ્ન એ પ્રશ્નનો સવાલ છે. એક દેશમાં એના આર્થિક સાધન ને ઉત્પન્નના પ્રમાણમાં સામાન્યતઃ કેટલી વસતિસંખ્યાનો નિર્વાહ થઈ શકે; પ્રતિવર્ષ કે દશ વર્ષે કે પચીસ વર્ષે હયાત વસતિમાં થતાં મરણોનો ધસારો કેટલો લાગે છે; દેશનાં આબોહવા, કમાણી કરવાનાં સાધનો, દેશ ઉપરના પરદેશની ચડાઈઓના ભયો કે વસતિના સ્વભાવ અને અંતર્ગત રાગદ્વેષમાંથી પેદા થતાં સ્વયંકો વગેરે બાજતો ઉપર નજર રાખીને વસતિના નર-સમુદાયને વધારે ધસારો લગાડવો ઇષ્ટ છે કે નારી-સમુદાયને, એની વિચારણા, એ તમામ વાતો-એ દેશની કે એ સમાજની લગ્નપ્રણાલિ નક્કી કરે છે.

આમ હોવાથી જો કોઈ પણ સમાજે કે કોઈ પણ દેશે કોઈ પણ સવાલ કેવળ પોતાની એકની જ દૃષ્ટિએ અને કેવળ પોતાની જ સ્વયંભૂ પ્રેરણાથી નક્કી કરવાનો હોય તો એ સવાલ લગ્નનો છે.

એટલે લગ્નના પ્રશ્ન ઉપર આપણે પારકા દાખલા લઈએ, એ સવાલના ખરા ઉકલને નજીક લાવવાને બદલે દૂર ધકેલે છે.

આમ છતાં પારકા દેશોમાં જે બને છે એ જોઈએ તો શું દેખાય છે? લક્ષ્મપ્રણાલિમાં સુધારા વધારા દેશના આર્થિક સંયોગોમાં થતા સુધારા વધારાને અનુસરે છે.

એટલે આપણે તો બીજા કોઈ દેશના દાખલાઓના પડછાયાની ઓથ નહિ લઈએ. આપણી જ વાત વિચારીએ.

અને આપણી વાતો પણ વિચારવાને ક્યાં ઓછી છે ?

તારા મોટાભાઈ અવિનાશના
આશીર્વાદ.

૪મું છંદો

સંતતિનિયમન

ચી. નાની બહેન,

અત્યારસુધી આપણે સામાન્ય ચર્ચા કરી. એ ચર્ચાને પરિણામે તારાં લક્ષ્મની આસપાસ કોઈ ધૂમસભરી છાંય ઉભી કરવાને બદલે તું એને એના સાચા સ્વરૂપમાં સમજી શકી હોઈશ, એમ માનીને હવે હું મારી મૂળ વાત ઉપર આવું છું.

લક્ષ્મ પછી સંતતિ એ અકસ્માત હો તો અકસ્માત હો, પરિપાક હો તો પરિપાક હો, પરંતુ અનિવાર્ય છે. લક્ષ્મના પ્રકાર, પતિની પસંદગીના પ્રકાર, વગેરે સવાલો રસિક હોવા છતાં લક્ષ્મ પછી થનારી સંતતિની અનિવાર્યતા પૂરતા અહીં ચર્ચાને માટે અસ્થાને છે.

લક્ષ્મનો સંબંધ આર્થિક છે. અને સંતાનો 'પ્રભુનાં પયગંબરો' હોવા છતાં પણ તે આર્થિક જવાબદારી છે. એટલે લક્ષ્મ પછી થનારી

સંતતિ પતિનાં આર્થિક સાધનોને અનુકૂળ હોવી જોઈએ છે. સંતતિ-નિયમન માટે આ એક દલીલ છે.

કોઈ એમ કહે કે કુદરતના કાનૂન અનુસાર થતી સંતતિની રૂકાવટ કરવી એ પાપ છે. એમાં પુરૂષના પૌરુષેય ને સ્ત્રીના સ્ત્રીત્વનો ઇન્કાર છે.

કુદરત તો વિપુલ સર્જન કરે છે અને એ સર્જનના મોટા ભાગનો તે નાશ કરે છે. કુદરતનાં ધોરણોનો સ્વયંવશ અમલ એ 'વેસ્ટેજ'નો અમલ છે.

કુદરત આપણને જોઈએ તે કરતાં ઘણું વધારે પાણી આપે છે. કુદરત આપણને જોઈએ તે કરતાં વધારે હવા ને પવન આપે છે. આપણને જોઈએ તે કરતાં ઘણું વધારે પ્રાણીઓ ને જંતુઓ આપે છે.

અને પછી પોતે વધારે પડતા કરેલા સર્જનનો એનાશ કરે છે. કીટને જંતુઓ ખાય છે ને પછી જંતુઓને પંખીઓ ખાય છે ને પંખીઓને પ્રાણીઓ ખાય છે. પ્રાણીઓ એકબીજાને ખાય છે. રોપા વેલાને દાખે છે. ઝાડ રોપાને દાખે છે. પવન ઝાડોને સંહારે છે.

આમ તું ચોપાસ નજર કરીશ તો કુદરતે સર્જન ને સંહારનો જાણે મહાસત્ર માંડ્યો છે. એમાંથી તો જેટલું ઉગરે એટલું ઉગરે.

અલગત, માનવી પણ પ્રવૃત્તિના આ સર્પસત્રમાં ભાગ લેવા માગતો હોય તો ઉપરની દલીલ વાજબી કહી શકાય. મરતાં બાળકો, મરતી માતાઓ, મરતી નારીઓ, બરબાદ થતાં કુટુંબો, અજ્ઞાનમાં રહેલાં બાળકો તરફ માનવી સદંતર બેપરવા રહેવા માગતો હોય તો એ કુદરતના આ કાનૂનને અનુસરે ને જરાયે નિયંત્રણ ન કરે એ બરાબર છે.

પરંતુ માનવી સહકારમાં માને છે, સમાજરચનામાં માને છે. પોતે સહકારથી કુટુંબીજનો સાથે સહવાસ કરી શકે એ માટે એ કુદરતનાં ધોરણોમાં સુધારા કરે છે. એ આકાશછત્ર નીચે રહેવાને બદલે

છાપડં બાંધે છે. એ વનફળ ખાવાને બદલે ખેતી કરે છે. એ દિગંબર રહેવાને બદલે કપડાં વણે છે. એ કુદરતી નરનો ભ્રમરધર્મ મૂકીને માર્હસ્થ્યનાં બંધન સ્વીકારે છે. બાળકો ખાતાં પીતાં થાય કે એમને રઝળતાં મૂકી દેવાને બદલે એમને તાલીમ આપે છે, એ વૃદ્ધ માતા-પિતાની માવજત કરે છે, અપંગ કે આગર પત્નીની સંભાળ રાખે છે.

મતલબમાં આજનો માનવી એ કુદરતનો ગુફાવાસી અધોરી નથી. એણે કુદરતના સર્જન અને સંહારના સનાતન ઝગડા ઉપર પોતાના વિવેકનાં બંધન-નિયમન મૂક્યાં છે. હકીકતમાં તો માનવ જ્ઞાતનું કર્તવ્ય જ એ મનાયું છે અને સંસ્કૃતિની વ્યાખ્યા પણ એ જ ગણાઈ છે.

એટલે કુદરતી કાનૂન પ્રમાણે થતા બાળકોના ફાલ અને બાળકોના સંહાર ઉપર પણ એણે નિયમન મૂકવું જોઈએ છે.

કુદરત પોતે જે બાળકોને જીવવાનો અવકાશ નથી એનો સંહાર તો કરે છે. આપણા દેશમાં જેમ બાળકોની ઉત્પત્તિ વધારે છે તેમ એને સંહારનારા કુદરતી પ્રકારો પણ ક્યાં ઓછા છે ?

એટલે માનવીએ બીજી દિશામાં વિવેક બતાવીને જે નિયમન કર્યું છે તે એ સંતતિઓ પરત્વે પણ કાં ન કહે ? દર હજારે ૩૮ બાળકોને કુદરત જન્મ આપે અને પછી એમાંથી ત્રીસને મારી નાંખે ! એને બદલે માનવી એ સર્જન અને સંહાર વચ્ચેના તફાવત જેટલાં જ બાળકો સર્જે તો શું ખોટું ? કુદરતના કાનૂન પ્રમાણે સર્જાય ગમે એટલાં પણ દર હજારે નવ બાળકોને જ જીવવાનો અવકાશ છે. માનવી એ હિસાબ સ્વીકારી હ્યે, પણ મોટી રકમો લખીને મોટા સરવાળા બાદબાકી કરવાને બદલે જરાયે બાદબાકી કરવાની ન રહે એવી સ્થિતિ કદાચ ઉભી ન કરી શકે તોય ઓછામાં ઓછી રકમનો હિસાબ ગણે એમાં એનો વિવેક છે.

એ વિવેકનો ઉપયોગ એને વધારે પડતા સર્જન ને વધારે પડતા સંહારના ઉભયના ધસારામાંથી બચાવે. એ બચત એટલી એની દોલત વધારે, એટલી એની આર્થિક સ્થિતિ સુધારે.

ધરમાં નવ બાલદી જ પાણી ભરી શકાય એટલું સાધન છે. પણ કોઈ પુરૂષ પોતાની વધારે પડતી તાકાતના નશ્વામાં ફૂવામાંથી આડત્રીસ બાલદી ખેંચી કાઢે ને પછી જેટલું ભરવાનું સાધન એની પાસે હોય એટલું જ નવ બાલદી ભરીને બાકીનું ઢોળી નાંખે, એ માણસને આપણે કાણો તો ન જ કહીએ. કેમકે એમાં ફૂવાનું પાણી વેડકાય છે, એની સાકાત ધસાય છે, કાદવ વધે છે. હકીકતમાં તો એ આમ ન કરે તો જ કાણો ગણાય.

સંતતિનિયમન માટે આ બીજી દલીલ છે.

ગુજરાતમાં નારીધન ધસાતું જાય છે. ઇ. સ. ૧૮૮૧ની પહેલાં ગુજરાતમાં દર હજાર પુરૂષે ૧૦૦૧ સ્ત્રી હતી. ઇ. સ. ૧૮૮૧ માં દર હજાર પુરૂષે ૯૭૯ સ્ત્રીઓ હતી. ઇ. સ. ૧૯૦૧ માં દર હજારે ૯૪૪ સ્ત્રીઓ રહી. ઇ. સ. ૧૯૩૧ માં ગુજરાતનું નારીધન હજી વધારે ઘટ્યું: ને દર હજાર પુરૂષે ૯૦૦ નું નોંધાયું છે. આજે ગુજરાતમાં દશ પુરૂષોએ નવ સ્ત્રીને હિસાબે સરેરાશ વસતિપ્રમાણ છે.

આમ ઉપરના આંકડાઓ તું જોઈશ તો તને દેખાશે કે ઇ. સ. ૧૮૮૧ પહેલાં દશ પુરૂષે દશ સ્ત્રી હતી તે પ્રમાણ ઘટીને ઇ. સ. ૧૯૩૧ માં દશ પુરૂષે નવ સ્ત્રી થઈ ગઈ. એટલે પચાસથી સાઠ વર્ષમાં ગુજરાતની સ્ત્રીવસતિમાં દશ ટકાનો-દશમા ભાગનો ઘટાડો થઈ ગયો છે.

આ ઘટાડાનાં કારણોમાં આપણી અનેક સુવાવડો અને કસુવાવડો કેટલે અંશે જવાબદાર છે તેનો ખ્યાલ તને નીચેની એક બાબતથી આવશે. ગુજરાતમાં ૧૫ થી ૪૦ વર્ષની ઉંમરની અંદરની વ્યક્તિઓનાં જેટલાં મરણો થાય છે તેમાં દર એક સો મરણે ૬૮ મરણો સ્ત્રીઓનાં હોય છે. આ ૬૮ નારીમરણોમાંથી વિધવા માત્ર બે જ મરે છે,

સમવા ૬૬ મરે છે અને એ ૬૬માંથી પટનાં મરણો તો સુસવડ કે સુવાવડમાંથી થતા રોગોને કારણે થાય છે.

આપણી નારીનું સરેરાશ આવરદા ૨૩ વર્ષનું. તેમાં એને સરેરાશ ચાર બાળકો થાય. ચાર બાળકો જીવતાં અવતરે એમાંથી સરેરાશ એ તો માતાની હયાતીમાં જ મરે. આ ઉપરાંત કસૂવાવડો થાય તે વધારામાં.

આમ નારીશરીરનો ધસારો થઈ રહ્યો છે, જાણે કે નારીના શરીરને ધસવી નાંખનારું પ્રસૂતિનું કારખાનું જ મંડાયું છે.

સંતતિનિયમન નારીના શરીરના સ્વાસ્થ્યની રક્ષા કરશે. એનામાં નવું લોહી આવવાના રસ્તાઓ તો ખીખ હશે. પણ હાલ એટલાના શોષણને અટકાવવાનો તો આ એક જ રાહદારી માર્ગ છે.

પ્રસૂતિ એ નારીને માટે મોતની ખીણ છે. એ સ્થિતિ ફિટાવવાનો રાહ આ છે.

સંતતિનિયમન માટે મારી આ ત્રીજી દલીલ છે.

મારી નજરે આ ત્રણે દલીલો એટલી તો સંગીન છે કે વધારે દલીલો શોધીને પત્ર લાંબો કરવાનો અર્થ નથી.

સંતતિનિયમન એટલે બાળકોનો નાશ નહિ. બાળકોનો નાશ એ તો ગર્ભપાત. સંતતિનિયમન એ ગર્ભપાત કે ગર્ભહત્યા નથી.

સંતતિનિયમન એટલે કે જે બાળકોને જીવવા માટે પૂરેપૂરી તક મળી શકે એમ છે એટલાં જ બાળકોની તંદુરસ્ત માતાનું ગર્ભાધાન.

સંતતિનિયમન સામેનો પૂર્વગ્રહ મને અર્થ વગરનો લાગે છે.

સંતતિનિયમનને ધણા વિરોધીઓ અનીતિ પોષવાનો માર્ગ માને છે. પરંતુ તેઓ કાર્ય ને કારણ વચ્ચેનો ભેદ ભૂલીને જ બોલતા લાગે છે. યુવાન અને યુવતી વચ્ચે અનીતિ ઉભી થવાનાં કારણો તો ખીખ જ હોય છે. અને એની દવા પણ ખીજે થતી જોઈએ છે. જુદાં જ કારણોમાંથી જન્મ પામેલી એ અનીતિ સંતતિનિયમનનું જ્ઞાન હોય કે ન હોય તોયે મૂળ કારણોનું નિવારણ ન થાય ત્યાં સુધી ચાલવાની જ છે.

એ અનીતિને અને સંતતિનિયમનને કશો સંબંધ નથી. તેમ સંતતિનિયમનનું જ્ઞાન ન આપવું એ ધોરણથી એ અનીતિ રોકાવાની પણ નથી.

એવા અનીતિમય આચાર કરનારાઓ ગર્ભપાતથી અચકાતા નથી અને તરતના જન્મેલાં બાળકોને રસ્તા ઉપર રઝળતાં મૂકતાંયે અચકાતાં નથી.

પણ જે બાળકો જન્મતાં પહેલાં વાધરીઓ અને ડિંટવૈદોને હાથે હલાલ થવાનાં છે, જે બાળકો જન્મ થતાં જ દૂતરાંને મુખેથી જીવતાં કે મૂવેલાં ફાડી ખવાવાના છે, કિંવા અનાથાશ્રમેને ભરવાનાં છે એ બાળકો ન જન્મે, અથવા એમનું ગર્ભાધાન પણ ન થાય તો એમાં કંઈ અનીતિમાં કયો વધારો થતો છે ?

બહારના દેખાવ ઉપરથી નીતિ અનીતિના આચાર નક્કી કરનારાઓ જ સંતતિનિયમનનો વિરોધ કરી શકે, જેમને બહારના દેખાવો જાળવીને અંદરના સડા સામે આંખમિંચામણાં કરવાં છે તેઓ જ સંતતિનિયમનનો વિરોધ કરી શકે.

બસ, આટલું જ આ વિષે લખ્યું છે. વિશેષ તું જાતે જ વિચાર કરતી થજે, મારી નેમ તને જ્ઞાન આપવા કરતાં પણ વિચાર કરતી બનાવવાની છે.

તારા માંડાલાઈ અવિનાશના
આશીર્વાદ.

સાતમેા

નિષેધની મર્યાદા

. નાની બહેન,

મારા છ છ પત્રો તેં વાંચ્યા હશે. અને એના ઉપરથી તારે નિર્ણય બાંધ્યો હશે. મને આશા છે કે તેં સંતતિ-નિયમનની તરફથી વિચારો બાંધ્યા હશે. અને એમ હું માની છું તથા આ પત્રમાં સંતતિનિયમનનાં કેટલાંક સાધનો વિષે માહિતગાર કરવા માગું છું.

પરંતુ હું આગળ કાંઈ લખું એ પહેલાં થોડી અંગત વાત કરી હવેથી આપણી ચર્ચા અને વિચારણા એવા ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરે કે જેની સૂચન દ્વારા ચર્ચા પણ બાધ બહેન વચ્ચે આપણા બે નિષિદ્ધ માની છે.

સમસ્ત સમાજે આ એક ચર્ચાને નિષિદ્ધ માની છે. એ વાત હું ગમે તે બતાવતી હોય તો એ એક વાત તો અવશ્ય બતાવે છે આપણા લગ્નની ભૂમિકા ‘કામ’ની નથી પરંતુ ‘અર્થ’ની છે. તો એક રફૂટ વિચાર માત્ર છે.

સવાલ એ છે કે આ નિષેધની પાછળ કાંઈ તથ્ય છે ? આપણી ‘ઓનું’ લગ્નવય આજે બાર-પંદર વર્ષનું છે, એને બદલે જ્યારે નિષેધ થયો હશે ત્યારે જરા વધારે મોટી હોવાનું માનીએ તો નિષેધ સમજાય એવો બને છે.

એ નિષેધની પાછળ કદાચ એમ હોઈ શકે કે લગ્નધર્મમાં આવતી ન સાથે બાધની આ ચર્ચા ડહોળાં પાણી વલોવનારી બને.

એ નિષેધની પાછળ એમ પણ હોઈ શકે કે વયે પહોંચેલી કન્યાની સખીઓ, કુટુંબની અને આડોશપાડોશની કુલવધૂઓ અને

ડાશીઓ પાસેથી આ વિષે જાણવાનોગ જાણી લ્યે. આવા પ્રકારની ઉપલક્ષ્ય માહિતીમાં ખૂટે માત્ર એ જ વાતો. એક કામશાસ્ત્ર ને બીજું સંતતિનિયમનનું સહેતુક જ્ઞાન.

આમાં કહેલી વાત એણે પ્રત્યક્ષ અનુભવે જ શીખવાની રહી. કાંઈ એને એ વિષયમાં સર્વાંગ સત્ય જ્ઞાન ન આપી શકે. કેમ કે એ ઘણું અંશે પતિપત્નીના વ્યક્તિગત સ્વભાવો, શરીરો વગેરેના સુમેળની સાધનાનું શાસ્ત્ર છે. બીજી વાત તો મારા હવે પછીના એક પત્રમાં હું વિગતે ચર્ચવા માગું છું. તે એ છે કે આપણા અહાર, વિહાર ને ખાનપાનમાં જ સંતતિનિયમનના કેટલાક વિચારો યોજાયા છે. સંતતિનિયમનના સવાલને આપણા પૂર્વજોએ આપણે માનીએ છીએ એટલે ઉપેક્ષિત નહોતો માન્યો.

એ તો જે હો તે હો. આજે આ નિષેધ છે. આજે જ્યારે પુરાણો આચાર-વિચારો સદંતર નાશ પામ્યા છે ત્યારે આ પુરાણો નિષેધ અર્થહીન છે. માત્ર આ નિષેધ કેટલે અંશે તોડવો કે શિથીલ કરવો એ સવાલ છે.

સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચેના લગ્નસંબંધમાં કેવળ જીન્સીના સવાલને જ નિષિદ્ધ મનાયો છે. તારી સાથે તારા પતિના આર્થિક કે માનસિક ગુણો કે વર્તવિની હું ચર્ચા કરી શકું છું, તારા ધરની ચર્ચા કરી શકું છું, લગ્નજીવનનાં જે મુખ્ય મુખ્ય બારી બારણાં એ વિષે તારી સાથે હું વાતો કરી શકું.

માત્ર એક જ વિષય હું તારી સાથે ન ચર્ચી શકું. એ ન ચર્ચી શકું તેનું કારણ એ છે કે એ વિષય એકંદરે લપસણો છે. પણ જો મને એવી નૈતિક ખાતરી જ હોય કે એ એક જ નાના જાળિયા મારફત તારા ઉપર જનનું જોખમ આવવાનું છે તો ?

જરા આગળ જઈએ. તું અને તારો પતિ સતાં હો, હું બહાર પરજાળમાં સૂતો હોઉં. મધરાતે એક બયાનક સર્પને તમારા ઓર-

હામાં હું પ્રવેશતો જોઉં. એ સમયે તમારી પાસે દોડી આવીને તમને ચેતાવવાનો મારો ધર્મ ખરો કે નહિ ?

જરા આગળ—હજી જરા આગળ. અમુક સંયોગો મને તારી સાથે વાત કરવાનું કહે છે, એથી જરા આકરા સંયોગો મને તારા શયનખંડ સુધી આવવાનો પણ ધર્મ બતાવે છે. હવે જરા આગળ.

ધારો કે તમારા શયનખંડમાં મધરાતે કોઈ ડાકૂ પેઠો અને એ તમને મારી નાંખવાની ધમકી આપે છે. હું જો માણસ હોઉં, હું જો તારો ભાઈ હોઉં, અને તું નાની બહેન મને વહાલી હો તો, એ શયનખંડનાં બારણાં તોડી ફેંડીને અંદર ન આવું કે ?

અથવા તો આગ લાગી હોય, એ વેળાએ તને ને તારા પતિને ગમે તેવી સ્થિતિમાં પણ મારે બહાર લાવવામાં શું શરમ કે સંકાપ ધરવો જોઈએ ?

મારા ઉપરના દાખલાઓ ઉપરથી તને લાગશે કે એ નિષેધ એ સંપૂર્ણ નિષેધ નથી. એને પણ દેશ, કાળ, સ્થિતિ અને સંયોગો અસર કરે છે.

એટલે કે જ્યારે હું તારા ઉપર કાંઈક જોખમ જોતો હોઉં ત્યારે એ જોખમના માપ પૂરતું નિષેધનું બંધન તત્કાલ પૂરતું હળવું અને.

અલગત, જોખમના પ્રમાણ બહાર કેવળ છૂટને કારણે જ છૂટ લેવી અને જેનાથી તને બોંઠામણ આવે, તથા જેનાથી આપણે આપણાં માતા-પિતા પાસે માથું નીચું ઢાળવું પડે એવી છૂટ કદિ ન લેવાવી જોઈએ.

હું પોતે એમ માનું છું કે કેવળ જીન્સીને લગતી વાતોને માટે આ નિષેધ છે ને એ નિષેધ ગેરવાજબી છે એમ હું નથી કહેતો. પરંતુ કેવળ જીન્સીની ઉપરવટ જેનાં પરિણામ આર્થિક અને શારીરિક સ્વાસ્થ્ય ઉપર અસર કરવાનાં છે એ વાતોને આ નિષેધ સદંતર મનાઈ કરતો નથી.

એટલે કે બહેનને પારકા પુરૂષની પત્ની માનીને એની સાથે આવી ચર્ચા નહિ કરવી જોઈએ. પોતાના મિત્રની ગૃહિણી માનીને એની સાથે તદ્દન જરૂરી એવી અને શક્ય એટલી કામચલાવટી દૂર એવી ચર્ચા નિખાલસ દિલે થવી જોઈએ—કરવામાં બાધ ન હોઈ શકે.

તારા મોટાભાઈ અવિનાશના

આશીર્વાદ.

૫૩ આઠમો

ચર્ચાની મર્યાદા

ચી. નાની બહેન,

પ્રસ્તાવનામાં તે પ્રસ્તાવનામાં મેં તને સાત સાત પત્રો લખી નાંખ્યા. હવે તો કશા જ આમુખ, પૂર્વ કથન, ઉપોદ્ધાત કે એવા કોઈ વિષયપ્રવેશના હિદ્દગારો સિવાય આજથી જ હું સીધો મુખ્ય વિષયની અંદર અંપલાવું.

મારા આગલા પત્રો તેં જો બ્યાનથી વાંચ્યા હશે, તો તને મારી એ વાત સમજાઈ ગઈ હશે. એક તો એ કે માતા, પિતા, કુટુંબ, સમાજ, નાતજાત, બાળક, દેશ વગેરે સર્વ પક્ષોનું હિત સંતતિનિયમન દ્વારા વધારેમાં વધારે સાધી શકાય એમ હું માનું છું. બીજી વાત એ કે આ વિષયમાં મોટાઓએ નાનાની કેટલી મર્યાદા જાળવવી એ વિષે હું ઘણા સ્પષ્ટ વિચારો ધરાવું છું. એક વાર મારી શુભ નેમ તું સ્વીકારે ! પછી મને તારા પ્રત્યેની ભાઈ તરીકેની જેટલી જવાબદારી

અને જેટલું જોખમ લાગે એના પ્રમાણમાં હું તારી સાથે છૂટ લઉં. ન લઉં તો તારા તરફની ફરજમાં મેં ચૂક કરી છે એમ જ મને લાગે.

તું મને એમ કહીશ કે : ' તમે મારા દશબાર વર્ષે' મોટા ભાઈ ઉઠીને જેમાં હું તમારી સામે કોઈ સવાલ જવાબ ન કરી શકું એવા વિષયની આટલી છૂટથી ચર્ચા કરો અને મને પ્રતિક્ષણે શરમ, લજ્જા ને સંકોચનું ભાન રહ્યા કરે, એના કરતાં તો વધારે બહેતર એ છે કે આ વિષય ઉપર લખાયેલાં પુસ્તકોનો નિદેશ કરી દો. બહુ બહુ તો મને એવાં પુસ્તકો ભેટ મોકલી દો. હું એ વાંચી લઈશ. '

તું મને આમ કહે, તો મને નવાઈ ન લાગે. પરંતુ હું એમ કહે નહિ. કેમકે આ વિષયની ચર્ચાને અંગેની મર્યાદાઓ પરત્વે મારા કેટલાક વિચારો સ્પષ્ટ છે.

દાખલા તરીકે સંતતિનિયમનની ચર્ચા જ્યારે આપણે કરતાં હોઈએ ત્યારે દાક્તરી ભાષા, દાક્તરી જ્ઞાન કે દાક્તરી નજરે શારીરિક વિજ્ઞાન જાણવાની આપણને જરૂર નથી. આ વિષયની ચર્ચામાં દાક્તરી નજર દાખલ કરવી નહિ જોઈએ. દાક્તરો માટે લખાતાં પુસ્તકોમાં શારીરિક અવયવોની રચનાની વિગતો વગેરે અપાય તો એ જરૂરની છે. કેમકે એ બધું જાણવું દાક્તરને માટે જરૂરનું છે.

પણ જે વ્યક્તિ સંતતિનિયમનના રાહદારી માર્ગને શોધવા મથે છે, એના મર્મને સમજવા માગે છે અને સાદા ઉપાયનો આશરો લેવા માગે છે તેને આ જ્ઞાન જરૂરનું નથી—બલકે કેટલીક વાર વિના કારણ જુગુપ્સા ઉપજાવે એવું હોય છે અને બધી વાર સદંતર નિરૂપયોગી છે.

હું કે તું આપણા હાથ કે કાન કે આંખની ચર્ચા કરતા હોઈએ, એને ચોક્કસ પ્રકારની તાલીમ આપવા માગતા હોઈએ કે એના ઉપર ચોક્કસ નિયમન મૂકવા માગતા હોઈએ, ત્યારે હાથમાં હાડકાં કેટલાં ને માંસ કેટલું ને નસો કેટલી ને હાથમાં લોહી ક્યાંથી

આવે છે એ ન જાણતાં હોય છે તો બહુ ખોટ કરીએ છીએ એમ નથી. આંખો વિષે વાત કરતાં હોય ત્યારે એની રચનાની બારીકમાં બારીક વિગતમાં ઉતરવાની જરૂર નથી. એક અવયવને એના સર્વાંગ સ્વરૂપમાં સ્વીકારી લઈએ તો ચર્ચામાં વખત ઓછો જાય તે ગુમાવીએ કાંઈ નહિ. આપણે જે નિયમન મૂકવાનું છે તે અવયવના અંતર્ગત સ્વરૂપ સાથે નિરખત ધરાવતું નથી. જે નિયમન મૂકવા માગીએ છીએ તે અવયવની અંદરની રચનામાં કશો ફેરફાર કરતું નથી તેમ એ રચનાના કોઈ પણ એક કે અનેક અંગમાંથી ફક્ત પણ થતું નથી.

એટલે એવી અવયવોની ચર્ચા, સામાન્ય માણસો જેઓ કેવળ જ્ઞાનમંદિરમાં પ્રવેશ કરવા માગે છે તેઓ માટે મને નકામી, નિરૂપયોગી લાગે છે. અત્યંત, આજકાલ સંતતિનિયમનના વિષય પરત્વે આવી ચર્ચા ખૂબ દેખાય છે—જલકે એવી જ ચર્ચા ત્રણો મોટો ભાગ રોકે છે !

પરંતુ એ ચર્ચાને ઉમેરવાથી સંતતિનિયમનનો વિષય વધારે લોકમોગ્ય બનતો નથી, તેમ એની ચર્ચા મૂકી દો તો એ વિષય પરત્વેની ચર્ચા કે વિચારણાના દોરમાં કાંઈ ફક્ત પણ થતી નથી. જે ચર્ચા સામાન્ય માણસને માટે અગમ્ય છે, અને જે ચર્ચા વિષયના મૂળ તરત્વે ઉપર કશો નવો પ્રકાશ નથી પાથરતી એવી ચર્ચા અહિંતુક છે એમ મને લાગ્યા કરે છે. એટલે માગી અને તારી વચ્ચે આ પત્ર-વિનિમયમાં હું શારીરિક અવયવો વિષે કે શારીરિક વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ—દાકતરી દૃષ્ટિએ કોઈ ચર્ચામાં ઉતરીશ નહિ.

જીન્સીની નિખાલસ ચર્ચામાં ખાસ સનાતની દુરાચાર છે એમ હું નથી માનતો. તેમ એવી ચર્ચામાં સુચરેલો સદાચાર છે એમ પણ હું નથી કહેતો. જરૂરી હોય તે વિષયને આગળ લઈ જતી હોય ત્યારે એની ચર્ચાથી ભડકવું એ કાયરતા છે. જરૂરી ન હોય, વિષયાંતર થતું હોય તો પણ સંતતિનિયમન સાથેના સમાંતરના જીન્સીના સવાલોની ચર્ચામાં વખત લેવો એ વાચાળતા છે. તું કાયર નથી ને હું વાચાળ નથી.

સંતતિનિયમનની આજકાલ થઈ રહેલી અંતર્ય અને અખખારી ચર્ચામાં એક બીજી વાત પણ ઉમેરાતી દેખાય છે : વરકન્યાની પસંદગીની: કન્યાએ વરને પસંદ કરવો જોઈએ, માઆપોએ વળગાડેલો વર કબૂલ ન રાખવો જોઈએ, નાતજાતનાં બંધનને શુદ્ધ પ્રેમને આડે અંતરાય રૂપ થવા નહિ દેવું જોઈએ, વગેરે વગેરે.

આ વિષય ઘણો રસિક છે, અને જેઓ સામાજિક કલેવરમાં નવી તાકાત ને નવી તાજગી પૂરવા માગે છે એમણે વિચારવા અને ચર્ચવા જેવો છે. પરંતુ સંતતિનિયમનના પ્રશ્ન સાથે એને શું લાગેવળગે છે એ મને નથી સમજતું.

અલખત, માઆપના પસંદ કરેલા વરો સામેના વિરોધને કારણે વિશાળ સંખ્યામાં કન્યાઓ અવિવાહિત રહેવાનું પસંદ કરતી હોય, પોતાની પસંદગીનો પતિ મળે નહિ ત્યાંસુધી કુંવારી રહેતી કન્યાઓની સંખ્યા વધતી જતી હોય, તો આ સવાલ પણ સંતતિનિયમનની સાથે એક મહત્વના અંગ તરીકે ચર્ચવો જોઈએ. પરંતુ આવતા દશ વર્ષમાં તો આ સ્થિતિ ઉભી નથી થવાની. જ્યાંસુધી સ્ત્રીઓ સ્વતંત્ર કમાઈ કરતી નહિ થાય, જ્યાંસુધી લગ્નની આસપાસનું આર્થિક વાતાવરણ દૂર નહિ થાય, ત્યાંસુધી આ પરિસ્થિતિ ઉભી નથી થવાની.

અને ત્યારે સંતતિનિયમનની આપણે આજે જે ભૂમિકા ઉપરથી મિમાસાં કરીએ છીએ તે ભૂમિકામાં જ મૂળગત પલટો કરવો પડશે. એટલે કે સંતતિનિયમનના પ્રશ્નના વર્તમાન સ્વરૂપ સાથે પસંદગીના લક્ષ્યના સવાલને કશી નિસંપત નથી અને આપણે એની ચર્ચામાં પણ નહિ ઉતરીએ.

આજકાલ ક્યાંક ક્યાંક અજમાયશી લક્ષ્યોની પણ વાતો થઈ રહી છે. અજમાયશી લક્ષ્ય એટલે વર કન્યા લક્ષ્ય કરે તે પહેલાં એકબીજા સાથે નિકટતમ પરિચયમાં આવવાને સર્વેધિક અને કાયદાના બંધન વગરનાં લક્ષ્ય સિવાય સહવાસ કરે.

આવે! સહવાસ ઇચ્છનીય છે કે નહિ એ બીજી વાત છે. આવા સહવાસ દરમ્યાન સંતતિ ન થવી જોઈએ એ પણ સાચી વાત. પરંતુ એ સવાલને સંતતિનિયમન સાથે જોડી નિસ્પત્તિ છે એના કરતાં અનેકગણી વધારે નિસ્પત્તિ સ્ત્રીઓના આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય સાથે છે; અને આપણે એની ચર્ચા પણ કરીશું નહિ.

વર્તમાન લગ્નપ્રથાના ગુણાવગુણો સામે બહુ કહેવાનું છે. પરંતુ લગ્નનો પ્રકાર, લગ્નનું સ્વરૂપ, લગ્નની મર્યાદા કે લગ્નનો આવિષ્કાર ગમે એવો હોય તેને સંતતિનિયમનની ચર્ચા સાથે સંબંધ નથી. પહેલી નજરે મારી આ વાત તને નહિ સમજાય. પરંતુ જરા વિચાર કરીશ તો જરૂર સમજાશે. લગ્નનો પ્રકાર ગમે એ હોય પણ એ તો કન્યાકાળનો સવાલ છે. સંતતિનિયમન એ ગૃહિણીનો સવાલ છે.

કન્યાકાળમાંયે સંતતિનિયમનની જરૂર પડે તો ? આપણા વૃદ્ધો આપણને સંતતિનિયમનની ચર્ચા સામે આ ડર બતાવે છે. અને એ એક બચને કારણે સંતતિનિયમનની ચર્ચાને અતીતિપ્રેરક માને છે તથા મનાવે છે.

આ બચનું જો પૃથક્કરણ કરીએ તો આ બચ ફેટલો હસવા સરખો છે ! છૂટા છેડાને કાયદો કરીશું તો બધી સ્ત્રીઓ એક સામટા છૂટા છેડા લઈ લેશે, એમ માનનારાઓ સંતતિનિયમનનું જ્ઞાન ફેલાશે તો બધી કન્યાઓ વંડી જશે એમ માને તો એમાં આપણને નવાઈ ન લાગવી જોઈએ.

કન્યાકાળમાં થયેલા પગફેરના દાખલાઓમાં સંતતિનિયમનનું અજ્ઞાન કાંઈ પણ અવરોધક બળ તરીકે કામ કરતું નથી જણાયું; બલકે મર્મહત્યા-ભૂણહત્યાનું કારણ બન્યાનું બહુ સ્થળેથી જણાયું-સાંભળ્યું છે.

સંતતિનિયમન વિષે લખાતાં પુસ્તકોમાં એક બીજી વાત દેખાય છે. અને તે વાત કામશાસ્ત્રને લગતી. માનવીની અંતરતમ ઉર્મિઓનું

પુષ્કરણ કરતો ને એના આવિર્ભાવનો દોર આપતો આ વિષય
એવો જ બોધક છે.

એ વિષે સ્ત્રી અને પુરૂષને જ્ઞાન હોવું જોઈએ છે. એમાં મતભેદને
અવકાશ નથી. ગૃહસ્થાશ્રમને નિભાવી રાખનારું એ એક મહા બળ
છે. એ એક જ સ્થંભ ઉપર આજ સેંકડો બલકે હજારો ગૃહ નભી
રહ્યાં છે. સ્ત્રી અને પુરૂષ ઉભયમાં પરસ્પર ઓતપ્રોત થવાની શક્તિ ન
રહી હોય, આવડત ન હોય તો એમનો આજીવન સહવાસ જીવતાં
કબરસ્તાનના સમો જ બને અને એનાં બાળકો કબરસ્તાનનાં ફૂલ
એવાં જ બને.

પરંતુ કામશાસ્ત્ર એ કેવળ એના સૌથી છેલ્લા સ્વરૂપમાં જ
સર્વાનુભવનો વિષય છે. એ સિવાય એના પ્રાથમિક, માધ્યમિક ને
ઉપાંત્ય સ્વરૂપમાં એ કેવળ સ્વાનુભવની જ વાત છે. પ્રત્યેક દંપતીએ
પોતાપોતાનાં કામસૂત્રો જાતે જ સર્જવાં પડે છે, સુધારવાં રહે છે.
કામસૂત્રોની શોધ જીવનભરની શોધ છે.

પતિએ પત્ની મારફત કે પત્નીએ પતિ મારફત કામતૃપ્તિ કેમ
કરવી એના શારીરિક પ્રયોગો કદાચ સર્વાનુભવના હોય અને એનું
દર્શન કદાચ ઉપયોગી થાય. પરંતુ એ પ્રકારની કામતૃપ્તિ પતિ કે
પત્નીમાં પરસ્પર સન્માનની, સખાભાવની ભાવના જન્માવી ન શકે.
એ ઉભી કરે કેવળ ભોગી અને ભોગ્યની ભાવના. એ રસ્તે ધીરે ધીરે
પતિ પત્નીમાં શિકારી અને શિકારની વૃત્તિ જ ફળવાય.

પરંતુ જે કામ પોતાના ભોગના સ્વરૂપમાંથી નિષ્કામ પેદા કરે,
જે કામ પોતાના વિલાસના સ્વરૂપમાંથી જ સંન્યાસ પેદા કરે, જે કામ
પોતાના પરિગૃહના મર્મમાંથી અપરિગૃહને અવતારે, એ કામ-જેમાં
પતિ પત્નીનું હિત વિચારે ને પત્ની પતિનું હિત વિચારે-એ કામનાં
અમલસૂત્રો કાઢ કાઢને ન શીખવી શકે. એમાં તો વ્યક્તિગત સ્વભાવો,

વ્યક્તિગત સહિષ્ણુતા, વ્યક્તિગત વશ કરવાની સ્વેચ્છા તે વશ થવાની મહેચ્છાના રંગ ઢંગ ઉપર જ ખરો મદાર છે.

આ આપુએ નિરાળું જ શ્વાસ છે અને એમાં સ્વાનુભવો તે સર્વાનુભવોના એકીકરણનો વિચાર રહે છે. એને લગ્ન સાથે સંબંધ નથી, સંતતિ સાથે નિસ્પત નથી. એને નિસ્પત છે એક માત્ર કામની સાથે. પતિ જ્યારે કામદેવ બની શકે, સ્ત્રી જ્યારે રતિરાણી બની શકે, ત્યારે જ એ કામ મૂર્ત થાય છે અને એકવાર જો એ મૂર્ત થાય છે, તો પછી એની ખુશખોથી ગૃહનું વાતાવરણ ઓજસ તે તેજસથી ભરી દે છે.

એ બધુંયે સાચું.....પણ સંતતિનિયમન સાથે એને સંબંધ શો છે ? દાંપત્યજીવન તે કામજીવન નિરાળાં નિરાળાં છે, અને આપણે તો દાંપત્યજીવન દ્વારા થતી સંતતિ વિષે જ વિચારણા કરવી છે.

આપણે કામશાસ્ત્રની ચર્ચામાં નહિ ઉતરીએ. આ આપણી મર્યાદા.

તારા મોટાભાઈ અવિનાશના

આશીર્વાદ.

પન્ન નવમી

સંતતિનિયમન ક્યારે ?

મી. નાની બહેન,

ધીરે ધીરે સંતતિનિયમનના પ્રશ્નની તાત્ત્વિક ચર્ચાઓ કરતાં આપણે અહીં આવ્યા. સંતતિનિયમનનો સવાલ આવતી કાલે ગમે તે દષ્ટિકાણથી વિચારાય, આજે ક્યા દષ્ટિકાણથી વિચારાવો જોઈએ એ વિષે આપણે ચોખવટ કરી. સંતતિનિયમન સાથે સંકળાયેલ મનાયેલી ને આજસુધી એની સાથેસાથ ચર્ચાયેલી લમના પ્રકારની, કામશાસ્ત્રની, અજમાયશી લમની, કામેપણાની ને એવી જાતની ચર્ચા આપણે આપણા પત્રોમાં નથી કરવી એ પણ સ્પષ્ટ કયું.

આ ઉપરથી મારી નજરમાં તું ક્યાં ઉભી છે અને તારી નજરમાં હું ક્યાં ઉભવા માગું છું એનો તને ખ્યાલ આવી ગયો હશે. એટલે હવે તું નિખાલસ દિલથી મારા પત્રો વાંચી શકીશ અને હું લખી પણ શકીશ.

તું પરણી ગઈ છે અને તારો ગૃહસંસાર તેં શરૂ કરી દીધો છે એટલું આપણે કદપી લઈએ છીએ.

પછી શું ?

પરણ્યા પછી આપણે તરત જ સીમંતના વિચાર કરવા માંડીએ છીએ અને 'આશા'ની પૂછપરછ સીધી કે આડકતરી રીતે કરીએ છીએ. સંતાનની આટલી ઉત્કટ આગાહી આપણે કરીએ છીએ તો પછી સંતાનાત્પત્તિની ક્રિયાને આપણે ચર્ચા માટે નિષિદ્ધ શા સારૂ માનવી ?

હું પોતે જેને વાજખી માનું છું એવાં એનાં કારણો નીચે પ્રમાણે વર્ણવું :

૧ : સંતાનોત્પત્તિની ક્રિયા એ કામશાસ્ત્રના પરિપાકની ક્રિયા છે.

૨ : કામશાસ્ત્ર એ માનસ-શાસ્ત્રનો વિષય છે. પ્રમાણભૂત માનસ-શાસ્ત્રીઓએ વ્યક્તિગત નિદાન કરવાનો એ વિષય છે. એમાં અનધિકારીઓએ હાથ નાંખીને ડહોળાણુ કરવું નહિ જોઈએ.

૩ : કામશાસ્ત્રનો માનસિક વિભાગ સ્વાનુભવનો છે. શારીરિક વિભાગ સર્વાનુભવનો છે, જેનાં ખૂરાં પરિણામ કેવળ એક જ પક્ષને જીવનભર શોષવાં પડે એવા પ્રકારનો ન પોષી શકાય એવો તનમનાટ પેદા કરનારી તાલીમ આપવાનો કાંઈને અધિકાર ન હોવો જોઈએ.

૪ : અણિશુદ્ધ શારીરિક સંબંધની કસોટી એટલી તો ઉઘાડી છે કે એ કસોટી ઉપર આધાર રાખીને પતિ અને પત્ની ધારે તો પોતાનો શારીરિક મેળ સાધી શકે છે. જેને પરિણામે પત્નીને મીઠી ઉંઘ આવે તે પતિને કામ કરવાની વૃત્તિ થઈ આવે એ પ્રકારનો સંબંધ કામશાસ્ત્ર અને માનસશાસ્ત્ર બન્નેની નજરે અણિશુદ્ધ મનાય છે.

૫ : આવું જ્યારે જ્યારે ન થાય ત્યારે ત્યારે એનું નિદાન પતિ-પત્નીએ જાતે જ શોધવાનું તે મેળવવાનું રહે છે. એ જ છે વૈયક્તિક કામસૂત્રની શોધ.

તું એમ માની લે બહેન ! કે તું પરણી ગઈ અને તેં તારા કામસૂત્રોની શોધ આરંભી દીધી. એમાં તને ન તો મારો કે ન તો માતા-પિતાનો અનુભવ કામ લાગે. અમારો સ્વાનુભવ તારે નસાર છે. અમારો સર્વાનુભવ ઉપરના એક વાક્યમાં સમાપ્ત થાય છે. માનસ-શાસ્ત્રીઓએ સુમેળ ન સાધી શકાય તો એનાં ખૂરાં પરિણામોની ચર્ચા-ઓર્થી સેંકડો ગ્રંથો તે મહાગ્રંથો ભર્યા છે. પરંતુ મેળ સાધવાના રસ્તાઓનો તેઓ નિર્દેશ નથી કરી શક્યા.

સંતતિનિયમન શરૂ ક્યારે થાય ? સામાન્ય રીતે બહેન, એવું છે કે સંતતિનિયમન કરવાને માટે પણ શરીર લાયક થવું જોઈએ છે, અને એ લાયકાત પ્રારંભકાળના થોડા નિર્મળ દાંપત્યથી જ ફળવાય છે.

સ્ત્રીનું કામ-શરીર સંપૂર્ણતઃ વ્યવસ્થિત થઇ જાય પછી જ સંતતિનિયમનના ઉપાયો એનાથી અજમાવી શકાય.

આ માટે સ્ત્રીની ઓછામાં ઓછી વીશ વર્ષની ઉંમર થઇ જવી જોઇએ. સ્ત્રીએ ઓછામાં ઓછું પાંચ વર્ષ નિર્જાંધ દાંપત્યજીવન ભોગવ્યું હોવું જોઇએ. સ્ત્રીને ઓછામાં ઓછું એક બાળક અવતરી ગયું હોવું જોઇએ.

એટલે એમ થયું કે તને પહેલું બાળક નિર્જાંધ દાંપત્યથી અવતરે નહિ ત્યાંસુધી તારે સંતતિનિયમનના ઉપચારો કરવા નહિ. જો કરીશ તો કદાચ શરીરને બગાડીશ અને ફોટોહમંદ તો થવાની જ નહિ.

લગ્ન પછી પહેલું બાળક તને ગમે ત્યારે અવતરે તો પણ લગ્ન પછી પાંચ વર્ષનો ગાળો તો તારે જવા દેવો જોઇએ. કેટલાક દાકતરો ને નિષ્ણાતો એ ગાળો ત્રણ વર્ષનો હોય તો પણ ચાલે એમ કહે છે. હું પોતે તને ચારથી પાંચ વર્ષની સલાહ આપું.

અલબત્ત, આટલો ગાળો તું જવા દે તો તારી ઉંમર વીશ વર્ષથી ઉપર થાય. એટલે તારે માટે આ સલાહ નથી. પરંતુ લગ્ન પછી પાંચ વર્ષનો ગાળો મૂકતાં એ જેની ઉપર વીશની ન થતી હોય એમણે વીશ વર્ષની ઉંમરે પહોંચતાં પહેલાં સંતતિનિયમનનો વિચાર નહિ કરવો જોઇએ.

નિષ્ણાતોએ, અભ્યાસીઓએ સંતતિનિયમન માટેની આ મર્યાદાઓ આંકી છે. એ મર્યાદાઓ તું જોઇશ ત્યારે તને સમજશે કે સંતતિનિયમન નવદંપતિના ભોગવિલાસનો નિર્જાંધ બનાવવાની નેમથી ઉપદેશાતો નથી.

પત્ર બહુ ટૂંકા થયો. બલે થયો.

તારા મોટાભાઈ અવિનાશના

આશીર્વાદ.

૫૩ દશમે.

સંતતિનિયમનનાં સાધનો

ચી. નાની બહેન,

....ધારો કે પાંચ વર્ષને અંતે તને લાગ્યું કે સંતતિ-
નિયમન કરવું એ તારે માટે, તારા પતિ માટે, હયાત બાળકો માટે
ને નહિ અવતરેલાં બાળકો માટે સર્વ પક્ષે હિતકર છે.

જ્યારે તારી મનોદશા આવી થાય ત્યારે તું સંતતિનિયમનનાં
સાધનોથી વાકેફ થવાનો ઇરાદો કરીશ. એવો પ્રસંગ તારા જીવનમાં
આવે ત્યારે તને માર્ગદર્શક થાય એ નેમથી આ પત્રો તને
લખું છું.

સ્ત્રી અને પુરુષના વીર્યનું એકીકરણ એ સંતતિની ઉત્પત્તિને માટે
કરણબૂત છે. આ એકીકરણ કેવી રીતે થાય છે એ સમજવું જોઈએ.
એ જો તું ન સમજે તો સંતતિનિયમનનાં સાધનોનો ઉપયોગ અને
એની મર્યાદા તને નહિ સમજાય.

દાકતરોએ અને માનસશાસ્ત્રીઓએ એમ નક્કી કર્યું છે કે પુરુષની
કામેચ્છા રોમાંચક છે. સ્ત્રીની કામેચ્છા અંતર્ગત છે. હરકોઈ સ્ત્રીના
અંતરતમ અંતરમાંથી આઠ દિવસે, દશ દિવસે કે પંદર દિવસે ક્રમ
જાગે છે. જેમ સ્ત્રીને માસિક નિયમિત આવે છે તેમ આ જરૂરી
પણ નિયમિત ચડે છે.

આવી જરૂરી ચડે છે, ત્યારે સ્ત્રીના શરીરની અંદર રહેલાં અંધ-
ક્રમમાંથી સ્ત્રીનું રજસ સ્રવે છે અને એ રજસ રજોવાહિની નળી
મારફત મર્જાશયમાં આવે છે ને ત્યાં સ્થિર થાય છે.

બાળકની પ્રસૂતિ વખતે બાળકને લપેટાયેલી 'મેલી' તે જોઈ હશે. એ મેલી એ સ્ત્રીના રજસના અંડનું સંપૂર્ણ વિકસિત થયેલું, એ કાર્ય કરીને નકામું થઈ ચૂકેલું સ્વરૂપ છે. સ્ત્રીના રજસમાં પોર્ણ અંડો સદ્મતમ સ્વરૂપે હોય છે. એ અંડો બધાં જ સાચાં હોય છે એમ નથી. થોડાંક જ સાચાં હોય છે. બાકીનાં સેંકડો તો જૂડાં જ હોય છે. આ અંડો ગર્ભાશયમાં આવે છે અને એની ચામડીને બાઝી રહે છે.

પુરૂષના વીર્યની રચના જુદી જાતની છે. એના વીર્યમાં લાખો શુક્રજંતુઓ હોય છે. આ જંતુઓ છેક ગર્ભાશય સુધી પહોંચે, ગર્ભાશયમાં પ્રવેશ કરે અને ગર્ભાશયની અંદર એની ચામડીને બાઝી રહેલાં સાચાં અંડોમાંથી કોઈ અંડમાં જો પ્રવેશ કરે તો સ્ત્રીને ગર્ભાધાન થાય.

પુરૂષના વીર્યના જંતુઓ અઢારેક કલાક સુધી સજીવ રહે છે. એ અઢાર કલાક દરમિયાન એ ખૂબ ધૂમે છે. એને પૂછડીએથી ગતિ મળતી હોવાથી એની ગતિ સદાને માટે સર્વદા એક ધારી રીતે ગર્ભાશય તરફની જ હોય છે. એ અઢારેક કલાક દરમિયાન જો કોઈ જંતુ કોઈ સાચા અંડમાં પ્રવેશ કરે તો સ્ત્રીને ગર્ભ રહે છે.

આ છે ગર્ભાધાનનું યંત્ર-ક્રમ. સ્ત્રીને ગર્ભ રહેવા માટેની કુદરતની યોજના આવી છે.

આમ હોવાથી તને એ સમજશે કે સંતતિનિયમનના રસ્તાએ તણુ જાતના હોઈ શકે. એક રસ્તો એ હોઈ શકે કે સ્ત્રીના રજસને ગર્ભાશય સુધી પહોંચવા જ ન દેવું. બીજો રસ્તો એ હોઈ શકે કે પુરૂષના વીર્યને ગર્ભાશય સુધી પહોંચવા ન દેવું. ત્રીજો રસ્તો એ હોઈ શકે કે સ્ત્રી અથવા પુરૂષના રજસનું એકીકરણ ન થવા દેવું.

આ ઇષ્ટસિદ્ધિ સાધ્ય કરવાને માટે સંતતિનિયમનના ઉપાયો આરંભવા જોઈએ છે.

એક રસ્તો છે વાઢકાપનો : સ્ત્રી કે પુરુષના વીર્યની કાયમી અટકાવટ કરવી.

ખીન્ને રસ્તો છે : બ્રહ્મચર્યનો અથવા તો વીર્યનિરોધનો.

ત્રીન્ને રસ્તો છે : યાંત્રિક સાધનોનો. એવાં કેટલાંક સાધનો છે કે જેને વાપર કરવાથી પુરુષનું વીર્ય ગર્ભાશય સુધી પહોંચે તે પહેલાં જ આવરાઈ જાય.

ચોથો રસ્તો છે : રાસાયનિક સાધનોનો. પ્રગટ થતાં જ પુરુષના શુક્રજંતુઓનો નાશ કરી નાંખવાનો એ રસ્તો છે.

તને એક વાત દેખાઈ હશે. ન દેખાઈ હોય તો કહી દઉં. સ્ત્રીના રજસને ગર્ભાશય સુધી પહોંચતું અટકાવવાનું હજી સુધી કાંઈ સાધન નથી શોધાયું. સ્ત્રીના રજસની ક્રિયા એક તો સ્વયંભૂ છે. એને અને તૃપ્તિને કશો સંબંધ નથી. એનો સંબંધ કામેષણ સાથે જ છે. એની તમામ ક્રિયા શરીરની અંદરનાં જ તેમ જ બાહ્ય સ્પર્શથી અગમ્ય એવાં અંદરનાં જ સ્થાનોમાં થઈ રહી હોય છે. આમ હોવાથી બહારનું કાંઈ સાધન એને અસર નથી કરતું.

તખીખી વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ સ્ત્રીના રજસને ગર્ભાશયમાં જતું રોકવા માટે કેવળ એક ઉપાય શોધ્યો છે. એ છે વાઢકાપનો.

વાઢકાપની શસ્ત્રક્રિયા કરીને અંડાશયને ગર્ભાશય સાથે સાંકળનારી પાતળી રંજેવાહિની નળીઓને કાપી નાંખવામાં આવે છે. જો આ વાઢકાપ થાય તો સ્ત્રીનું રજસ ગર્ભાશય સુધી પહોંચે જ નહિ, અંડાશયમાં જ રહે.

આ પ્રકારની શસ્ત્રક્રિયા આપણા દેશમાં થતી નથી. પરંતુ ભવિષ્યમાં એને પરદેશથી આયાત કરવાની સંભાવના તો છે જ. એટલે એના પક્ષાપક્ષને તું સમજી લે એ ઇચ્છું છે.

સ્ત્રીનું રજસ જ્યાં પેદા થતું હોય છે તે અંડાશયથી ગર્ભાશયન જ્યાં થાય છે તે ગર્ભાશય સુધીની રંજેવાહિની નળીઓ છે. કાપી

જમણી બાળુએ એક એક એમ આવી બે નળીઓ છે. વાઢકાપ કરીને આ નળીઓમાં કાપ મૂકવામાં આવે અને કાપેલા છેડાઓને મૂઢી નાંખવામાં આવે—આમ થાય તો સ્ત્રીનું રજસ ગર્ભાશય સુધી પહોંચે નહિ, અને રજસ સિવાય ગર્ભાધન થઈ શકે નહિ.

આવી જાતની વાઢકાપ સ્ત્રીની કામેષણા ઉપર અસર નથી કરતી. સ્ત્રીની કામેષણામાં, કામના સંતોષમાં અને કામની નિયમિત મુદતી ભરતીમાં આ વાઢકાપથી વિકૃત અસર નથી થતી. આમ આ વાઢકાપમાં દેખીતા ફાયદાઓ છે. સંતતિનિયમનનું એ એક માત્ર સચોટ સાધન છે.

પરંતુ વાઢકાપનો આશરો લીધા પહેલાં એની પ્રતિક્રિયા બરાબર સમજવી જોઈએ છે.

એક વાર રજોવાહિની નળી કપાય, પછી તે ફરીને કદિ જ સંધાતી નથી. એટલે જે સ્ત્રીએ આવી વાઢકાપ કરાવી હોય તેને ભવિષ્યમાં કોઈએ સંતતિ થવાની જ નહિ—થઈ શકે જ નહિ. વાઢકાપનો આશરો લેવા માગતી સ્ત્રીએ એક વાત બરાબર સમજવાની રહે છે કે વાઢકાપના મેજ ઉપર સૂતાંની ધડીથી ત્યારપછીની આખાંચે જીંદગીમાં એ સ્ત્રીને કોઈ સંતતિ થઈ શકે જ નહિ.

વાઢકાપની બીજી પ્રતિક્રિયા સમજવા પહેલાં સ્ત્રીના જેવી જ પુરૂષને પણ વાઢકાપ થઈ શકે છે એ સમજવું જોઈએ. પુરૂષના વીર્ય-સ્થાનમાંથી પાતળી નળીમાં થઈને વીર્ય વહે છે. જેમ સ્ત્રીની રજોવાહિની નળી કપાઈ શકે છે તેમ પુરૂષની વીર્યવાહિની નળીને પણ કાપી શકાય છે. એવી વાઢકાપ કરાવનારને ભવિષ્યમાં બાળકો થઈ શકે નહિ.

આમ બેમાંથી કોઈ પણ એકના શુક્રને સદંતર રાહી રાખતી વાઢકાપની પ્રતિક્રિયા વિષે માનસશાસ્ત્રીઓ એકમત છે. માનસ-

શાસ્ત્રીઓનો એ મત થયો છે કે આવી વાઢકાપના કેટલાયે કિસ્સાઓને જોયા પછી માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ શુક્રવાહિની નળાની વાઢકાપ ઇચ્છનીય નથી. એ ઇચ્છનીય ન હોવાનાં કારણો નીચે પ્રમાણે છે:

આ શસ્ત્રક્રિયા કામની શારીરિક-ભૌતિક-પ્રવૃત્તિ અને વૃત્તિ ઉપર કરી અસર નથી કરતી; પણ કામની માનસિક-આધિભૌતિક વ્યવસ્થામાં તે અંધેર લાવનારી છે. કામેષણ અને કામતૃપ્તિ દ્વારા સ્ત્રી અને પુરૂષના શુક્રની આપ-લે થાય છે, ત્યારે ધીમે ધીમે પતિ અને પત્નીમાં એકબીજાનાં વ્યક્તિત્વની આપ-લે થાય છે. એ પ્રકારની આપ-લે પતિ પત્નીને એકબીજા તરફ વધારે સહિષ્ણુ અને વધારે મમતાળુ બનાવે છે. એ સહિષ્ણુતા અને એ મમતા, જ્યારે સ્ત્રી કે પુરૂષ કામક્ષેત્રમાંથી કુદરતી રીતે નિવૃત્ત થાય છે ત્યારે પણ સામાન્ય પક્ષમાં સદ્ભાવને, સમભાવને ટકાવી રાખે છે.

સાથોસાથ સક્રિય દાંપત્ય જીવનમાં પણ પતિ અને પત્નીમાં એક પ્રકારનું ઉર્ધ્વગમન આવે છે. એટલે કે પતિ, જેમ જેમ દાંપત્યજીવન વહેતું થાય તેમ તેમ, ધીમે ધીમે પોતાને પોતાની પત્નીના પિતા કે પુત્રની નજરે પણ જોતાં શીખે છે. એવી જ રીતે સ્ત્રી પોતાના પત્નીજીવન દરમ્યાન ધીમે ધીમે પોતાને પતિની માતા કે પુત્રી તરીકે જોતાં પણ શીખે છે.

તું હજી પરણી નથી, અને કામવિજ્ઞાનની આ માનસિક ઉર્ધ્વગતિ તને જરૂર અચરજ પેદા કરશે. તને એમ લાગશે કે શું પતિ કદિયે પોતાની જ પત્નીના પિતા કે પુત્ર તરીકે પોતાને જોઈ શકે ખરે ? શું પત્ની કદિયે પોતાના જ પતિની માતા કે પુત્રી તરીકે પોતાને કદપી શકે પણ ખરી ?

અજ્ઞયખી જેવી વાત છે ને બહેન ! પણ એ સાચી વાત છે. જે પતિ પોતાને પોતાની પત્નીના પિતા કે પુત્રને સ્થાને મૂકી શકે નહિ એનું, અને જે પત્ની પોતાને પોતાના પતિની માતા કે પુત્રી તરીકે

જોઈ શકે નહિ એવું દાંપત્યજીવન કામવિજ્ઞાનની નજરે નિષ્ફળ ગયું જ સમજવું. જે દાંપત્ય એક જ પતિમાં પત્નીને પતિ, પિતા અને પુત્રનો, એક પુરૂષ કેવળ એક જ સ્ત્રીને માટે સાધી શકે એવો સમન્વય ન આપી શકે. જે દાંપત્ય એક જ પત્નીમાં પતિને પત્ની, માતા ને પુત્રનો એક સ્ત્રી કેવળ એક જ પુરૂષને માટે સાધી શકે એવો સમન્વય ન આપી શકે, એ દાંપત્ય સંસ્કારની દૃષ્ટિએ, કામવિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ, પ્રજનનવિજ્ઞાનની નજરે અસાર છે એમ જ સમજવું જોઈએ.

માનસશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે શસ્ત્રક્રિયા માનવીના આ ક્ષિર્ધર્મનને બાધ કરનારી છે. આ એક જ કારણે શસ્ત્રક્રિયાને સંતતિનિયમનના રાહ તરીકે વર્ણવે બતાવે છે. અલખત, જેઓને સંસારમાં કેવળ પતિઓ ને પત્નીઓ જ જોઈએ છે એમને માટે એ રાહ ઉઘાડે છે અને જરાયે ભૂલચૂકના સંભવ વગરનો છે.

ખીજો રાહ છે બ્રહ્મચર્યનો. સ્ત્રી કે પુરૂષનો સહવાસ જ ના કરવો. તપસ્વીઓ અને ઋષિમુનિઓ માટે પણ અતીવ મુશ્કેલ એવો આ રસ્તો સામાન્ય માણસો માટે શક્ય કે સરલ છે કે નહિ એનો વિચાર કરવા જેવું છે ખરું. પરંતુ આ રાહનો આપણે તો ખીજ જ નજરે વિચાર કરીએ.

જેઓ જીવનભર બ્રહ્મચર્ય પાળવાને કૃતનિશ્ચય હોય એમણે પર-જીવું જ શા માટે જોઈએ ? જેઓનામાં બ્રહ્મચર્યના અરખલિત પાલન માટે આગ્રહ હોય, તેઓનામાં પોતાનાં લક્ષ્ય નહિ કરવાનો માતા પિતા સમક્ષ આગ્રહ કરવાની હામ અને શક્તિ પણ હોય જ. એટલે એવાઓ લક્ષ્મીની નકામી જંગલમાં ઉતરે જ નહિ.

આ ઉઘાડું સત્ય હોવાથી સંતતિનિયમનના સાધન તરીકે અખંડ બ્રહ્મચર્યનો વિચાર નહિ કરીએ.

વીર્યનિગ્રહ એટલે કે કામેષણાની તૃપ્તિને માટેની તમામ ક્રિયાઓ કરવી; માત્ર પુરૂષે પોતાના વીર્યનો પાત થવા નહિ દેવો.

આ માર્ગ તાત્ત્વિક રીતે સાચો ગણી શકાય ખરો. દાંપત્ય ને બ્રહ્મચર્યનો સમન્વય કરવાને માટે કાંઈ તર્કશાસ્ત્રીએ ઉભો કરેલો એ તર્ક છે. દાંપત્યના કામેષણના શોખ અને આર્થિક લાભની સાથે બ્રહ્મચર્યના લાભ અને ઇન્કારનો આ અજબ સરવાળો છે.

ગણિત ગમ્મતમાં એક કાયડો આવે છે. એ કાયડો આવે છે: અણિશુદ્ધ સાચી ગણિતશાસ્ત્રીય રીતથી એક અને એકનો સરવાળો બે નહિ પણ એક છે એમ બતાવી શકાય છે. પરંતુ વ્યવહારમાં આ સૈદ્ધાન્તિક સત્ય જૂઠું પડે છે. તેવી જ રીતે દાંપત્ય અને બ્રહ્મચર્યનો કરવા ધારેલો આ સરવાળો પણ અશક્ય વસ્તુસ્થિતિ બતાવે છે.

વીર્યનિગ્રહમાં સૈદ્ધાન્તિક સત્ય ભલે બારોબાર હોય, પરંતુ કામ-વ્યવહારમાં એનામાં બ્રહ્મચર્યના પત્નીત્વ કે પરત્વના અશક્ય ઇન્કારના અને શસ્ત્રક્રિયાના ગેરકાયદાઓ જ દેખાય છે. વીર્યનિગ્રહમાં આમ બ્રહ્મચર્યની અસંભાવના છે ને વાઢકાપના સર્વ અનર્થો છે.

એટલે સામાન્ય દાંપત્યજીવનમાં સંતતિનિયમનના રાહ તરીકે આ બીજા રસ્તાનો પણ વિચાર કરવા જેવું નથી.

ત્રીજો રસ્તો છે સંતતિનિયમનનાં યાંત્રિક સાધનોનો. કેટલાક એવા જક પદાર્થો છે કે જેનો, સ્ત્રી ઉપયોગ કરી શકે તો, પુરૂષના વીર્યનો ગર્ભાશય-પ્રવેશ રોકી શકાય છે. આ સાધનો વિષે વિશેષ ચર્ચા આવતા પત્રમાં મારે કરવાની હોવાથી આ સ્થાને એની વિગતે વિચારણા નથી કરતો.

ચોથો રાહ છે રાસાયનિક સાધનોનો. મારા હવે પછીના એક પત્રમાં આ વિષય ઉપર પણ વિચારણા આપવાનો છું એટલે એના વિષે પણ અહીં વિવરણ નથી કરતો.

આટલા ઉપચારો તને એક વાત સમજાઈ હશે કે સંતતિનિયમનના ચાર રસ્તાઓ છે. એમાંથી બે નિષેધાત્મક છે અને બે વિધેયાત્મક છે.

એ માર્ગો નિગ્રહના માર્ગો છે. એ બે છે બ્રહ્મચર્ય અને અર્ધ-
બ્રહ્મચર્ય. બીજા બે છે તે અગ્રહના છે. એ બે છે યાંત્રિક અને
રાસાયનિક ઉપચારોના.

બ્રહ્મચર્ય અને અર્ધબ્રહ્મચર્યના માર્ગો તો કેવળ પ્રબળ ધૃત્તિ-
શક્તિના માર્ગો છે. એની પાછળ આધિભૌતિક દષ્ટિ ગમે તેવી હોય
પરંતુ ભૌતિક દષ્ટિ મારવાડીની છે. દાંપત્યજીવન એ સ્ત્રી-પુરુષનો
કામેષણના તંતુથી બંધાયેલો આર્થિક સહવાસ છે એ આપણે જોઈએ.
એટલે જ્યાં કામેષણનો કે પરિતૃપ્તિનો ઇન્કાર હોય એવી વાતોનો
આપણે હમણાં વિચાર નહિ કરીએ. પાછળથી જરૂર હશે તો એકાદ-
બે પત્રોમાં એની મિમાંસા કરીશું.

અત્યારે તો આટલું. હવે આવતા પત્રમાં હું તને સંતતિનિયમનના
યાંત્રિક ઉપચારોનો ખ્યાલ આપીશ.

તારા મોટાભાઈ અવિનાશના
આશીર્વાદ.

૬

પત્ર અગીઆરમી

યાંત્રિક સાધનો-પેસરી

ચિ. નાની બહેન,

આજકાલ સંતતિનિયમનનાં યાંત્રિક સાધનો વિષે સર્વત્ર ખૂબ ખૂબ ચર્ચાઓ થાય છે. યુરોપ, અમેરિકા, હોલેન્ડ, ફ્રાંસ, સ્વીડન, રશિયા આદિ દેશોમાં સ્ત્રીઓને સંતતિનિયમન સંબંધે સલાહ આપવા માટે અને યાંત્રિક સાધનો વિષે સમજણ આપવા માટે મોટાં મોટાં ‘કલીનીકા’ છે. આવાં ‘કલીનીકા’ ધીમે ધીમે આપણા દેશમાં પણ સ્થપાતાં જાય છે.

દરેક જાહેર પ્રવૃત્તિની પાછળ પાછળ એનો વેપાર કરનારાઓ પણ આવે છે. નવો દેશ જીતવાને લશ્કર નિકળે અને એની પાછળ પાછળ જીતાયેલા દેશમાં વસવાટ કરવા માટેના લોક સંચરે એમ. આજકાલ તું આપણાં છાપાંઓ જોઈશ તો તને દેખાશે કે સંતતિનિયમનની દવાઓ અને સાધનોનો જે વેપાર આપણા દેશમાં પાંચ વર્ષ પહેલાં ધૂણા ઉપજાવતો તે આજે ઠીક પ્રમાણમાં ખેડાઈ રહ્યો છે.

આપણે ત્યાં અને આપણી ભાષામાં આજકાલ જાતીય વિજ્ઞાન અને સંતતિનિયમન વિષે ઘણાં પુસ્તકો લખાઈ રહ્યાં છે. એનાં સામયિકો પણ પ્રગટ થાય છે. એમાંથી કેટલાંક તો તેં અમારાથી કદાચ ખાનગી રીતે વાંચ્યાં હશે. કેટલાંક ચાહન પણ વાંચવાની હિંમત કરી હશે. એ તમામમાં તેં જોયું હશે કે સંતતિનિયમનના યાંત્રિક ઉપાયો ઉપર ખૂબ ખૂબ જાર મૂકવામાં આવ્યો છે. ‘પેસરી’, ‘કોનનડ્રમ’, ‘ડય પેસરી’, ‘ડ્રમ’, ‘પેક’ વગેરે શબ્દો તારા મગજમાં ઘૂમતા હશે. આ પત્રમાં હું એ સંબંધે તને થોડું ઘણું કહેવા માગું છું. એમના ગુણગોપના વર્ણનમાં આ પત્ર પણ મારા ગયા પત્ર જેટલો જ જો લાગ્યો થાય તો...તો ખીણું કાંઈ નહિ. તારે વાંચી જ નાંખવો.

સંતતિનિયમનનાં યાંત્રિક સાધનોમાં સૌથી પ્રથમ નંબરે 'પેસરી' આવે છે. 'પેસરી' એટલે શું? જે દેશમાં સંતતિનિયમનની વાત સરખી કરવી ગુનહિત મનાતી એ દેશની ભાષામાંથી આપણને અશબ્દ મળ્યો છે. સ્પેનીશ ભાષામાં 'પસારાન' શબ્દ છે. 'પસારાન' 'પેસરી' એટલે: કમળે કરવું તે. 'પસારાન' ઉપરથી જે યંત્ર કમળે કરે છે તે પેસરી.'

'પેસરી' પુરૂષના વીર્યને કમળે રાખવા માટે યોગ્ય છે. એ રબ્બરની બને છે. એનો આકાર ઉંધી વળેલી પારસી ધાટની ટોપ જેવો હોય છે. એને છેડે ગોળ કિનારી હોય છે.

સ્ત્રીના ગર્ભાશયના મુખ ઉપર એ ચડાવવાની હોય છે. ગર્ભાશયના ઉઘાડા મુખમાં એનો ગાળો આવી જાય, અને એની જાડી ગોળ કિનારી ગર્ભાશયના મુખ ઉપર હવા પશુ ન પ્રવેશે એવી પકડ લઈ લે.

આ પકડને વધારે મજબૂત બનાવવા માટે કેટલીક પેસરીમ રબ્બરનો ગોળ કિનારીની નીચે પાતળી કમાનની ગોળ પટ્ટો લાગુ કરવામાં આવે છે. કેટલીકમાં આપણે છત્રી ઉપર લોઢાની 'રીંગ' ચડાવીએ છીએ એવી 'રીંગ' મૂકવામાં આવી હોય છે.

સામાન્ય પેસરી રબ્બરની બનાવવામાં આવે છે. પણ હવે જ્ય જ્યાં સ્ત્રીઓને સંતતિનિયમનના ઉપચારો કરવામાં લજ્જા નથી નડત અને જ્યાં જ્યાં સિદ્ધ હસ્ત અને વિશારદ દાકતરો હોય છે ત્યાં ત્ય રબ્બરનો પેસરીને બદલે ધાતુની પેસરી ગોઠવાય છે.

જે ચાર વારની અજમાયશ પછી હરકોઈ સ્ત્રી રબ્બરની પેસરી તો પહેરી શકે છે. પરંતુ ધાતુની પેસરી તો દાકતરે જ ગોઠવવું પડે છે. રબ્બરની પેસરી કાઢવી હોય ત્યારે કાઠી શકાય છે. હકીકતમાં ગર્ભાશય ઉપર બાર અદાર કલાકથી વધારે રાખવી પણ નહિ જોઈએ. રબ્બરની પેસરી તો જ્યારે જરૂર હોય ત્યારે સ્ત્રીએ જાતે પહેરવાનું અને વળતે દિવસે સવારના કાઠી લેવાની હોય છે.

પણ ધાતુની પેસરી ગોઠવ્યા પછી તરત કાઢી શકાય નહિ. એ તો એને એક માસિક આવીને ચાર દિવસ પૂરાં થાય કે તરત ચડાવી લેવાની છે; અને બીજું માસિક આવે ત્યારે જ જે દાકતરે એ ગોઠવી હોય એની પાસે જ ઉતારી લેવરાવવાની હોય છે; અને માસિક દેખાતું બધ થાય કે પાછી તરત એને ચડાવી લેવરાવવાની રહે છે.

રખરની સારી જાતની પેસરી દોઢથી બે રૂપિયાની આવે છે. પેસરીને એ વપરાશમાં ન હોય ત્યારે બોરીક એસીડ ને વેસેલાઇન લગાવીને રાખી મૂકવાની હોય છે. બોરીક એસીડ એટલા માટે લગાવી રાખવું કે પેસરી ઉપર અણવાપરી હાલતમાં કાંઈ જંતુઓ ચડી જાય નહિ. પેસરી ઉપર કાંઈ રોગના જંતુ ચડી જાય તો પેસરી વાટે એ ગર્ભાશયના પ્રદેશમાં દાખલ થાય અને દાનિકર પરિણામ લાવે. એટલા માટે પેસરી અણવાપરી હાલતમાં હોય ત્યારે એને બોરીક એસીડ લગાવી રાખવું સલામત ને સુખકર છે.

પેસરી અણવાપરી હાલતમાં ન હોય ત્યારે એનું રખર કુમાશદાર રહે, ટકાઉ રહે એ માટે એના ઉપર વેસેલાઇન પણ લગાડવું જોઈએ છે. એ વેસેલાઇન ન લગાવવામાં આવે તો પેસરીનું રખર બરડ થઈ જાય અને એમાં નાનાં મોટાં કાણાં ને બળી પડી જાય. પેસરીમાં એક પણ જગ્યાએ રખર કમતરીન બને કે એક પણ સ્થળે જરા સરખી પણ બળી પડે તો એ સદંતર નકામી બની જાય. માટે પેસરી ઉપર વેસેલાઇન પણ લગાડવું જોઈએ છે. એટલે કે તેની ઉપર વેસેલાઇન લગાવીને એક બોરીક એસીડથી ભરેલા ડાંગડામાં રાખી મૂકવી એ વધારે સારો માર્ગ છે.

પેસરી વાપરવાનું શરૂ કર્યા પછી એને ઉપયોગ નિયમિત રીતે થવો જોઈએ. પછી એના ઉપયોગ પરત્વે શિથીલતા નહિ રાખવી જોઈએ.

પેસરીનો ઉપયોગ કરવો હોય તો તેની સાથેસાથ બીજાં બે સાધનો પણ વાપરવાં જોઈએ. પેસરીની સાથેસાથ સંતતિનિયમન માટે ખાસ તૈયાર કરેલી કવીનાઇનની ગોળા આવે છે, તે પણ અંદર વાપરવી જોઈએ છે.

આ ગોળા અંદરની મરમીથી ઓગળે છે ને વીર્યના જંતુઓનો નાશ કરે છે. કવીનાઇનની અસર નીચે આવતું કોઇ પણ વીર્યજંતુ ગર્ભાધાન કરાવી શકતું નથી.

બીજી વસ્તુ વાપરવાની છે તે 'ડૂશ' છે. આ ડૂશ જ્વતજ્વતના બબ્બરમાં તૈયાર આવે છે. ત્રણથી પાંચ રૂપિયા સુધીમાં કોઇ પણ સારી જાતનો ડૂશ મળી શકે.

આ 'ડૂશ' દ્વારા અંદર નવશેકું પાણી છાલકી શકાય છે. પેસરીએ પુરૂષનાં વીર્યજંતુઓને ગર્ભાધાનમાં જતાં તો રોકી રાખ્યાં, પણ એ વીર્યજંતુઓને બહાર કાઢી નાંખવા માટે 'ડૂશ'નો વાપર છે. ડૂશ દ્વારા નવશેકા પાણીની પાંચેક મીનીટ છાલકો મારવાથી બહાર નિકળતા પાણીની સાથે વીર્યજંતુઓ પણ બહાર નિકળી જાય.

આમ પેસરી વીર્યજંતુઓને ગર્ભાશયમાં જતાં આવરે છે કવીનાઇનની ગોળા એ વીર્યજંતુઓનો નાશ કરે છે. ડૂશ એ જંતુઓને બહાર કાઢી નાંખે છે. આમ કામેપણા મારફત અંદર દાખલ થયેલા વીર્યજંતુઓનો આ ત્રિમુખી યંત્ર-રચના નિકાલ કરી નાંખે છે.

બધાં જ પેસરી વાપરનારાઓ આ ત્રણે સાધનોનો એક સામટો વપરાશ કરતાં નથી. ઘણાં એકલી પેસરી જ વાપરે છે. ઘણાં એકલી કવીનાઇન ટેબ્લેટ વાપરે છે ને કોઇક એકલો ડૂશ પણ પૂરતો માને છે.

પરંતુ સંતતિનિયમનના સર્વાંગ ઉપાય તરીકે તો પેસરીની સાથે જ ટેબ્લેટ અને ડૂશનો ઉપાય પણ કરવો જોઈએ છે.

સિદ્ધાંતની નજરે અને કુદરતના પ્રગ્લ્ભ સામેની યાંત્રિક-વૈજ્ઞાનિક કહેલેનથી તરીકે આ પેસરીનો ઉપયોગ કાચા ઉપર સંગીન લાગે છે.

વીર્યજંતુઓ ગર્ભાશયમાં પ્રવેશવાને બદલે રખરની ટોપીમાં ઝિલાય, ઝિલાયેલાં જંતુઓ દવાથી નાશ પામે અને નાશ પામેલાં જંતુઓને ગરમ પાણીથી બહાર કાઢી નાંખવામાં આવે.....ગર્ભાધાનને માટે અવકાશ જ નથી દેખાતો, ખરું ને ?

પણ વૈજ્ઞાનિક યાંત્રિક પ્રયત્ન જ્યારે વ્યવહારમાં ઉતરે છે ત્યારે એમાં કેટલીક મુશ્કેલીઓ ને ઉણપો દેખાય છે. એમાંની કેટલીક જે પેસરીના ચુસ્તમાં ચુસ્ત હિમાયતીને પણ મુંઝવી રહી છે એનો અહીં હું ઉલ્લેખ કરું.

સંતતિનિયમન આજે એટલો તો મતમતાંતર અને પક્ષાપક્ષના આગ્રહનો વિષય બની ગયો છે કે યાંત્રિક સાધનોની ઉણપો જાણુવા માટે આપણે રાસાયનિક સાધનોના આગ્રહીઓના ગ્રંથો જોવાના રહે છે અને રાસાયનિક સાધનોની ઉણપો સમજવાને વીર્યનિરોધના હિમાયતીઓને વાંચવા રહે છે. અને વીર્યનિરોધના ઉત્પાત સમજવા માટે આપણે સુપ્રજનન શાસ્ત્રમાં—‘યુગેનીકસ’માં માનનારાને જોવા રહે છે.

એટલે આપણા મંદભાગ્યે સંતતિનિયમન વિષે સર્વપક્ષી અને તટસ્થ સમાલોચના કરનારાં પુસ્તકો આપણે ત્યાં નથી. મારી મુરાદ તો તને તટસ્થ સમાલોચના કરાવવાની છે.

પેસરીની જે કેટલીક વ્યાવહારિક મુશ્કેલીઓ એના ચુસ્તમાં ચુસ્ત હિમાયતીઓને પણ સતાવી રહી છે એનો થોડો ઉલ્લેખ આ નીચે કરું છું :

૧ : એમાંની સૌથી પહેલી અને હજી સુધી નિવારી ન શકાય એવી મુશ્કેલી પેસરીના માપની છે. કદ જાણીએ કયા માપની પેસરી લેવી ? સ્ત્રીના ગર્ભાશયના મુખનું માપ, સ્ત્રીના શરીરનાં બીજાં અવયવોની જેમ કાંઈ ચોક્કસ નિયમને અનુસરતું નથી. ગર્ભાશયના મુખનું માપ દરેક સ્ત્રીનું પોતપોતાનું હોય છે; અને પોતાનું એ માપ બરાબર સમજીને સુયોગ્ય માપની પેસરી પસંદ કરવામાં સ્ત્રીને ઘણી મુશ્કેલી નડે છે. મારે એ કહેવાની જરૂર નથી કે પેસરી જો બંધાયેલી

ન હોય તો જરા પણ હલનચલન સામે એની પકડ ટકતી નથી. એટલે કે માપફેરવાળા પેસરી સંતતિનિયમન માટે જરાયે મદદગાર થઈ શકતી નથી.

૨ : પેસરીની આ થઈ યાંત્રિક મુશ્કેલી; પરંતુ એથી યે વધારે અંબીર મુશ્કેલી આજે એના અચૂક હિમાયતીઓને સતાવી રહી છે, તે કુદરતી મુશ્કેલી છે. જ્યારે સ્ત્રી અને પુરૂષ બન્નેની કામેષણુ પ્રદીપ્ત થઈ હોય છે, તેવા સંયોગમાં સ્ત્રીનાં અવયવો જે ઉક્ષાળા મારે છે, અને પુરૂષનાં તમામ અવયવો જે જોર પકડે છે, એની સામે કોઈ કરતાં કોઈ પેસરી સ્થિતિચુસ્ત રહી જ શકતી નથી.

રબરની પેસરી તો સ્થાનબદ્ધ થાય છે જ, પરંતુ વિશારદ દાક્તરોએ કાળજીપૂર્વક ગોઠવેલી ધાતુની પેસરીઓ પણ ખસી જાય છે. પતિપત્નીની સંયુક્ત કામેષણુ જે વેગ અને જોર પકડે એની સામે સર્વદા ટકી શકે એવી પેસરી તો હજી શોધાવાની બાકી છે.

આપણે જોયું કે સ્ત્રીની પોતાની કામેષણુ જ્યારે પ્રદીપ્ત થાય છે ત્યારે એનું રજસ પણ નવાં અંડો લઈને ગર્ભાશયમાં આવે છે. પુરૂષનું વીર્ય પણ ત્યાં એ જ અરસામાં આવે છે. જે સંતતિનિયમનના કાર્ય-સાધક યંત્રની ખરેખરી જરૂર હોય તો આ વખતે છે, અને એ જ વખતે એ નકામાં નીવડે છે.

આનો અર્થ એ થયો કે સ્ત્રીની કામેષણુ જ્યારે જાગૃત ન હોય, પતિ-પત્નીનો શરીરસંબંધ જ્યારે કેવળ એકપક્ષી વાસનામાંથી જ જાગૃત થયો હોય ત્યારે પેસરી કામ આપી શકે. એ સિવાય એ કામ ન આપી શકે.

એટલે પેસરીના સંપૂર્ણ ઉપયોગની પાછળ જે શ્રમ લેવાય એ શ્રમનો બદલો મળતો નથી. સંતતિનિયમનનાં સાધનોના હિમાયતીઓ પણ એટલું તો કહે છે જ કે પતિ પત્ની સંપૂર્ણતઃ કાળજી રાખનારાં હોય તોયે પેસરી ઉપર એમણે સંપૂર્ણ સફળ એવા સંતતિનિયમનના

સાધન તરીકે કાંઈ બરોસો ન મૂકવો. જોઈએ. પરંતુ અકસ્માત અને અણુધાર્યા સંતાનને માટે તૈયાર રહેવું જોઈએ,

૩ : પેસરીના વપરાશની ત્રીજી મુશ્કેલી શારીરિક છે. આપણને એ જોઈને ખરેખર ખેદ થાય છે કે પેસરીની ચુસ્ત હિમાયત કરનારાઓ પોતે આ ગંભીર બાબતનો ક્યાંય ઉલ્લેખ નથી કરતા. મેં જ્યારથી આ મુશ્કેલી જાણીને જાણકાર દાક્તરો પાસેથી એની ખાતરી કરી ત્યારથી મને તો પેસરીની હિમાયત એક મહત્ત્વની વિગત ઉપર ઠાંકપિછોડો કરીને થઈ રહેલી વાત જેવી જ લાગી છે.

એ શારીરિક મુશ્કેલી આ છે : પેસરીનો ઉપયોગ સ્ત્રીશરીરના અતીવ કામળ ભાગ ઉપર અંગુલિ સ્પર્શ કરનારો હોવાથી, તેમ જ એ કામળ ભાગ ઉપર ગમે તેવી પોચી ને લીસી છતાં જડ વસ્તુ મૂકનારો હોવાથી તે પ્રદરનો રોગ પણ ઉભો કરે છે.

પ્રદરનો રોગ એ સ્ત્રીને માટે ઘણો જૂરા રોગ છે. એ રોગ પોતે જ ગર્ભાધાનનો વિરોધ કરનારો છે. ઘણી વાર તો જેને પેસરીના ઉપયોગથી સંતતિ નથી થઈ એવો દાવો કરવામાં આવતો હોય છે તે સ્ત્રીને હકીકતમાં તો પ્રદરના રોગથી જ સંતતિ નથી થતી એવું બને છે.

પ્રદર એટલે સ્ત્રીનું રજસ અને સ્ત્રીનું સર્વ બહાર વહી જાય એ. આ રોગની હિતપત્તિ કાં તો સ્ત્રીના શરીરની સામાન્ય નબળાઈથી થાય છે અથવા તો કામળ ભાગો ઉપરના રથૂણ કે જડ સ્પર્શથી થાય છે.

પ્રદરનો રોગ જેને થાય છે એની આંખો ઝાંખી પડી જાય છે, એની આંખોને ફરતી કાળી દાઝ પડે છે, ચહેરો કરમાયેલા જેવો ને ઘણી વાર અકાળવૃદ્ધ જેવો લાગે છે, એની કમર ફાટે છે, કરોડ દુઃખતી રહે છે, મગજ નબળું પડે છે. એમાંથી એને હિસ્ટીરિયા પણ થાય છે. પ્રદર જેને થાય છે એ સ્ત્રીને જીવનમાં રસ રહેતો નથી, દાંપત્ય જીવન પહેલાં એ નારીત્વ હારી જાય છે.

આ ઉપરાંત આપણા સમાજમાં પેસરીની સામે એક ચોથી મુશ્કેલી છે. મોટાં શહેરોમાં તો પેસરી મળી શકે. પણ ગામડાંઓમાં ને નાનાં ગામોમાં ક્યાંથી મળે ? મળે તો સ્ત્રીથી રાખવી જોઈતી એની પાછળની ચીવટ એ ન રાખી શકે. એટલે આપણે તો આપણા દેશની સ્ત્રીઓનો બહોળામાં બહોળો વર્ગ જેનો નિઃસંકાય અને નિરપવાહ ઉપયોગ કરી શકે એવા જ ઉપાયની વિચારણા કરવી જોઈએ છે.

પેસરી અને એના પક્ષાપક્ષનું વિસ્તૃત પરંતુ આપણા અપ જોગું વિવરણ કરીને આ પત્ર સમાપ્ત કરું.

તારા મોટાભાઈ અવિનાશના

આશીર્વાદ.

પત્ર ખારમે

યાંત્રિક સાધનો-પેડ અને ડૂમ

ચી. નાની બહેન,

સંતતિનિયમનનાં યાંત્રિક સાધનોમાં મેં તને પેસરી વિષે ગત પત્રમાં લખ્યું. આ પત્રમાં 'પેડ' અને 'ડૂમ' વિષે લખું છું.

પેસરીનો, ક્ષીનાઈનનો અને ડૂશનો જેઓને ઉપયોગ ન કરવો હોય તેઓને 'પેડ'નો ઉપયોગ કરવાની સલાહ આપવામાં આવે છે. જેઓને પેસરીનો ઉપયોગ એને 'શીટ' પહેરવાની અણુઆવડતને લીધે અણુગમતો હોય, જેઓને પેસરીની સાથેસાથનો ડૂશનો વિધિ કઢગો કે કંટાળાભર્યો લાગતો હોય, તેઓ 'પેડ' વાપરવા ધારે તો વાપરી શકે છે.

‘પેડ’ એટલે ૩ નું પડ. એને ગર્ભાશય ઉપર ઢાંકી દેવામાં આવે તો એ પણ શુક્રનો અવરોધ કરી શકે છે.

‘પેડ’ને સંતતિનિયમનના સાધન તરીકે વાપરવું હોય તો એને તૈયાર કરવાનું હોય છે. એક ‘પેડ’ને નીચેની રીતે તૈયાર કરવામાં આવે છે :

સાંઈ મળનું ચોખ્ખું ‘એન્ટીસેપ્ટીક’ ૩ લેવું: ‘એન્ટીસેપ્ટીક’ ૩ એટલે જખમ ઉપર પાટાપીંડી કરવા માટે બળ્લરમાં તૈયાર ‘ક્રાટન પૂલ’ મળે છે તે. તેને લગભગ ત્રણ ઇંચ સમયોરસ પાચરવું. બળ્લરમાં પાટાપીંડી કરવાને માટે તૈયાર ‘લીન્ટ’ મળે છે એ, તેની ઉપર લીન્ટના ચારે છેડા જરા વધારે બહાર નીકળે એમ, પાચરવું. આ પછી આને બેવડવું. એટલે ઉપર લીન્ટ આવે ને અંદર ક્રાટનપૂલ આવે એમ. આ ‘પેડ’ ઉપર ત્યારપછી વેસેલીન ચોપડવું અને વેસેલીન ઉપર બોરીક એસીડ ભજરાવવું. આ તૈયાર ‘પેડ’ ચમું-હવે એને સ્ત્રીએ ‘પેસરી’ની જેમ પહેરવાનું. આમાં કોઈ કાર કિનાર નથી જોડવાની રહેતી. પરંતુ ગર્ભાશયનું મુખ બરાબર ઢાંકાય એટલી જ સ્ત્રીએ કાળજી રાખવાની રહે છે.

આ ‘પેડ’ને વળતે દિવસે નહાતી વખતે કાઢીને ફેંકી દેવું. પેસરી કરતાં આ પેડનો ઉપયોગ વધારે સહેલો છે. એમાં થોડી પૂર્વ-તૈયારી જોઈએ છે. પણ પાછળનો કોઈ લાંબો વિધિ નથી.

આના ઉપયોગની તરફેણમાં એક બે વાતો છે: એક તો એ કે એમાં એવી કોઈ તીખી કે જલદ વરતુ નથી જે અંદરના કોમળતમ્ભ જાગ્રોને વધારે આળા બનાવે કે કોઈ ઇજા કરે. બીજી વાત એ છે કે એનાથી ગર્ભાશયનાં કોઈ ખાસ દરદો થવાનો સંભવ નથી, તેમ કોઈ દરદને વધવાનું કારણ મળે એમ નથી.

‘પેડ’ને માટે એમ પણ કહી શકાય કે એનામાં શુક્રનિરોધની શક્તિ કોઈ પણ યાંત્રિક સાધન કરતાં વધારેમાં વધારે છે. એક તો

એને સ્થાનબદ્ધ થવાના સંયોગો ઓછા છે. બીજું એ કે સર્વાંગ દીગ્ધ એટલી બડી છે કે એની આરપાર થઇને શુક્રજંતુને જવાનો સંભવ ઘણો ઓછો છે. ત્રીજી વાત એને પહેરવાની સરળતાની છે. પેસરીની જેમ એને જોવા જળવવાની જરૂરત રહેતી નથી. એકંદરે એ પેસરી કરતાં સસ્તી પણ ઘણી છે.

એકલા કાટન વૂલનો પણ પેડ તરીકે ઉપયોગ કરનારા કરે છે. કાટન વૂલનો ટૂકડો લઇને એમ ને એમ પાણીમાં કે ભોરીકના લોશનમાં ઝમોળાને પહેરી લે છે. પણ એકલું કાટન-વૂલ પહેરનારે અંદર એની કાકટી ન વળી જાય એનાથી બહુ સચેત રહેવું પડે છે. નિત્યના ઉપયોગ માટે એનો ઉપયોગ સફળ થવાની સંભાવના ઓછી રહે છે. માત્ર એના ઉપયોગ માટે બીજાં જે સાધનો નિયમિત વાપરતાં હોઇએ તે તૂટી ખૂટી ગયાં હોય તો હંગામી વપરાશ તરીકે જ સાદા કાટન વૂલનો ઉપયોગ થઇ શકે.

પુરૂષને વાપરવાનું એક માત્ર સંતતિનિયમનનું સાધન એ 'ડ્રમ' છે. બાકીનાં તમામેતમામ સાધનો તો સ્ત્રીએ જ સમજવાનાં ને પહેરવાનાં છે. ડ્રમ એક માત્ર એવું યાંત્રિક સાધન છે કે એનો ઉપયોગ પુરૂષે કરવાનો છે.

ડ્રમ એ પુરૂષે પહેરવાનું સાધન છે. એ રબરની કાથળા છે. પુરૂષનું તમામ શુક્ર એમાં જ ઝિલાઇ જાય, એવો એની રચનાની પાછળ ખ્યાલ છે.

'ડ્રમ' એ બરાબર ફીટ થવું જોઇએ. એ જો પોચું રહેતું હોય તો લપસી પડવાની બીતિ રહે છે. તંગ હોય તો ફાટી જવાનો ભય રહે છે. પાતળામાં પાતળા રબરનું એ બનાવ્યું હોય છે એટલે અધુક અશે તકલાદી પણ મનાય ખરું. સંતતિનિયમનનાં સાધનોમાં એની મહત્તરી માન છે પણ એનો ઉપયોગ માન્ય નથી અને ઉપયોગ

કરવાની કાંઈ હિમાયત પણ નથી કરતું. ક્યાંક ક્યાંક 'પેસરી'ના મદદગાર સાધન તરીકે એનો ઉપયોગ થાય છે.

સંતતિનિયમનના યાંત્રિક સાધનોની મારા જે પત્રોમાં મેં લાંબી નોંધો લીધી છે. એ નોંધોમાં એક વાત તને દેખાઈ શકી હશે. તે વારંવાર 'સંભવ', 'સંભાવના', 'શક્યતા' વગેરે શબ્દો જોયા હશે અને તારા મનમાં એમ શંકા પણ જાગી હશે કે સંતતિનિયમન અંગેનું કાંઈ પણ એક સર્વાંગ સફળ યાંત્રિક સાધન હું તને કેમ નહિ બતાવતો હોઉં ?

પણ બહેન ! વાત તો એવી છે કે સંતતિનિયમનનું સોએ સો ટકા ચોક્કસ સાધન હજી સુધી શોધાયું જ નથી. જે સાધનો છે તે બધાં કે તેમાંથી કાંઈ એવું નથી કે જેને માટે એવો દાવો કરી શકાય કે એ રામબાણુ છે :

આનાં કેટલાંક કારણો છે :

એક તો એ કે સ્ત્રીના રજસનાં અંડો આઠ આઠ, દશ દશ કે બાર બાર દિવસ કે એથીયે વધારે સચેત રહે છે.

બીજું એ કે પુરૂષના એક જ વખતના વીર્યમાં એટલાં બધાં સચેત જન્તુઓ હોય છે કે જો એ સર્વને અવકાશ મળે તો એકા સાથે આખી દુનિયાની સ્ત્રીઓ સગર્ભા બની જાય. પુરૂષનું શુક્રજંતુ અણુથીયે બારીક, ગર્ભાશય તરફ સતત ગતિમાન રહેનારું અને અઢાર, અઢાર વીશ વીશ કલાક સુધી સચેત રહેનારું છે.

ત્રીજું એ કે યાંત્રિક સાધનો કેવળ અવરોધનાં સાધનો છે. એની જાતમાં, જડમાં કે ગોઠવણીમાં ક્યાંક અણુ જેટલીયે ચરતચૂક થઈ જાય તો શુક્રના એક પણ જંતુને ગર્ભાશયમાં પ્રવેશ કરવાની તક મળે, અને આ એક જન્તુને એક અંડ મળે એટલે ગર્ભાધાન થાય. પુરૂષના શુક્રમાં હોય છે કરોડો વીર્યજન્તુઓ. એમાંથી એક જન્તુ

એક અંકમાં સ્થાન પામે એ પ્રમાણુશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ અસંભવિત નથી લાગતું.

એટલે જ સંતતિનિયમનનાં સાધનો નિયમિત વાપરનાર એને એ વપરાશ દરમ્યાન ગર્ભ રહેશે જ નહિ, એમ કહી શકાય એવું નથી. વધારેમાં વધારે એટલું કહી શકાય કે સંતતિનિયમનનાં સાધનોના વપરાશથી ગર્ભ રહેવા કરતાં ન રહે એ વધારે બનવા ભોગ છે.

આજે આટલું જ.

તારા મોટાભાઈ અવિનાશના

આશીર્વાદ.

卐

૫૩ તેરમો

રાસાયનિક ઉપચારો

ચી. નાની બહેન,

સંતતિનિયમનનાં યાંત્રિક સાધનો સિદ્ધહસ્ત નથી અને એના વપરાશ છતાંયે અણુનોતરી સંતતિ થવાની સંભાવના તો રહે છે જ, એમ બજીને તને સંતતિનિયમનના રાસાયનિક ઉપચારોથી વાકેફ થવાની ઇચ્છા થશે.

અહીં પણ સ્થિતિ તો એ જ છે. હજી સુધી કોઈ પણ રાસાયનિક સાધન એવું તો નથી શોધાયું કે જે અણુશુદ્ધ સફળ થાય. રાસાયનિક ઉપચારોમાં જેમ યાંત્રિક સાધનો જેટલી જ સંભાવનાનું પ્રમાણુ રહે છે, તેમ એના ઉપયોગમાં પ્રમાણુમાં સરળતા છે એટલે હમણાં હમણાં એની હિમાયત પણ થઈ રહી છે.

રાસાયનિક સાધનોનો સિદ્ધાન્ત એ છે કે શુક્રજંતુઓનો નાશ કરવો. આ નાશ કરવાને માટે જે રસાયન જોઈએ તે પાછું એટલું જલદ ન હોવું જોઈએ કે મર્મસ્થળને પ્રતિકૂળ અસર કરે.

રાસાયનિક સાધનો જે પ્રકારનાં હોય છે. બન્ને પહેરવાનાં જ હોય છે. એક પ્રકાર શુક્રજંતુઓનો શીઘ્ર નાશ કરે છે. બીજો પ્રકાર સાથુના પરપોટા જેવાં શીણો જમાવે છે અને શુક્રજંતુઓને મૂંઝવી, થકવી બહાર કાઢી નાંખે છે.

સંતતિનિયમનની રાસાયનિક દવાઓ પહેરવાની જ હોય છે. એ તત્કાળ વાપરી શકાય એવા સ્વરૂપમાં બજારમાં વેચાતી મળી શકે છે.

રાસાયનિક સાધનો જે વાપરવાં હોય તો કોઈ જાણીતા દવા બનાવનારાનાં લેવાં. કેમ કે સંતતિનિયમનની દવાઓની માંગ એટલી બધી વધી ગઈ છે કે એના વેપારમાં જાહેર જનસેવા કરતાં નફા-ખોરીનું તત્ત્વ વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં પ્રવેશતું જાય છે.

સંતતિનિયમનના રાસાયનિક ઉપચારો કરવાનું નક્કી થાય તો નીચેના જે મુદ્દા ઉપર કોઈ જાણીતા રસાયનશાસ્ત્રીની સલાહ મેળવ્યા પછી જ દવાની પસંદગી કરવી.

જે જે મુદ્દાઓ નક્કી કરવાના છે તે એ છે કે એના વપરાશથી મર્મસ્થાનની ચામડી ઉપર કશી અસર ન થવી જોઈએ. બીજો મુદ્દો વધારે મહત્ત્વનો છે અને રાસાયનિક ઉપચાર કે દવાનું ભયસ્થાન એ છે. તે મુદ્દો એ છે કે એ દવામાં જંતુનાશક દવાનું પ્રમાણ કેટલું અને એ દવાનો પ્રકાર કેવો એ બરાબર સમજી લેવું.

આ મુદ્દો મર્મસ્થાનની વિશિષ્ટ રચના અંગેનો છે. આ વિશિષ્ટ રચના ઉપર કશી અસર ન કરે એ ખાસ લક્ષમાં રાખવી જોઈતી વાત છે. જે એ અંદરની મખમલ સરખી પાતળી રેખા જેવી કરચલીઓને તોડનારી દવા હોય, એ કરચલીઓને મુક્કાયમ અને સ્નિગ્ધ રાખવાને બદલે બરડ ને જરડ બનાવતી હોય તો એ દવા વાપરવી

ન જોઈએ. સ્ત્રીની કાર્યક્ષમતાની સંપૂર્ણ તૃપ્તિ અને દાંપત્યજીવનના આપઘાતનો આ રાહ છે.

સ્ત્રી પોતાના પતિ મારફત, દવા વેચનારા નહિ પરંતુ નિખાલસ હોય એવા ડોક્ટર કેલેજના પ્રોફેસર, રસાયણશાસ્ત્રના વિષય સાથે પાસ થયેલા બી. એ. કે એમ. એ. મિત્ર, વિદેશી દવાના રસાયન-વિજ્ઞાનથી માહિતગાર હોય એવા અનુભવી દાકતરની સલાહ લઈને દવા લે. કેમ કે તેઓ જ આવી સલાહ આપી શકે અને આપે.

રાસાયનિક ઉપચારોની પસંદગીમાં સ્ત્રીના મર્મસ્થાનની રચનાને ધ્યાન ન કરે એવા, જલદ ન હોય એવા જ ઉપચારની પસંદગી કરવી એ સરવાળે હિતકર છે.

તારા મોટાભાઈ અવિનાશના

આશીર્વાદ.

卐

પત્ર ચૌદમો

દવાઓ

ચી. નાની બહેન,

તું જો છાપાંઓ ઉપર નજર ફેરવતી હોય તો તને દેખાશે કે આજકાલ છાપાંઓમાં સંતતિનિયમન માટે સ્ત્રીઓએ પીવાની દવાઓની છૂટથી બહાર બહાર આવે છે. તને મનમાં ને મનમાં મારી આટલી લાંબી લાંબી ચર્ચાઓ ઉપર હસવું જ આવતું હશે કે: ‘જો હું સંતતિનિયમનનો રસ્તો લઉં, તો આ તૈયાર દવાઓ પી જ ન લઉં? શા માટે સાધનો વાપરવાની કડાકૂટમાં ઉતરું અને શા માટે મોટાભાઈના કાગળો વાંચવાની ને એના ઉપર વિચાર કરવાની નકામી તકલીફ જ લઉં, બસા? ’

અનાદિ કાળથી માણસ ઓછો મહેનતે વધારે લાભ ઉઠાવવાની મનોવૃત્તિ સેવતો આવ્યો છે. અનાદિ કાળથી પૈસા બચાવવા કરતાં મહેનત બચાવવાની વાત માણસને વધારે પ્રિયકર લાગી છે. કૂવામાંથી જાતમહેનતે ઘડે ઘડે પાણી કાઢી, પાંચ પૈસો બચાવવાની વાત કરતાં સો રૂપિયાનો હેન્ડપંપ નાંખીને કાચી ઘડીમાં બેકુ પાણી ભરી લેવાની વાત માણસને વધારે સગવડભરી અને સરવાળે ઓછી ખર્ચાળ લાસતી રહી છે.

એટલે તું તારા મનમાં મારે આવો ઉપહાસ કરતી હોય તો મને નવાઈ ન લાગે. પરંતુ મારે તને આ દવાઓ વિષે થોડીક વાત કરવી તો રહે જ છે.

સ્ત્રીઓએ પીવાની દવાઓ સંતતિનિયમન કઈ રીતે કરી શકે એ સમજવું જોઈએ.

સ્ત્રીના રજસનાં અંડોને અંડાશયમાં ઉત્પન્ન થતાંની સાથે કે ગર્ભાશયમાં પ્રવેશ કરવાની સાથે નિર્જીવ બનાવી શકે એ દવાઓ સંતતિનિયમનની દવાઓ તરીકે કામ આવી શકે. જે દવાઓ આ અને આટલું કામ કરી શકે એ જરૂર કાર્યસાધક દવાઓ ગણાય.

કેટલીક વિલાયતી દવાઓના વેચનારાઓની એક સુંદર પ્રકૃતિ હોય છે. દવાની અંદર આવતાં દ્રવ્યો અને દ્રવ્યોનું પ્રમાણ તેઓ શીશી ઉપર જ લખે છે.

સંતતિનિયમન માટેની દવા વેચનારાઓ પણ જો આ અનુકરણ કરવાજોગ રસમ સ્વીકારતા હોય તો બેશક આપણે તરત જ નિર્ણય કરી શકીએ.

પરંતુ એમ થતું નથી. શા કારણે એમ થતું નથી એ જાણવાનું કામ આપણું નથી. આપણે તો માત્ર એટલું જ જોઈએ છીએ કે બજારમાં વેચાતી દવાઓનાં દ્રવ્યો આપણે જાણતાં નથી.

એટલે ખાવાની દવાઓનાં જે થોડાં ભયસ્થાનો છે એનો આપણે વિચાર કરીએ.

સ્ત્રીવર્ગ ગર્ભાશયના એક દરદને ‘છોડ’ના નામે ઓળખે છે. ગર્ભાશયની અંદરની ચામડી પોતાની રબર જેવી સ્થિતિસ્થાપકતા ગુમાવે, અને જ્યારે આમ થાય ત્યારે ગર્ભાધાન પછી બંધ થતા માસિકના લોહીનો ભરાવો ગર્ભાશયમાં થતો રહે. સાથોસાથ ગર્ભાશયમાં પાણી પણ ભરાય. આ ભરાવાને અવકાશ આપવા માટે ગર્ભાશયની ચામડીને ખેંચાવું પડે. પરંતુ ચામડીએ જે પોતાની સ્થિતિસ્થાપકતા ગુમાવી હોય તો એ ખેંચાય નહિ. પરિણામ એ થાય કે દોઢ બે માસે આ બધો સંગ્રહ બહાર નીકળી જાય. પછી તો ખાસ યોગ્ય ઉપચારો ન થાય ત્યાંસુધી સ્ત્રીનું ગર્ભાશય ગર્ભાબીજને સંધરી જ ન શકે. આને ‘છોડ’ કહેવાય.

અલબત્ત, આને સંતતિઅવરોધક તરીકે ઓળખાવી શકાય. પરંતુ એને સંતતિનિયમન તો ન જ કહી શકાય. સંતતિનિયમન તો ગર્ભાનું બીજ બંધાયા પહેલાં જ નિયમન કરે. એક વાર બીજ બંધાયા પછી પરિપૂર્ણ થાણે—નવ માસ ને નવ દિવસે નિર્વિઘ્ન અને સુખકર પ્રસૂતિ દ્વારા તંદુરસ્ત સંતાનના જન્મને જે કાંઈ વાત અશક્ય બનાવે એને એક યા બીજા પ્રકારનો ગર્ભપાત જ કહેવો જોઈએ.

સંતતિનિયમનની દવા લેતાં લેતાં સ્ત્રીને આવી રીતે ‘છોડ’ ન થઈ જાય એની કાળજી રાખવી જરૂરની છે.

‘છોડ’નું દરદ એ સ્ત્રીઓ માટે ઘાતક ન હોય તોય અતીવ દૂર દરદ છે સ્ત્રીના સ્ત્રીત્વનું, સ્ત્રીની શારીરિક શક્તિનું એ શોષક છે. ‘છોડ’નો રોગ સ્ત્રીના શરીરમાંથી ગર્ભાનિમિત્તનું વધારાનું પોષણ લે છે અને તે લઈને ભરખી જાય છે.

ગર્ભાશયની ચામડી ઉપર અસર કરવાને બદલે ગર્ભમાં જમા થતા લોહી અને પાણીના ગુણ ઉપર અસર થાય. એમાં જોઈએ તે

કરતાં અનેકગણી ગરમી આવે ત્યારે ગર્ભભીજ એ ત્રણ માસ રહીને બ્રહ્મચરિણી ગર્ભાશયની ચામડીથી વિખૂટું પડી જાય, અપકવ દશામાં એ બહાર નીકળી જાય અને એને ગર્ભપાત કહેવાય.

એટલે સંતતિનિયમનની દવાઓની જાહેર ખબરોથી દોરાવા પહેલાં જરા ઠંડા ચિત્તે વિચાર કરવો જોઈએ છે. સંતતિનિયમનની જે કાંઈ સાચી દવા હોઈ શકે એ સ્ત્રીના રજસના અંડમાં શુક્ર-જન્તુના પ્રદેશ પહેલાં સીધી અસર કરનારી હોવી જોઈએ. કેવળ માસિક નિયમિત આવવાથી જ ગર્ભનું બીજ નથી બંધાતું એમ માનવું નહિ જોઈએ. સંતતિનિયમનની દવાનો દાવો માસિક નિયમિતપણે લાવવાનો ન હોવો જોઈએ. માસિક નિયમિત આવતું હોય તો ગર્ભ નથી રહ્યો એ વાત બરાબર. પરંતુ ગર્ભ નથી જ રહ્યો કેમકે માસિક નિયમિત આવે છે એ સમજણ બરાબર નથી.

ગર્ભનું બીજ બંધાયા પહેલાં જ દવાએ કામ કરવું જોઈએ અને એ કામ નિર્દોષ હોવું જોઈએ. ગર્ભનું બીજ બંધાયા પછી તો ગર્ભનો વિકાસ થવા દેવો એ જ સ્ત્રીની તંદુરસ્તી માટે હિતકર છે.

આટલા માટે જે વાત રાસાયનિક ઉપચાર સંબંધે કરી તે જ આ દવાઓ માટે પણ કરવી પડે છે. જે દવાઓની બનાવટ ઉધાડી ન હોય તેવી દવાઓ વાપરવી નહિ એ સૌથી સારી વાત છે. વાપરવી હોય તો અનુભવી રસાયનશાસ્ત્રી મારફત એની ક્રિયા પ્રક્રિયા સમજીને પછી જ વાપરવી.

તું કહી શકે કે એ વાત અશક્ય છે. કેમકે આજના હરિદ્રાષ્ટના ધંધામાં કાંઈ પોતાની બનાવટ ખુલ્લી કરે નહિ. તેમ દરેક સ્ત્રીને રસાયણશાસ્ત્રી પાસે જઈને સલાહ મેળવવી પણ પાલવે નહિ.

હું માનું છું કે આ કામ પ્રતિષ્ઠિત સ્ત્રીસંસ્થાઓનું છે. એમણે રાસાયનિક ઉપચારો અને પીવાની દવાઓનું પૃથક્કરણ કરાવવું જોઈએ.

અને રસાયણશાસ્ત્રીના એ વિષેના અહેવાલને જાહેરની જાણ માટે પ્રગટ કરવો જોઈએ.

સંતતિનિયમનનો દાવો કરતી દવાઓના વેચનારાઓએ પણ આ દવાઓના સવાલને આ દૃષ્ટિથી વિચારવો જોઈએ. એમના વેપારી નફાનો સવાલ એમણે વિચારવો નહિ જોઈએ એમ નહિ, પરંતુ દવાઓ વાપરનારની જીવનભરની તંદુરસ્તી અને ધણું ખર્ચે તે ખુદ જીવનની આવરદા જ એમની દવાઓ ઉપર છે. એટલે એમના માહ-કાના હિતના સવાલને તેઓએ ગૌણ નહિ ગણવો જોઈએ.

ખીજું કાંઈ નહિ તો કમમાં કમ તેઓએ એટલું તો કરવું જોઈએ કે સરકારી રસાયણશાસ્ત્રી પાસે પોતાની દવાઓનું પૃથક્કરણ કરાવીને એ દવાઓ નિર્દોષ છે અને એનાથી ગર્ભાશયનાં દરદો થવાની સંભાવના નથી એટલું તો પ્રમાણપત્ર એમણે મેળવવું જ જોઈએ છે.

પરંતુ આ બેય ઇષ્ટ સિદ્ધિઓ હું સૂચવું છું છતાં નજીકના ભવિષ્યની હોય એમ તો મને નથી લાગતું. છેવટે એ તારા હાથની તો વાત નથી. એટલે તારે શું કરવું ?

તારે કાંઈ નિષ્ણાત રસાયણશાસ્ત્રીના અભિપ્રાય મેળવ્યા સિવાય આવી દવાઓ નહિ વાપરવી એમાં જ તારું કલ્યાણ છે.

તારા મોટાભાઈ અવિનાશના
આશીર્વાદ.

૪૪ ૪૬૨૪૦

સ્કૂટ વિચારણાઓ

મી. નાની બહેન,

મારા અત્યારસુધીના પત્રોદ્વારા મેં તને સંતતિ-નિયમનની અત્યારની પ્રચલિત પદ્ધતિની રૂપરેખા આપી છે.

એ રૂપરેખા સંપૂર્ણ છે એમ હું કહેતો નથી અને તારે માનવું મેં નહિ. સંપૂર્ણ રેખાઓ દોરવાને માટે મારામાં જે લાયકાત હોવી જોઈએ એ મારામાં નથી. જે હું એ વિષયનો અનુભવી દાક્તર હોઉં, જે મેં દેશપરદેશમાં ચાલતાં સંતતિનિયમન ગૃહોનાં પરિણામોનો કાળજી-પૂર્વક અભ્યાસ કર્યો હોય, જે હું પારંગત માનસશાસ્ત્રી હોઉં; અને વિશિષ્ટ તેમજ સાધનસંપન્ન રસાયનશાસ્ત્રી હોઉં તો જ હું સંતતિનિયમન વિષેની સંપૂર્ણ રેખાએ આંકી શકું.

પરંતુ હું તો એક સામાન્ય માણસ છું. સંતતિનિયમન વિષે લખવાની મારી લાયકાત તારી હિતકામનાની નજરે સંતતિનિયમનનાં અત્યારસુધી પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકોનું વાચન અને થોડા દાક્તરમિત્રો અને વૈદ્યમિત્રો સાથેની વિચારોની આપ-લે પૂરતી જ છે. પરંતુ મને એટલો વિશ્વાસ છે કે તને માર્ગદર્શન કરાવી શકું, પદ્માપક્ષથી પર એવી દ્રષ્ટિ આપી શકું અને એક સામાન્ય ગૃહિણીને જરૂર જેમ માહિતી આપી શકું એટલું તો હું કહી-લખી શકું છું. મને તો જેટલું તારું હિત હોય છે, જેટલી તારી માનસિક ને શારીરિક સુખ-કારી હોય છે, એટલો સંતતિનિયમનનો આમહ પણ હોય નથી. અધૂરી માહિતીવાળું પણ સંતતિનિયમનનું સાધન તારે વાપરવું જ જોઈએ એમ કહેવાને બદલે હું તો તને એમ જ કહું છું કે જેની તને પૂરી

માહિતી ન હોય, જેનો ઉપયોગ તને પૂરો ફાવતો ન હોય એવું સાધન તારે કાંદ પણ વાપરવું જ નહિ.

સંતતિનિયમન માટેના આજકાલનાં ઉપલબ્ધ સાધનોના આપણે ચાર વિભાગો પાડ્યા: (૧) શસ્ત્રક્રિયા; (૨) યાંત્રિક; (૩) રાસાયનિક અને (૪) પેટન્ટ તથા બ્રાન્ડ દવાઓ.

શસ્ત્રક્રિયા એ સંતતિનિયમનનો સંપૂર્ણ સફળ ઉપાય ગણાય. સફળ એ રીતે કે એ કેવળ નિયમન કરે છે એટલું જ નહિ પરંતુ સંતાનોની ઉત્પત્તિને કાયમને માટે રોકી રાખે છે. સંતતિનિયમન ક્યારે અને કેવા સંયોગોમાં સંતાનોત્પત્તિની કાયમી રૂકાવટ માગી લે છે એ વિષે હું આગળ ઉપર એક અડાહોદો પત્ર તને લખવાનો છું. એટલે કાયમી રૂકાવટના મુલુદોષ આપણે અહીં નહિ ચર્ચીએ.

પરંતુ એ કાયમી રૂકાવટ વિશિષ્ટ સંયોગોમાં ઇચ્છવા જોગ હોય તોયે સામાન્ય મૃદુળવનમાં ઇચ્છવા જોગ નથી. શુદ્ધ દાંપત્ય દ્વારા પતિ પત્નીનું એકરૂપ થતું એ રોકે છે.

મુલુદોષના આંકડા મુજબ પતિ અને પત્ની ઉભય મળીને જો સંતાનની કાયમી રૂકાવટ જરૂરી માને તો એવી રૂકાવટના સંપૂર્ણ સફળ ઉપાય તરીકે શસ્ત્રક્રિયા કરાવવી જોઈએ.

સ્ત્રી કરતાં પુરૂષ ઉપર એ શસ્ત્રક્રિયા થાય તો ખૂબ જ ઓછી તકલીફવાળી બને. એક તો પુરૂષ ઉપરની શસ્ત્રક્રિયા ઘણી સહેલી, ઘણી નજીવી ને ઘણી જ ઓછી તકલીફવાળી છે. સ્ત્રી ઉપરની શસ્ત્રક્રિયા એ મહત્વની શસ્ત્રક્રિયા મનાય છે. અને સ્ત્રીને એ શસ્ત્રક્રિયામાંથી સંપૂર્ણ આરામ થતાં વીશથી બાવીશ દિવસ લાગે છે. પુરૂષને એક બે દિવસમાં જ આરામ થાય છે.

કામેષણની નૈસર્ગિક ધોરણો મુજબની તૃપ્તિ એ સ્ત્રીની માનસિક તંદુરસ્તી માટે જરૂરની છે. એટલે સ્ત્રી ઉપરની શસ્ત્રક્રિયા એને માનસિક રોગ પેદા કરનારી પણ નીવડવાનો સંભવ ખરો.

યાંત્રિક સાધનો સર્વદા સફળ થશે એમ માની શકાય નહિ. એ સાધનોની ક્ષતિ એ સાધનોની યંત્રવત્ પ્રમાણપુરઃસરતા ઉપર વધારે ભાગે અવલંબે છે. એની સૈદ્ધાન્તિક સચોટતાની સામે આટલી વ્યાવહારિક મુશ્કેલી છે.

યાંત્રિક સાધનોનો વપરાશ સ્ત્રીને પ્રદરના રોગોનું કારણ બની શકે છે. આ હકીકત એ સાધનોની સામેની દલીલ છે.

રાસાયનિક સાધનોના વપરાશમાં રાખવાની સાવચેતી એ છે કે એના વપરાશ પહેલાં મર્મસ્થાનની રચનામાં એ ભંગ કે જડતા લાવનાર નહિ નીવડે એની નિષ્ણાત રસાયનશાસ્ત્રી પાસે તપાસ કરાવ્યા પછી જ એનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

બજાર દવાઓ વિષે પણ એટલી પદ્ધતિસરની તજવીજ કરવી જોઈએ કે એની કાંઈ પણ ક્રિયા ગર્ભાશયને કે ગર્ભબીજને ધન ન પહોંચાડે.

આ રીતે સાધનોની ઉડતી સમાલોચના ક્યાં પછી આપણે હવે બીજી અમુક વાતો વિષે થોડો વિચાર-વિનિમય કરીએ.

સંતતિનિયમન ગર્ભપાત દ્વારા કરી શકાય કે નહિ ? જૂના કાળમાં છોકરીઓને દૂધ પીતી કરતા. તીર્થસ્થાનોમાં ગર્ભપાતો થતા. આજ પણ લગભગ દરેકદરેક નાનાં મોટાં ગામમાં ને શહેરમાં કાંઈ ને કાંઈ હલકી ગણાતી કામોમાંથી ઉંચી મનાતી કામની સ્ત્રીઓને ગર્ભપાતની દવા આપે છે. ગર્ભપાત એ સંતતિનિયમન માટેનો રસ્તો ગણાય કે નહિ ?

ગર્ભપાત એ સંતતિનિયમનનો રસ્તો નથી. ગર્ભપાત કરનારી માતા માનસિક સ્વસ્થતાથી એ રસ્તો સ્વીકારતી પણ નથી.

ગર્ભપાત એ ભૂયુક્ત્યા છે. જેને આપણે જીવ આપી શકીએ નહિ એને મારી શકીએ નહિ એ કુદરતના સુજનતાના કાનૂન મુજબ બાળકતા કે ગર્ભકતા કરવાનો અધિકાર આપણા સરકાર ને સંસ્કૃતિના ધ્વજ નીચે ઉભેલામાંથી કાઢતેય નથી.

ગર્ભપાત એ શારીરિક દષ્ટિએ સ્ત્રીશરીરનો ઘાતક છે. એનાથી સ્ત્રીના શરીરમાં જીવલેણ રોગો પેદા થાય છે.

ગર્ભપાત એ કાયદાથી નિષિદ્ધ છે. સોવિયેટ રશિયા એક જ દેશમાં ગર્ભપાતને સંતતિનિયમનના સાધન તરીકે કાયદેસર સ્વીકારવામાં આવ્યો છે ખરો. પરંતુ ત્યાં પણ સામાન્ય તખીખી અભિપ્રાય નારી-શરીર ઉપરની એની વિષમ પ્રતિક્રિયાને કારણે વિરોધી છે.

સંતતિનિયમનનો અર્થ એ થાય છે કે એ બાળકોના જન્મ વચ્ચે મુકરર કરેલા ગાળા સુધીમાં ગર્ભધાન ન કરવું. એટલે ગર્ભપાત એ સંતતિનિયમનના સાધનોની નિષ્ફળતા પૂરવાર થયા પછીની સ્થિતિ છે. તે એક રીતે આપણા ક્ષેત્રની બહાર છે. પરંતુ આપણે ત્યાં છૂપી રીતે ગર્ભપાતની એટલી બધી દવાઓ અને સલાહો શક્ય બની છે કે એને વિષે હજી જરા વિશેષ સમજવા પ્રયાસ કરીએ.

ગર્ભપાત શી રીતે થાય એ આપણે પહેલાં જોઈએ. અપકવ ગર્ભ ગર્ભાશયમાંથી બહાર નીકળી જાય ત્યારે ગર્ભપાત કહેવાય.

આપણે ત્યાં એક વર્ગ એમ માને છે કે ગર્ભમાં જ્યાં સુધી પ્રાણ-સંચાર ન થયો હોય ત્યાંસુધીમાં ગર્ભનો નિકાલ કરવાનું અનૈતિક નથી. એટલે કે જેને આપણાં બેરાંએ કસુવાવડ કહે છે. એ જો દવાથી કરવામાં આવે તો અજીવનું નથી. જેને આપણે ‘અધૂરા દિવસે’ પ્રસૂતિ થઈ એમ કહીએ છીએ. એ સનૈતિક છે : આવો એક મત આપણે ત્યાં છે !

હું પોતે તો ગર્ભધાન થયા પછીથી તે પૂરા દિવસની નૈસર્ગિક અને નૈતિક પ્રસૂતિ વચ્ચેના ગાળામાં દ્વાથી ઇરાદાપૂર્વક જ્યારે પણ ગર્ભનો નિકાલ કરવામાં આવે એને ગર્ભપાત જ કહ્યું.

ગર્ભધાન રહ્યા પછી તો કુદરતી પ્રસૂતિ આવે એ જ સ્ત્રીની શારીરિક ને માનસિક સુખાકારી માટે હિતકર છે. એક ઇરાદાપૂર્વકનો ગર્ભપાત અનેક ન અવરોધી શકાય એવી કસુવાવડોને જન્મ આપે છે. ‘સો સુવાવડ સારી પણ એક કસુવાવડ ખરાબ.’ એ આપણા સ્ત્રીસમાજમાં ઘણી જ પ્રચલિત માન્યતા છે, અને એ સાચી છે. ગર્ભપાત કરતાં કરતાં જ જન જવાની જે દહેશત છે તે એક બાબુએ મૂકીએ, તો યે એની પાછળ આવતા ગર્ભાશયના અનેક નાના મોટા રોગો સ્ત્રીનું આવરદા તો ઓછું કરે જ છે. તેં જો કાંઈ કસુવાવડમાંથી ઉઠેલી સ્ત્રી જોઈ હશે તો તેં એટલું પણ જોયું હશે કે સ્ત્રીને થયેલી એક કસુવાવડથી એને જે શારીરિક કસર લાગે છે તેની અસર પાંચ વર્ષ સુધી નથી જતી.

સંતતિનિયમન તરીકેના રાહ તરીકે ગર્ભપાતની નિરપયોગીતા તો શારીરિક વૈજ્ઞાનિક નજરે પણ પ્રત્યક્ષ છે. ગર્ભપાત કે કસુવાવડ પછી એ સ્ત્રીને પહેલામાં પહેલી તકે ગર્ભ રહે જ છે.

એ રાહ નકામો છે. અસુખકર છે.

તારા મોટાભાઈ અવિનાશના

આશીર્વાદ.

૫૩ સોળમે

ગઈ કાલે ?

ચિ. નાની બહેન,

સંતતિનિયમન વિષે આપણે અત્યારસુધી જે વાતો કરી એનાથી તારા મન ઉપર એક છાપ પડી હશે કે ઇષ્ટ હો કે અનિષ્ટ હો એ વાત બાબુએ રાખીએ, તો પણ આ સંતતિનિયમનની પ્રવૃત્તિ સ્વરૂપે તો પાશ્ચિમાત્ય જ છે. એની પાછળની સંસ્કાર દૃષ્ટિ પણ પશ્ચિમની જ હશે એમ પણ તને લાગે.

તને આમ લાગે તો મને એનાથી નવાઈ ન લાગે. કેમ સંતતિનિયમનની આજકાલ થઈ રહેલી ચર્ચામાં વિલાયતી સાધનોનું વપરાશની ચર્ચા મુખ્ય સ્થાન લે છે અને એ પરત્વેના વિલાયત પંડિતોના મતો સિદ્ધાન્તોનું સ્થાન લે છે.

આપણે ત્યાં પ્રગટ થઈ રહેલાં પુસ્તકોમાં પણ તને આવો જ દેખાશે. વિલાયતી અભિપ્રાયો, વિલાયતી નામો, વિલાયતી સાધનો, વિલાયતી પંડિતો, વિલાયતી શાસ્ત્રો, વિલાયતી વૈદક, ... આપણે જાણી નખશીખ વિલાયતી રંગે રંગાયાં છીએ.

જૂના કાળનાં શાસ્ત્રોમાં નહિ માનનારો પણ વિલાયતના શાસ્ત્રમતો અંધશ્રદ્ધાળુ જ હોય છે ! આજના નાસ્તિકની બ્યાખ્યા જો માં આપવી હોય તો હું એ બ્યાખ્યા એમ કરું કે આપણો નાસ્તિક એટલે વિલાયતી શાસ્ત્રોનો અંધભાવિક.

આમ આપણા જીવનના માનસિક અને શારીરિક રંગ વિલાયત બન્યા છે. એટલે સંતતિનિયમનની પ્રવૃત્તિનો વંટોળ પણ મૂળમ

સાગરપારનો અને અહીં પુકારો પુકારો આવ્યો એમ તને લાગે તો એમાં નવાઈ નથી.

એક રીતે તારી માન્યતા સાચી પણ છે. સંતતિનિયમનની પ્રવૃત્તિનું અત્યારનું સ્વરૂપ વિલાયતી છે, એ સમજવાને માટે અંગ્રેજીનું જ્ઞાન જોઈએ છે. એનાં સાધનો વાપરવાને માટે અંગ્રેજી તાલીમ જોઈએ છે. એવાં સાધનોનાં નામ મોટે રાખવાને માટે પણ અંગ્રેજી જાહેર બોલવાની લઢણ જોઈએ છે.

અને વળી એનો સફળ ઉપયોગ કરવાને માટે પણ અંગ્રેજી રહેણીકરણી જોઈએ છે. એટલે તને આ બધું વિલાયતી વિલાયતી જ લાગે તો એમાં તારો દોષ નથી.

પરંતુ એથી જેઓને અંગ્રેજી રહેણીકરણીની તાલીમ નથી, જેઓને અંગ્રેજી વાચન-લેખનની આવડત નથી, એવી આપણી હજારો લાખો બહેનોને સંતતિનિયમન સંબંધે ન તો જ્ઞાન મળે કે ન તો એનો કોઈ લાભ મળે. એવી બહેનોને માટે-જેમનામાં આર્ય નારીત્વના ચોક્કસ આદર્શો છે, રહેણી-કરણી, લજ્જા, મર્યાદાના ચોક્કસ ધોરણો છે, એવી બહેનો અંગેનો સંતતિનિયમનનો સવાલ કેમ ઉઠેલો ?

જો સંતતિનિયમનને આપણે અનિવાર્ય ઉપયોગિતાવાળું માનતાં હોઈએ તો એને માટે માત્ર બે જ રસ્તા છે—કાં તો સંતતિનિયમનની પ્રવૃત્તિને અનુરૂપ થાય એ રીતે આપણા આર્ય નારીત્વનાં ગૃહજીવનનાં અને સામાજિક રહેણીકરણીનાં ધોરણો બદલવાં જોઈએ, અને કાં તો સર્વ પ્રકારનાં ધોરણોની વચમાં પણ સંતતિનિયમનની પ્રવૃત્તિ રહી શકે એ રીતે એનાં રૂપરંગ બદલવાં જોઈએ.

પહેલું કામ અસાધ્ય તો નહિ પણ દુઃસાધ્ય તો છે જ. બીજું અસાધ્ય છે, દુઃસાધ્ય છે કે સુસાધ્ય છે એ આપણે જોઈએ.

હમરો વર્ષથી આપણે આ દેશમાં આવીને વસ્યાં છીએ. આપણી પ્રજા આજે દુર્બળ, પાંગળી કે અણુદ્ધ લાગતી હોય તોયે એક વાત તો અતિહાસિક હકીકત છે કે દુનિયાની તવારીખમાં આજ દિન સુધીમાં આપણા સિવાય બીજી કોઇયે પ્રજાએ સર્વ પ્રકારની પરંપરા, પોતાની વિશિષ્ટતા, પોતાના આદર્શ અને પોતાના સામાજિક જીવનની જ્ઞાન-વણી નથી કરી. પ્રજામાં નિરાળું વ્યક્તિત્વ સિંચનારી વાતો અને ધરતુઓની અખંડ જળવણી આપણા જેટલી ચીવટાઇથી અને સફળતાથી બીજી કોઇ પ્રજાએ કરી નથી.

ભૂતકાળમાં સમર્થ પ્રજાઓ થઇ ગઇ, વિદ્વાન પ્રજાઓ થઇ ગઇ, સાહસિક પ્રજાઓ થઇ ગઇ. એ સર્વનાં આજે નામોનિશાન પણ નથી મળતાં. ઉત્તર પ્રદેશમાં જ્યારે હિમપ્રલય થયો ત્યારે આપણા જ આદિ પૂર્વજોના સંગાથીઓ બીજાં ટોળાં લઇને નિકળ્યા હતા. આપણા પૂર્વજો જેમ હિન્દમાં આવી વસ્યા તેમ તેઓ ઇરાન, કાફસસ, ગ્રીસ, રોમમાં જઇને વસ્યા હતા. એઓનાં પણ નામ જૂંસાઇ ગયાં છે. માત્ર લોકકથા નહિ, પરંતુ જૂસ્તરશાસ્ત્ર અને પ્રાચ્યશાસ્ત્ર દ્વારા ફલિત થતી તવારીખ પણ કહે છે કે છેક હિમપ્રલયથી માંડીને તે આજ દિનતક એક આપણી જ પ્રજા સંસ્કાર અને સંકૃતિનું સાતત્ય જળવી રાખી ચકી છે—જ્યારથી પતિતપાવની ગંગામૈયાનાં નીર પણ નહોતાં ને જમનાનો પ્રવાહ પણ વહેતો નહોતો ત્યારથી.

આંતરરાષ્ટ્રીય કીર્તિ પામેલા જૂગોળશાસ્ત્રીઓ આજે કહે છે કે ગંગા નદી એ કુદરતી નદી નથી, પરંતુ એ હિમાલયના જળસંગ્રહને આપાત કરવાની નહેર છે. જમના નદી એ પણ એક નહેર જ છે. આર્યોએ ગંગાનદીને પ્રગટાવી છે અને ગંગામૈયાનાં પાણી જ્યાંસુધી નિર્મળાં અને સતત વહેતાં હશે ત્યાંસુધી આર્ય પ્રજા સજીવ રહેશે.

પણ આ તો તદ્દન જ આડી વાત થઇ. ગંગા નદીને અને આપણા પ્રસ્તુત વિષય ને શું ? ચાલો, એ વાત રહેવા દો—એ કે આર્યોનાં

જીવનપ્રવાહના પ્રતીક સમી એ નદીઓના તટ ઉપર જ યુગેયુગે આર્યોની લગ્નપ્રથામાં ફેરફાર થયા છે. મનુ અને ધલ્લાનાં લગ્ન ગંગા-કિનારે. શાંતનુ અને ગંગાનાં લગ્ન ગંગાકિનારે. પારાશર અને સત્યવતીનાં યમુનાકિનારે. ઉદાલક મુનિનો આશ્રમ પણ ગંગાકિનારે. પાંડવો અને દ્રૌપદીનાં, અર્જુન અને સુભદ્રાનાં લગ્નો યમુનાકિનારે..... પણ રહેવા દો. તું યાદ કરીશ તો પૃથ્વીરાજ અને સંયુક્તા, પંડિત જગન્નાથ અને લવંગિકા, કાળા પહાડ અને ગુલશાના જેવાં બીજાં પણ અનેક ઉદાહરણો તને યાદ આવશે.

આ વાત તને અપ્રસ્તુત લાગશે. પણ બહેન, જરા થોભ અને વિચાર કર. તને એમ નથી લાગતું કે આટલાં આટલાં વર્ષોનું જીવનસાતત્ય સૂચવે છે કે આપણી પ્રજામાં કોઈક એવી તાકાત છે કે તે, જ્યારે બીજાઓ નાશ પામ્યા, ત્યારે આપણી પ્રજાને જીવન્ત રાખી શકી.

પ્રજાની જીજીવિષા અને વિવૃત્સાનો આખોયે પ્રશ્ન રસિક છે, પરંતુ આ સ્થાને અપ્રસ્તુત છે. કોઈક વાર હું આપણી પ્રજાની વહેતી ગંગા સમી જીવનસરિતા વિષે તને વાત કરીશ. અત્યારે તો આપણી વાત ઉપર ફરીને પાછો આવું.

આપણી પ્રજાએ હજારો વર્ષોના જીવનનો અનુભવ કર્યો છે. પ્રાગવૈદિક કાળથી એ વજ્રઝાર ચાલી આવે છે. હવે કોઈ પણ સંયોગમાં દેશમાં પોષણનાં સાધનો કરતાં તો વધારે વસતિ સંભવી શકે જ નહિ. તો પછી દેશનાં સાધનોની મર્યાદામાં વસતિસંખ્યાને ટકાવવાનો આપણી પ્રજાએ કાંઈ પ્રયાસ કર્યો છે ? સામયિક, આર્થિક સંયોગોને વધારેમાં વધારે અનુકૂળ રહેવા માટે આપણી પ્રજાએ પદ્ધતિસરના કાંઈ પ્રયાસ કર્યા હતા ?

એટલે કે આપણી પ્રજાએ સંતતિનિયમન માટે કાંઈ વિચાર કર્યો હતો ? હજારો વર્ષથી જીવતી પ્રજાની તવારીખમાં આની અગત્ય કદિયે દેખાઈ હતી ? એ અગત્ય દેખાઈ હોય તો એમણે ભૌતિક,

રાસાયનિક કે તબીબી ધોરણે કાંઈ રસ્તાઓ શોધ્યા હતા? એમણે ન શોધ્યા હોય તો શા માટે? શોધ્યા હોય તો આજે એ રસ્તાઓ છે કે એનાં ઉપર ઝાંખરાં ઉગી ગયાં છે?

તું વિચાર કરી જોજે. આવતા પત્રમાં હું આ વાતનું વિશેષ વિવરણ કરવાનો છું.

તારા મોટાભાઈ અવિનાશના

આશીર્વાદ.

卐

૫મ સંસ્કરણ

ગઈ કાલનું દાંપત્ય

ચી. નાની બહેન,

‘ગઈ કાલ’ નું મથાણું જોઈને તને અચરજ લાગેલ હશે. હું ‘ગઈ કાલ’ કોને કહું છું એ સમજવું.

સંતતિનિયમનનો પ્રશ્ન મુખ્યત્વે નીચલા મધ્યમ વર્ગનો છે. નીચલા મધ્યમ વર્ગ ઉપર અંગ્રેજી તાલીમની દ્વિમુખી અસર થઈ છે. એના જીવનના ધોરણનું પ્રમાણ ઉંચું ગયું છે. એના આર્થિક સાધનનું પ્રમાણ નીચું ગયું છે. રોજરોજ ટુંકા અને વધારે ટુંકા બનતો કાટ રોજ રોજ લાંબા અને વધારે લાંબા શરીર ઉપર તાણીતુષીને પથ પહેરવા મથનાર માણસના જેવી આજે નીચલા મધ્યમ વર્ગની સ્થિતિ છે. આ નીચલા મધ્યમ વર્ગે રહેણીકરણીનાં જૂનાં ધોરણો ત્યાગ્યાં છે. સંતતિનિયમન જે વર્ગનો વિશિષ્ટ સવાલ છે એ વર્ગે પ્રજા-જીવનના સાતત્ય સાથેનો સંપર્ક ખોયો છે. માટે જ એને આજે પોતાના

આદર્શથી માંડીને પગના જોડા સુધીની બધી વાતો બહારથી આયાત કરવી પડે છે.

આ વર્ગની હું વાત કરું છું એટલે જ જ્યારે જ્યારે હું પૂર્વજોની પરંપરાગત વાતોનો ઉલ્લેખ કરું છું ત્યારે ‘ગઘ કાલ’થી કરું છું. એ પરંપરા ‘ગઘ કાલ’ની બની ગઈ છે કે નહિ એ જુદો સવાલ છે. એને નીચલો મધ્યમ વર્ગ ‘ગઘ કાલ’ની માની બેઠો છે એ હકીકત છે.

તું જરા દેશપરદેશમાં નજર નાંખીશ તો તને એક બીજી વાત પણ દેખાશે. તે એ કે દેશદેશમાં આજે સંતતિનિયમનની માહિતીની બુખ જાગી છે અને દેશદેશમાં જે વર્ગ પ્રજાકીય પરંપરાને ‘ગઘ કાલ’ની માની લીધી છે અને એનો ત્યાગ કર્યો છે એ વર્ગનો આ સવાલ બની રહ્યો છે.

તને અચરજભર્યા જોગાનજોગ જેવી આ વાત લાગશે. પણ હકીકતમાં એમાં અચરજ પામવા જેવું નથી. એનું કારણ એ છે કે દરેક દેશની પ્રજાએ આહારવિહારની, રમતગમતની, રહેણીકરણની નિયોજનામાં સંતતિનિયમનને જે સ્થાન આપ્યું હોય એ અનુભવે. બોધ પ્રજાકીય પરંપરાને ‘ગઘ કાલ’ની બનેલી મરેલી હકીકત’ માનનારાઓને મળી શકે નહિ.

ત્યારે આપણે જોઈએ કે આપણા એ ‘ગઘ કાલ’ના જીવનમાંથી આપણા વિષયને મદદગાર એવું કંઈ મળી શકે છે ખરું ?

સંતતિ એ દાંપત્યની સીધી ફલસિદ્ધિ છે, એટલે પહેલાં આપણે ગઘ કાલના દાંપત્યને વિચારીએ.

‘ગઘ કાલ’ના દાંપત્યનો અતેકાએ અનેક રીતે વિચાર કર્યો હશે. પરંતુ સંતતિનિયમનની નજરે તો કાંઈ એને જોયું નથી. એ રીતે એ જોવા જેવું લાગે છે.

સંયુક્ત કુટુંબની અંદરનો વસવાટ નવા દાંપત્યના વ્યામોહ ઉપર મર્યાદા મૂકનારો છે. પરંતુ એની સંતતિનિયમન ઉપર અસર થઈ છે એમ માનવાનું કારણ નથી.

પરંતુ જે બાળકો વચ્ચે 'ઉવેલ'—ગાળો દૂંકા ન થઈ જાય અને લાંબો રહે એ દૃષ્ટિએ યોગ્યતા કેટલાક સામાજિક પ્રબંધો અવશ્ય લક્ષમાં લેવા જોઈ છે.

સ્તનપાન એ સંતતિનિયમનનું અતીવ મહત્ત્વનું અંગ છે. અમેરિકાનાં સંતતિનિયમનગૃહમાં માતાઓને સંતતિનિયમનના એક વ્યાવહારિક સાધન તરીકે બાળકને સ્તનપાન કરાવવાની સલાહ અપાય છે. અમેરિકામાં તો માતાઓ બાળકને સામાન્યતઃ સ્તનપાન કરાવતી નથી, એટલે એની ખાસ સલાહ આપવામાં આવે છે.

નિષ્ણાતો એમ કહે છે કે માતા જે પોતાનાં બાળકને નિયમિત સ્તનપાન કરાવતી હોય અને બાળકો જે દાંત આવીને ખાવા શીખે ત્યાંસુધી માતાના દૂધનું સીધું શોષ-પાન કરતા હોય તો માતાનો 'ઉવેલ' જરાયે દૂંકા ન થાય, બલકે ક્રમશઃ વધતો જાય. સ્તનપાન એ આપણા દાંપત્યમાં માતાનો અફર ધર્મ મનાયો છે. સ્તનપાન એ જે સંતાનો વચ્ચેના ગાળાનું નિર્ણાયક અંગ છે.

જ્યારે આ વસ્તુસ્થિતિ છે, ત્યારે માતાનું દૂધ વધારનારી આયુર્વેદિક દવાઓમાં અને પ્રયોગોમાં સંતતિનિયમન કરવાની કાંઈ અસર હોવી જોઈએ કે નહિ ?

હું માનું છું કે હોવી જોઈએ. હું ચોક્કસપણે જાણતો નથી, પરંતુ આયુર્વેદના કોઈ નિષ્ણાત રસવૈદને માટે અન્વેષણનું આ એક ક્ષેત્ર છે.

જે બાળકો વચ્ચેના ગાળો આંકવાનું કેમ ? પ્રજનન વિજ્ઞાનના અનુભવી દાક્તરો અનેક કેસોની તપાસ પછી કહે છે કે કોઈ પણ સ્ત્રીને પહેલી ત્રણ સુવાવડોમાં પહેલાં અને બીજાં, તથા બીજાં અને ત્રીજાં બાળકની વચ્ચે જે જે ગાળાઓ પડે તેનો સરેરાશ એ એનો પોતાનો

‘ ઉવેલ ’ અને. પહેલા અને બીજા, તેમ બીજા અને ત્રીજા બાળક વચ્ચેના બે ગાળાઓનો સરવાળો કરીને તેનું અર્ધ થાય એટલી મુદત એ સ્ત્રીને ત્યારપછી થનારા હરકોઇ બે બાળક વચ્ચે રહે.

આ લાંબી તપાસ ને આંકડાવાર ગણતરી પછી નક્કી થયેલી વૈદકીય હકીકત.

હવે આપણે આપણા ગદ્ય કાલના દાંપત્યના વહેવારમાં પહેલી ત્રણ સુવાવડોના સંયોગો જોઈએ.

ગદ્ય કાલના દાંપત્યજીવનમાં એક અનિવાર્ય અને કેવળ પતિ, પત્ની કે એમનાં કુટુંબો વચ્ચેનો જ નહિ પણ સમસ્ત નાતનો મનાયેલો વ્યવહાર હતો. એ સ્ત્રીની પહેલી ત્રણ સુવાવડો એમના પિયરમાં કરવાનો. આપણા પૂર્વજો કદાચ ત્રણ સુવાવડોની પાછળ આજે જે તબીબી સત્ય વૈજ્ઞાનિક રીતે સમજાયું છે તે નહિ જાણતા હોય. એમની પાસે આજનાં સાધનો ને સગવડો નહોતાં, પરંતુ લાંબા કાળના અનુભવે એમને આજે સાબિત થઈને પ્રમાણભૂત મનાયેલું સત્ય હૈયાઉકેલતે સુઝાડયું હોય.

આપણા પૂર્વજો ખૂબ ખૂબ ડાહ્યા હતા એમ હું કહેતો નથી, તેમ આપણા પૂર્વજો મૂર્ખ હતા એમ પણ હું માનતો નથી. જે હોય તે હો. પરંતુ એક વાત છે કે જે વાત આજે વિજ્ઞાન સ્વીકારે છે એ વાતને તેઓએ વર્ષોથી એક સામાન્ય અને સામુદાયિક વહેવાર તરીકે અમલમાં મૂકી દીધી હતી.

સ્ત્રી પહેલી સુવાવડ કરવા પિયર જાય, ત્યાં સુવાવડ થાય, એ સુવાવડ દોઢ માસ ચાલે. સુવાવડને માંટે પ્રસૂતિ પછીનો આટલો લાંબો ગાળો આપણા સિવાય બીજે ક્યાંય નથી સ્વીકારાયો. ત્યારપછી પણ માબાપને ત્યાં જથી આઠ માસ રહે. દરમિયાન બાળકને એ જનનપાત ક્રમને માતા દ્વારા વધારવાના વિષયોનો કંઈ લગભગ ત્રણ

સુવાવડોમાં આમ સરખું ધોરણ રહે. સંતતિનિયમનનું એક મહત્વનું કાર્ય—માતાની તંદુરસ્તી સંરક્ષવાનું આ વ્યવહારથી બરાબર સંધાવું.

આવી રીતે જ્યારે ત્રણ સુવાવડો પિયર થાય ત્યારે રહેજ ત્રણ સુવાવડ વચ્ચે અઢી ત્રણ વરસનો ગાળો પડે.

મને ખ્યાલ છે ત્યાંસુધી પિયર થતી સુવાવડોમાં પ્રસૂતિ પછી સ્ત્રીને માસિક દેખાવ નહિ ત્યાંસુધી તો સાસરે મોકલતા જ નહિ.

અલખત, આ વસ્તુની પાછળના મૂળ મર્મને સમજવામાં ન આવતાં ક્યાંક ક્યાંક ચોલો ચાતરાઈ ગયો હોય, દાખલા તરીકે સ્તન-પાનની બાબતમાં ખાસ લક્ષ ન હોય તો ભૂલ થવી સાહજક છે.

સુવાવડ પછીના પહેલા માસિકના અરસામાં દૂધ સૂકાવા માંડે. એ જો સૂકાવા દીકું તો વાત પૂરી થઈ. પણ ખરી રીતે ત્યાં મક્કમ પ્રયાસની જરૂર રહે છે. એ સૂકાવા સામે દવાઓના પ્રયોગો કરવા જોઈએ. દૂધનો ઝરો ચાલુ કરવાને—રાખવાને માટે સ્ત્રીએ હરહમેશ મહેનત લેવી જોઈએ.

ગઈ કાલના દાંપત્યમાંથી આપણને આજ પણ ઉપયોગી થઈ પડે એવી એ વાતો મળી, એના ઉપર તું વિચારજે. જ્યાં આ ધોરણો બરાબર પળાય છે, ત્યાંની અને જ્યાં નથી પળાતાં ત્યાંની બાળકો વચ્ચેના ગાળાની, સ્ત્રીની તંદુરસ્તીની, બાળકોની સુખાકારીની તુલના કરજે. એથી તને લાગશે કે અધું જૂનું જેમ સંભરવા જોગ નથી તેમ અધું જૂનું ફેંકી દેવા જેવું પણ નથી.

તારા મોટાભાઈ અવિનાશના

આશીર્વાદ.

પત્ર આહારમે।

ગઘ કાલનો આહાર

ચિ. નાની બહેન,

મારા ગયા પત્રમાં મેં આપણા ગઘ કાલના દાંપત્યના એક એ અંગો વિષે તને વાત કરી. આ પત્રમાં હું ગઘકાલના આપણા આહારવિહાર સંબંધી થોડીક પ્રસ્તાવિક વાતો કરીશ.

અમેરિકન તખીઓએ સંતતિનિયમન વિષે વૈદકીય તપાસ પછી શોધી કાઢ્યું છે કે પહેલી ત્રણ સુવાવડો દરમ્યાન પહેલાં અને બીજાં, તથા બીજાં અને ત્રીજાં બાળક વચ્ચે જે ગાળો રહે છે એ સામાન્યતઃ એ સ્ત્રીનો 'ઉવેલ' બને છે અને એ ઉવેલને સ્તનપાનના કુદરતી પ્રબંધદ્વારા જો લાંબો કરી શકાય તો પછી સંતતિનિયમન માટેનાં કૃત્રિમ સાધનોની જરૂર નથી રહેતી. આપણા પોતાના જીવનવ્યવહારમાં આ એ વાતો ખૂબ જ વણાઈ જઈને લોકાચાર બની ગઈ છે. એટલું જ નહિ પરંતુ માતાનું દૂધ વધારવાના ધણાખરા નુસખાઓ આપણું ડોશી વૈદક પણ બાણ છે.

જેવી રીતે અમેરિકન તખીઓએ ઉપલી વૈજ્ઞાનિક તખીબી શોધ કરી છે અને આપણા દાંપત્યજીવનના એક લોકાચારને ફક્ત વ્યાવહારિક કે નાતના રિવાજને બદલે વૈજ્ઞાનિક પાયા ઉપર મૂક્યા છે, તેવી જ રીતે તાજેતરમાં જ સોવિયેટ રશિયાના વિજ્ઞાનીઓએ કરેલી એક બીજી શોધે પણ આપણા એક બીજા લોકાચારને કરકસરની ભૂમિકામાંથી ઉપાડીને વૈજ્ઞાનિક ભૂમિકા ઉપર મૂક્યો છે.

સોવિયેટ રશિયાના વિજ્ઞાનીઓએ લાંબી શોધખોળને અંતે એમ જોખ્યું છે કે જાણ એ સંતતિનિયમન માટે સફળ વસ્તુ છે. પહેલા સંતાનની ઉત્પત્તિ પછી જી નો જાણનો સતત ઉપયોગ કરતી રહે

તો એનાં સંતાનો વચ્ચેનો ગાળો ઘણો માફક રહે છે. સોવિયેટ વિજ્ઞાનીઓ આજે તો છાશનું સત્ત્વ કાઢીને એમાંથી ‘બીટ’ નામની દવા તૈયાર કરવાના કામમાં લાગી ગયા છે.

અને આપણે ગૃહ કાલના આપણા આહારવિહારમાં છાશને સ્થાન આપ્યું હતું. આજે આપણે ત્યાં ખાસ કરીને શહેરો અને કુસ્થાઓમાંથી ખોરાકમાંથી છાશ નીકળી ગઈ છે.

જર્મન વિજ્ઞાન એક નવો સંદેશ આપણને સંભળાવે છે. જર્મન વિજ્ઞાન અત્યારે નાઝી શાસન નીચે તંદુરસ્ત સંતાનોની ઉત્પત્તિના સવાલને મધ્યમાં રાખીને સંતતિનિયમનના સવાલો વિચારી રહ્યું છે. એ કહે છે કે સ્ત્રીને કાંઈ રોજ રોજ કામેપણા થતી નથી. પરંતુ એક માસમાં બે વાર એની ભરતી થડે છે. એ ભરતી થડતાં એક બે દિવસ લાગે છે. એક દિવસ સભર રહે છે ને એક બે દિવસે એ ઉતરે છે. જર્મન વિજ્ઞાન આ ઉપરથી પોતાને ત્યાં થતી સંતતિ-નિયમનની પ્રવૃત્તિ પરત્વે એક એવો જાતીય નિયમ સ્થાપિત કરે છે કે દરેક સ્ત્રીને દર પંદર દિવસે અથવા પંદરેક દિવસે ‘માસિક’ આવે છે. એક માસિક આવે છે રજસનું. જ્યારે સ્ત્રીની કામેપણા સતેજ બને છે ત્યારે અંડાશયમાંથી રજસ ગર્ભાશયમાં જાય છે. આ આખી ક્રિયા આંતરિક છે. એ માસિક દરમ્યાન સ્ત્રી ઉત્તેજિત રહે છે. બીજા પંદર દિવસે ‘માસિક’ આવે છે તે ગર્ભાશયમાંથી રજસને બહાર કાઢે છે. એટલે કે એક વખતે અંડાશય સાફ થાય છે ને બીજે વખતે ગર્ભાશય સાફ થાય છે.

પહેલા કાળમાં રજસનું ગર્ભાખીજ ફૂટતું હોય છે ને બીજા કાળમાં રજસનું ગર્ભાખીજ કરમાઈ ગયેલું હોય છે. આ બન્ને સમયે સ્ત્રી જો માંસાહાર કરે તો એ આહાર સંતતિનિયમનને ઘણો મદદગાર બને છે.

માંસાહારની તાત આવી એટલે તું ચમકશે, અને આપણે પણ માંસાહાર કરીએ છીએ એમ હું તને કહીશ ત્યારે તું કદાચ વધારે ચમકશે.

તારા મનમાં આ શરમ, સંકેત કે આમન્યાની સરહદ ઉપર લખાતા પત્રો હવે સ્પષ્ટ રીતે નિષિદ્ધ એવા પાપમાર્ગે જતા લામશે. પણ તું શાંત રહીને જરાક વિચાર કરજે.

આપણે ઉપવાસ કરીએ છીએ એ શું છે ? હું શેર પેંડા અને શેર બટાટા, અરધો શેર સામો, અને શેર બરફી ખાધને કરવામાં આવેલા કહેવાતા નામધારી ઉપવાસોની વાત નથી કરતો. પરંતુ પાણી સિવાય જઠરમાં કશું જ નહિ નાંખવાના ઉપવાસોની વાત કરું છું. એ માંસહાર જ છે. એવા ઉપવાસ દરમ્યાન આપણે બહારનો ખોરાક લેવો બંધ કરીએ છીએ. પરંતુ એથી જઠર કાંઈ બંધ નથી રહેતું. એને તો ખોરાક જોઈએ જ. એ ખોરાક તે આપણા શરીરનાં માંસ અને અરબીમાંથી મેળવે છે. ઉપવાસ એ અદૃશ્ય રીતે થતો માંસહાર છે.

અને આપણે ત્યાં મધ કાલની સ્ત્રીઓમાં ઉપવાસોનું સ્થાન કેટલું નિશ્ચલ હતું !

અલબત્ત કલ્પાંતરે, આ ઉપવાસો પાછળ આપણા પૂર્વજોની સંતતિનિમનના સહાયકારી તરીકેની સ્પષ્ટ નજર હોય તો તે ભુલાઈ મઠ. ઉપવાસો તો અગિયારશના જ નક્કી થયા. અને એના ઉપર નારીજીવનના એક અંગને બદલે ધર્મના એક અંગની ટિકીટ લાગી મઠ. આને કારણે 'માસિકા' સાથે એને જે સીધો મેળ હોવો જોઈએ એ ન રહ્યો. પરિણામે ઉપવાસોએ જેમ ફલાહારમાંથી 'ફરાળ'માં રૂપાંતર પામીને શારીરિક સ્વાસ્થ્યની સંસિદ્ધિનું એનું રહસ્ય ખોલ્યું તેમ રજસના નિકાસ સાથેની સુસંવાદિતા ખોળને સંતતિનિયમનના પ્રાધન્યનું પણ રહસ્ય ખોલ્યું.

આમ તું જોઈ શકી હોઈશ કે આપણા આહારવિહારમાં છાશ અને ઉપવાસની વાતો મોજૂદ હતી. વીશ્વમી સદીના વિજ્ઞાને આ બંને વસ્તુઓને સંતતિનિયમનની મદદગાર માની છે.

હવે એક ત્રીજી વાત—એ નાનીશી વાત કહીને આ પત્ર તો પૂરે કરી નાંખું.

અમેરિકામાં આજે યુવતીઓમાં ધૂમ્રપાનનો જખરો ફેલાવો થઈ રહ્યો છે. બાલુકારોએ એવી ફરિયાદ કરી છે અને સમર્થ અમેરિકન વલ્લભકથાકારોએ એ ફરિયાદનો સ્વાનુભવ અને સર્વાનુભવ તરીકે પડથો પાડ્યો છે કે ધૂમ્રપાનનો ઉપયોગ સ્ત્રીઓને સંતાનો થતાં અટકાવવામાં પરિણમ્યો છે. સ્ત્રીઓ જો તમાકુનો ઉપયોગ કરે તો એમને બાળકો ઓછાં થાય, એમ જે દેશમાં એક પક્ષે સંતતિનિયમનની પ્રવૃત્તિને જીવાળ ફાટી નિકળ્યો છે અને સ્ત્રીઓમાં ધૂમ્રપાનનો એપ ફેલાયે છે, એ દેશના પ્રબળનોતો બ્યાપક અભિપ્રાય છે.

અલબત્ત હજીસુધી કાંઈ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીએ તમાકુની આ નબળે અન્વેષણ કરી બહુ નથી. કરતા હોય તો એનું પરિણામ બહુવામ આવ્યું નથી.

પણ...પણ આપણા દેશમાં ગઈકાલના નારીવર્ગમાં દાંતે તમાકુ ખસવાનો અને પાનમાં તમાકુ વાપરવાનો રિવાજ હતો. જે સ્ત્રીએ આજે પણ એક યા બીજી રીતે તમાકુનો ઉપયોગ કરી રહી છે તેઓમાં સંતતિની પરિસ્થિતિ શી છે એ તું જરા જોઈને વિચાર કરજે બીજી સ્ત્રીઓ કરતાં આવી સ્ત્રીઓમાં સંતતિપ્રમાણ ઓછું હોય જોઈએ એમ હું તો માનું છું. તારે માનવું કે નહિ એ તું તારા આસપાસ નજર કરીને વધારે સારી રીતે નક્કી કરશે.

તારા મોરાભાઈ અવિનાશના

આશીર્વાદ.

૫૩ એગણીશમે

રાજરાણી

ચી. નાની ખડેન,

ગઢ કાલની જે થોડી ઘણી વાતો કરી એ ઉપરથી તને સમજાયું હશે કે એ બાળકો વચ્ચેના ગાળાને લંબાવવો અને એ લંબાઈને ટકાવવી એ વિષેનો આપણા પૂર્વજોએ થોડો ઘણો વિચાર તો કર્યો હતો.

અલખત, ત્યારે આજના જેટલી વૈજ્ઞાનિક તપાસ અને નિર્ણય, શોધખોળ અને સમજૂતના સાધનો ન હતાં. આટલું છતાંયે એમણે એ દિશાને સદંતર વિચાર વગરની તો નહોતી જ રાખી. સંતતિનિયમન વિષે જ્યારે આપણે અત્યારની પ્રચલિત પદ્ધતિ અને પુરાતન પદ્ધતિ એ બેમાંથી આપણા દેશકાળને, સ્ત્રીસમાજને, અનુકૂળ એવું તારતમ્ય તારવીશું ત્યારે આ વાત તું યાદ રાખજે.

ગઢ કાલ વિષે એક છેલ્લી વાત તને હું કહી દઉં.

સંયુક્ત કુટુંબની ભાવના હોય ત્યાંસુધી સંતતિનિયમન એ કાંઈ ઉદ્દામ પ્રશ્ન નથી. સંયુક્ત કુટુંબમાં સંતતિનિયમન એક પ્રકારની જીવનની તાલીમનો સવાલ બને છે અને બહુધા રહેણીકરણી અને આહારવિહારના નિયમનનો સવાલ એ રહે છે.

પરંતુ સંયુક્ત કુટુંબની જ્યાં સ્થિતિ ન હોય, જ્યાં વડિલોપાજીત મિલકતના સંચયનો અવકાશ ન હોય અને જ્યાં બાપની મિલકત સરખે ભાગે વહેંચી લેવાની હોય તથા જ્યાં એવી રીતે વહેંચાતી મિલકતમાં વૃદ્ધિ થવાની સંભાવના ન હોય; ત્યાં સંતતિનિયમનનો સવાલ એ કેવળ જીવનરસાયનનો સવાલ નથી રહેતો, પરંતુ સીધા આર્થિક સવાલ બને છે.

મિલકત હોય એટલી જ સ્થિર રહે, અને એની આવકમાંથી જ નિર્વાહ હોય ત્યાં તો જેમ બાળકો વધારે તેમ મિલકત ઉપર ભારણ વધારે અને ભાગલાની સંભાવના વધારે. ત્યાં કેવળ બાળકો વચ્ચેના ગાળાનો સવાલ નથી. ત્યાં તો બાળકો કેમ ઓછાં થાય એનો સવાલ છે.

ગૃહ કાલના આપણા સમાજમાં ક્ષત્રિયોનો વર્ગ આવે. વર્ગ હતો. ગરાસિયાઓ, રજપૂતો અને જમીનદારો અને રાજાઓના આ વર્ગમાં સંતતિનિયમનનો ઉપાય અખત્યાર કરવામાં આવતો. ક્ષત્રિય કુટુંબમાં તું નજર નાંખીશ તો તને દેખાશે કે ત્યાં આજ પણ બ્રાહ્મણ, વાણિયા કરતાં સંતાનોની સંખ્યા ઓછી જ હોય છે. એકાદ બે પુત્ર અને એકાદ પુત્રી એ ક્ષત્રિય-ગરાસિયાઓના કુટુંબનો સરેરાશ પરિવાર હોય છે. આને માટે તેઓની સ્ત્રીઓ સંતતિનિયમનની નજરે કેવળ આહારનું વિહારનું આયોજન તો કરતી, પરંતુ સંતતિનિયમનનાં સાધન પણ વાપરતી.

રજપૂત સ્ત્રીઓ સંતતિનિયમન માટે જે સાધન વાપરે છે એ વર્ગીય ભેદ ગણાય છે. સમસ્ત રજપૂત વર્ગની સ્ત્રીઓ આ ઉપાય પોતપોતાની માતાઓ અને સાસુઓ દ્વારા વારસામાં મેળવે છે. પરંતુ એ ભેદ રજપૂત કોમની બહાર ફેલાતો નથી. અલગત, ક્યાંક ક્યાંક રજપૂતાણીઓએ પોતાની બ્રાહ્મણી કે વાણિયણ સખીઓને કલ્પો હોય તે બિના અપવાદ રૂપે રહે ખરી.

હું પોતે બાણું છું ત્યાં સુધી રજપૂતાણી સંતતિનિયમન માટે જે રસાયણ-સાધન વાપરે છે તે મીઠું છે. પરંતુ એ મીઠાને ચોક્કસ રીતે પકાવવું પડે છે. જમાનાઓથી રજપૂતાણીઓ એ મીઠાને નીચેની રીતે પકવે છે, એમ મેં સાંભળ્યું છે :

આપણે રાજરાજ ઘરમાં વાપરીએ છીએ એવું દરિયાના પાણી-માંથી પકાવેલું મીઠું જેટલું પકાવવું હોય એટલું લઈને એને દળવું,

દળીને એને ચાળી નાંખવું. ચાળીને એને પાતળા કપડાની આરપાર કાઢવું. એમ થવાથી મીઠું ઘણું બારીક અને કાંકરી વગરનું બનશે.

આ મીઠાને ત્યારપછી ગૌમૂત્રની અંદર ભીંજવવું. ભીંજવવું એટલે કે આપણે જેમ ઘઉંના લોટમાં પાણી નાંખીને બાંધીએ છીએ એમ મીઠામાં ગૌમૂત્ર નાંખી મીઠાને એમાં કાલવવું.

આ પછી ગૌમૂત્રમાં પલાળેલું અને નીચોવી નાંખેલું શણનું કપડું લેવું. આ કપડામાં પેલું ભીંજવેલું મીઠું મૂકવું. પછી શણના ટુકડાને બાંધી લેવો.

ત્યારપછી અડાયા છાણાનો આટ કરીને છાણામાંથી ધૂમાડો ન નિકળે પણ તીખો અંગાર રહે ત્યારે આ શણના પોટલાને એ આગની વચ્ચે મૂકીને એની નીચે, બાજુમાં, એની ઉપર અગ્નિ મૂકવો. બહારનું શણનું કપડું અરધું પરધું બળી જાય એટલે પોટલું કાઢી લેવું. ઉપરથી અધબળ્યું શણનું કપડું કાઢી લેવું. અંદર ગૌમૂત્રમાં પાકેલા મીઠાનો પોપડો બાક્યો હશે. આમાંથી કાંકરી કાંકરી કાઢીને એની કાર ઘસી નાંખવી. કાંકરીની કાર ધારદાર ન બને એટલા માટે કાંકરી ઘસવી જોઈએ. અંગુઠાના નખ જેટલી પહોળા અને અરધા તોલા જેટલી વજનમાં લઇને આ કાંકરીને શરીરના અંદરના ભાગમાં બને એટલી આગળ ધકેલીને પહેરી લેવી. આ ગૌમૂત્રમાં પાકેલા મીઠા માટે એવો દાવો કરવામાં આવે છે કે જ્યાંસુધી એની કાંકરી નિયમિત વાગરવામાં આવે ત્યાંસુધી સ્ત્રીને બાળક નથી થતું.

આ આખાથે પ્રયોગ ઉપર આયુર્વેદના કુશળ જાણકારો તપાસ કરીને એના પક્ષાપક્ષ વિષે નિર્ણય આપે તો એ ઇચ્છવા જોગ છે.

તારા મોટાભાઈ અવિનાશના

આશીર્વાદ.

પત્ર વીસમે

આજનો સવાલ

ચી. નાની બહેન,

મારા અત્યારસુધીના પત્રો તેં વાંચ્યા હશે તો તને સમજ્યું હશે કે સંતતિનિયમન એ કાંઈ નવી જ પ્રવૃત્તિ નથી. પરંતુ આજકાલ સંતતિનિયમનની જે પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે અને તેની જે હિમાયત થઈ રહી છે એની ભૂમિકા બેશક ગંધ કાલના કરતાં જુદી છે.

ગંધ કાલની ભૂમિકા એ હતી કે સંતતિનિયમન એ સર્વમુખ સંયમનું પ્રતીક છે. માનવીનો જીવનવ્યવહાર બધી દિશાએ એવો નિયમિત અને મર્યાદિત રહે કે સંતતિ પરત્વે પણ એ નિયમન અને મર્યાદાનો પડધો ઉઠે.

સંયુક્ત, કુટુંબ, પ્રસૂતિવ્યવહાર, આહારવિહાર—નારીની કામેણા ઉપરની આ ત્રણ મર્યાદાઓ હતી. આ ત્રણે બાબતો વિષે આપણે પાછલા પત્રોમાં વિચારણા કરી છે અને એમાંથી સ્પષ્ટ રીતે સંતતિ-નિયમનનાં અંગો કેટલાં હતાં એ આપણે જોયું છે.

પરંતુ કાલાંતરે જેમ સર્વ વાતોને ધસારો લાગ્યો છે તેમ આ ત્રણેય બાબતોને પણ ધસારો લાગ્યો છે. એ ધસારાને કારણે એ ત્રણેય વસ્તુ આજે શંકાને પાત્ર બની છે. આજે આપણે સંયુક્ત કુટુંબના પ્રબંધને શંકાની નજરથી જોઈએ છીએ. પ્રસૂતિની ચર્ચાને વહેમી અને ગંદી જીનવાણી માનીએ છીએ. હોટેલો, રેસ્ટોરાંઓ, બજાર માલ અને તકલાદી બનેલા શરીરને તીખા તમતમતા ભોજનના શોખે જૂના આહારવિહારના ચીઢા ભૂંસી નાંખ્યા છે. આજે ઉપવાસ કરવા એ વહેમ મનાય છે. છાશ ખાવી એ ગરીબી મનાય છે. બાળકોને

સ્તનપાન કરાવવાને બદલે ગ્લેસો અને મિસ્કીટ ખવરાવવાં એ સુધારાનું લક્ષણ મનાય છે.

નીચલા મધ્યમ વર્ગમાં આ બધી સ્થિતિ સાથી હોય ત્યારે આપણે જોવા બેસીએ તો ઘણું જ લાંબુ અને ઘણું જબરૂં વિષયાંતર થાય. આ સ્થિતિ નીચલા મધ્યમ વર્ગમાં પ્રવર્તે છે એ નક્કર હકાકત છે.

આનું પરિણામ એ થયું છે કે જે વર્ગને સંતતિનિયમનની વધારેમાં વધારે જરૂર છે, એ જ વર્ગમાંથી સંતતિનિયમન ચાલ્યું ગયું છે.

અંગ્રેજ કેળવણીની પહેલી અથડામણમાં આ વર્ગની આંખ એટલી તો અંજન ઘસ હતી કે એને તેજ અને ધૂમસની વચ્ચે કાંઈ ભેદ ના દેખાયો. વીશેક વર્ષના નિરંકુશ જીવનથી એ વર્ગને સમજાયું કે અંગ્રેજ તાલીમે એની આસપાસ જે સાંસારિક, સામાજિક અને આર્થિક પરિસ્થિતિ હોવી કરી છે એ પરિસ્થિતિ એ વર્ગે પચાવવી હોય તો એણે સંતતિનિયમન વિષે વહેવામાં વહેલું માહિતગાર થઈ જવું જોઈએ છે.

આપણે નીચલો મધ્યમ વર્ગ તાલીમે અને વિચારે જેટલો પશ્ચિમની નજીક છે, એટલો એના જૂતકાળ સાથે એ નજીક નથી. સહેજે એની નજર પોતાના જીવન માટે અત્યંત આવશ્યક બનેલા આ જ્ઞાનને મેળવવા માટે પશ્ચિમ તરફ ગઈ.

અને એણે જોયું કે જેમ અહીં નીચલો મધ્યમ વર્ગ પોતાના જૂતકાળના સામાજિક નિયમન સાથે સંસર્ગ જોઈ બેઠો છે તેમ પશ્ચિમના દેશોમાં પણ એ વર્ગ એ સંસર્ગને ગુમાવી બેઠો છે. એટલે જેમ અહીંના નીચલા મધ્યમ વર્ગને સંતતિનિયમનના જ્ઞાનની અનિવાર્યતા લાગી છે તેમ પશ્ચિમમાં પણ એ વર્ગને એવા જ્ઞાનની અનિવાર્યતા સમજાઈ ચૂકી છે. પશ્ચિમમાં આ વર્ગે અનુભવ કરતાં વિજ્ઞાન તરફ જાયું

પસંદ કર્યું છે અને આપણે ત્યાંના નીચલા મધ્યમ વર્ગે પણ એ દિશામાં પશ્ચિમના પડછાયામાં ચાલવાનું વાજબી માન્યું છે.

અને આપણે આજકાલ આપણે ત્યાં લખાતાં સંતતિનિયમનના જે કાંઈ પુસ્તક ઉધાડીએ તેમાં ‘પેસરી’ અને ‘પેડ’, ‘કુશ’ અને ‘ટેબ્લેટ’, ‘સ્ટરીલીઝેશન’ અને ‘ઓપરેશન’ના જેવા શબ્દો વારં-વાર વપરાતા જોઈએ છીએ. ‘પેસરી’ તો જાણે ધરગથ્ય થઈ ગઈ હોય એમ જ એ પુસ્તકો વાંચીને આપણે સમજીએ. ‘સ્ટરીલીઝેશન’ અને ‘ઓપરેશન’ તો જાણે હિન્દમાં કોઈ પણ મોટી ઇસ્પીતાલમાં થતાં જ હશે એમ પણ એ વિષેનું વિવરણ વાંચીને માની બેસીએ. પુસ્તકોનું જ્ઞાન પુસ્તકમાં ખૂબ જ ગ્રાહ્ય, ખૂબ જ મર્મવેધક આપ-ણે લાગે. પરંતુ સરવાળે પુસ્તકનું જ્ઞાન પુસ્તકમાં જ રહે છે. કેમકે આપણે ત્યાં ‘પેસરી’ પ્રચલિત નથી અને કોઈ દાકતર આવાં ઓપરેશન કરતા પણ નથી.

પાશ્ચિમાત્મ્ય પ્રત્યંધની એક ખાસ ખાસિયત છે. એની બનાવટો ઉપયોગિતા કરતાં આકર્ષણ માટે વધારે ભાર મૂકે છે. વાપરનારના હિત કરતાં બનાવનારના નફા માટે એ વધારે જહેમત ઉઠાવે છે.

આપણી પાર્વત્યની એક સ્વાભાવિક આદત છે કે આપણે હમેશાં કોઈ પણ જાતના ખરચાણ ઉપાયો કરતાં એના સોંબા પ્રકાર તરફ ટળીશું. આપણે એને કરકસર તરીકે ઓળખાવી શકીએ. આ કારણે પાશ્ચિમાત્મ્ય વસ્તુઓમાં નફાખોરીને બહોળો અવકાશ છે; પૌર્વાત્ય વસ્તુઓમાં નિઃસારતાનું પ્રમાણ એટલું જ બહોળું દેખાય છે. એકમાં વિજ્ઞાનને નામે જૂઠાણાને અવકાશ છે, બીજામાં કરકસરને નામે સસ્ક-હીનતાનું જોખમ છે.

સંતતિનિયમનની વર્તમાન પ્રવૃત્તિ આજે વિજ્ઞાનને નામે આમળ થઈ રહી છે. પરંતુ આપણે એક વાત બરાબર સમજીએ કે એ વિજ્ઞાન

જે કાંઈ શારીરિક કે આધિભૌતિક વિજ્ઞાન નથી. જે વિજ્ઞાનને
નામે એ આગળ ધપી રહી છે એ ઔદ્યોગિક વિજ્ઞાન છે.

એક દાખલો આપું: બ્રાઝીલમાં રબર પુષ્કળ થાય છે. બેલ્જિયમમાં
પણ પુષ્કળ થાય છે. બ્રાઝીલના રબરના વેપારીઓની મધ્યસ્થ
સંસ્થા તરફથી સંતતિનિયમનમાં પેસરીના વપરાશની ખાસ હિમાયત
કરનાર એક પગારદાર ખાતું નિભાવવામાં આવે છે. બેલ્જિયમ રબર
કાર્પોરેશન તરફથી પેસરીના વપરાશથી થતા લાભોનાં ભાષણો
આપનાર વ્યાખ્યાતાઓને અમેરિકા અને દક્ષિણ અમેરિકાના દેશોમાં
મોટા ખર્ચે મોકલવામાં આવે છે.

પેસરીનો ઉપયોગ ન કરવો એમ હું નથી કહેતો. બલકે હું તો
એમ કહું છું કે જે પાશ્ચિમાત્ય સાધનો વાપરવાં જ હોય તો પેસરી
હંગામી સાધન તરીકે ઓછું અનિષ્ટ છે.

સંતતિનિયમનના પ્રશ્નની ભૂમિકા તમે આજની લો કે ગઇ કાલની
લો. પરંતુ એમાં એક વાત નહિ ભૂલવી જોઈએ. તંદુરસ્ત નર અને
નારીનું દાંપત્ય કે સંયોગ વહેલો યા મોડો પ્રજોત્પત્તિમાં પરિણમે એ
કુદરતનો કાનૂન છે. એના ઉપર અંકૂશ મૂકવો એ માનુષી વ્યવહાર
છે. એટલે સંતાનની ઉત્પત્તિ તો થવાની જ. માત્ર એ ઉત્પત્તિના દોર
ઉપર પ્રભુત્વ મેળવવું એ જ સંતતિનિયમનનો મર્મ છે.

સંતતિનિયમનના સવાલની આજની ભૂમિકા મેં તને મારા આગલા
પત્રોમાં સમજાવી છે. એ ઓખખી રીતે આર્થિક છે. નીચલા મધ્યમ
વર્ગના આજના તમામ સવાલો આર્થિક છે.

આ નજરે અભ્યાસુધીમાં મેં તને જે કાંઈ લખ્યું છે તે તું
વાંચી, વિચારી જોજો. અને પછી તારા દાંપત્યવ્યવહારમાં તને સંતતિ-
નિયમનને સ્થાન આપવું મુનાસબ લાગે તો તું એક ઉપાય પસંદ
કરી લેજો. અને પસંદ કર્યા પછી તેને વળગી રહેજો.

એવો કાંઈ ઉપાય તું પસંદ ના કરીશ કે જેનો ઉપયોગ એકંદરે ચનારા સંતાન કરતાંયે વધારે ખર્ચાળ હોય. પેસરીના ઉપાયને હું આ ગણતરીમાં મૂકીને એનો વિરોધ કરું છું. પરંતુ તારે પણ એનો વિરોધ કરવો એમ નથી. તારે એના પક્ષાપક્ષ સમજીને પછી યોગ્ય લાગે તો બેશક એ ઉપાય અખત્યાર કરવો. જો એ ઉપાય તું અખત્યાર કરે તો પેસરીનાં જે જોખમો મેં કહ્યાં છે તે સમજીને એની સામે પાળ બાંધી લે જે.

હું પોતે તો આપણા જીવનવ્યવહારમાં સાહજીક રીતે અને સહેલાઈથી સ્થાન પામી શકે એવા ઉપાયોનો હિમાયતી છું. સંતતિનિયમનને માટે કૃત્રિમ ઉપાયો વાપરવા જ જોઈએ એવું મેં નથી.

હું પોતે બ્રહ્મચર્યની શક્યતામાં માનતો નથી, વીર્યનિરોધમાં પણ માનતો નથી. પરંતુ એટલું તો અવશ્ય માનું છું કે આપણા સમગ્ર જીવનમાં જો સંયમ અને વિવેકને સ્થાન હશે તો જ સંતાનની ઉત્પત્તિમાં સંયમ અને વિવેક દેખાશે. જીવનમાં બધે અવ્યવસ્થા હોય, અસંયમ હોય, નિરંકુશતા હોય અને કેવળ એક સંતાનની બાબતમાં જ સંયમન જળવાય, અને જો ન જળવાય તો જોરતલખીથી કૃત્રિમ ઉપાયો વડે જળવવા યત્ન થાય, એ મને લાડધેલા બનાવેલા બાળકને સોટીથી વશ રાખવાની ભ્રમણા જેટલું જ ભયંકર અને હસવા જોગ લાગે છે.

સંતતિનિયમન માટે જે પ્રકારનો સંયમ જોઈએ એ સંયમ સર્વ કાંઈના જીવનમાં લાવી અને નિભાવી શકાય એવો સંયમ છે.

દંપતિએ પોતાના ગૃહજીવનમાં એવો કાંઈક શોખ કેળવવો જોઈએ. નર અને નારી એ એકબીજાની સાથે સંકળાયેલાં, ખાવા, પીવા, સુવા અને પ્રજનનના સંચા-પૂતળાં નથી. પરંતુ બન્ને સમાન કક્ષાના સ્વાયત્ત માનવીઓ છે, એવી જીવનદૃષ્ટિ સર્વ જીવન-

વ્યવહારમાં સિંચાઈ જવી જોઈએ. દંપતિએ પોતાના જીવનમાં પાર્થિવ ભૂખને અશરીર નિકાસ આપે એવા શોખો ફળવવા જોઈએ.

મારી આ વાત સમજાય છે, કે તને તારી બુદ્ધિ પર લાગે છે ? બહેન એ બુદ્ધિ પર નથી અને તેને વ્યવહારથી પર કરવામાં જ આપણા ઉપર ઘણી આપત્તિઓ આવી પડી છે.

પુરાતન કાળમાં ધર્મ આવે જ શોખ હતો, અને જડ વાસનાઓને અશરીર ભાવનાઓમાં પરિવર્તન કરનાર જળરા સાધનરૂપ હતો. સ્ત્રી પતિને પ્રભુ માને. પતિ પત્નીને સતી માને. આનો અર્થ એમ નહિ કે પુરૂષે પ્રભુત્વનો દાવો કરવો અને સ્ત્રીએ સતીત્વનો હક્ક સ્થાપિત કરવો. પરંતુ સ્ત્રી સર્વ શ્રેષ્ઠ પ્રકારનો વાસનાઓનો સંયમ અને સ્વમાનભર્યું સમર્પણ પ્રભુને જ કરી શકે છે. અને પુરૂષ વધારેમાં વધારે માનની નજર સતી તરફ રાખી શકે છે. એ સંયમ અને એ માન દંપતિ પોતાના જીવનમાં પરસ્પર વ્યવહારમાં ઉતારે. સ્ત્રીને એશ્વર્ય કરવી એ જેમ પ્રભુત્વ નથી તેમ સતીત્વ નથી.

આજે એ પ્રાચીન કથાઓ નથી અને ભાગવત નથી. આજે એ પ્રાચીન હરિકથાઓ નથી અને માણુભટ્ટો નથી, કે જેમાં.....પણ રહેવા દે. જે આજે નથી એ જૂતકાળમાં કેવું હતું, એની નિરર્થક વાદ કરીને સારહીન આંસુ સારવાં એ રૂઢિની ખરી ગુલામી છે.

પરંતુ આજે ભરતગુંથણ છે, વાચન છે, હરવા ફરવાનું છે, સારા સિનેમા છે, નાના મોટા પ્રવાસો છે, ગ્રામોદ્દેશન છે, ચિત્રગાર છે... ...આજે પણ પ્રાચીન ધર્મની આપણા રોજાંદા જીવનમાં જે કામગીરી હતી તે કામગીરી આપનારી ઘણી વસ્તુઓ છે. જડવાદ અને જડ વસ્તુઓ ઉપરથી માણુસનું ચિત્ત ઉઠાવીને કલ્પનાના પ્રદેશમાં અશરીર સફર કરાવે એવું બહેન આજ પણ થોડું નથી—અને જે જૂના કાળમાં સર્વ વસ્તુ ધર્મપ્રધાન બની ગઈ હતી તેમ આ કાળમાં પણ સર્વ વસ્તુઓ વાસનાના ઉકરડામાં ખાતરની જેમ સડવાને બદલે ભાવનાના પ્રદેશમાં ઉડે તો માનવીના જીવનમાં ઘણો સંયમ, ઘણી સમતા આવે.

સંતતિનિયમન માટેની પેસરીઓ પહેરવાની અને દવાઓ વાપરવાની સ્થૂળ અને કેવળ જડવાદી વાતને અને હું તને ઉપદેશી રહ્યો છું એવા આધિભૌતિક જીવનને શો સંબંધ હોઈ શકે એની તને શંકા થશે. પરંતુ જરા વિચાર કરીશ તો જેને આપણે આધિભૌતિકવાદ કહીએ છીએ એ બીજું કંઈ જ નથી પરંતુ જડ વસ્તુઓમાં પ્રાણ પૂરીને એને જાવનાવંતું બનાવનારું બળ છે.

આધિભૌતિકવાદનો પ્રચલિત અર્થ તો એ ગણાયો છે કે સર્વ વસ્તુઓની ઉત્પત્તિ ઇશ્વરમાંથી થઈ છે. ઇશ્વર એ સર્વનું મૂળ છે. આ દૃષ્ટિ વાસ્તવિક નથી. એટલે આપણા જીવનમાં આપણે આનો જરાયે ફાયદો ઉઠાવી નથી શકતા. હું પોતે જે આધિભૌતિકવાદ સમજું છું તે એ છે કે સર્વ વસ્તુનું મૂળ કુદરત છે. પરંતુ એની પ્રગતિ ઐશ્વર્ય તરફ થવી જોઈએ.

આનો અર્થ એ થયો બહેન-જરા ટાયલું લાગે તો કૃપા કરીને થોડીક વાર નિભાવીને પણ કાળજીથી વાંચજે-આનો અર્થ એ થયો કે પ્રાકૃતિક સંબંધો સ્થૂળ સંબંધમાં, માનવીને ધીમે ધીમે ઇશ્વરત્વ-ઐશ્વર્યનું આરોપણ કરવું, એ એક જ દૃષ્ટિએ પત્નીએ પતિમાં પરમેશ્વરનું દર્શન કરવું જોઈએ, બાળકોમાં બાલગોપાળ જોવાં જોઈએ; પતિએ પત્નીમાં શક્તિનું સ્વરૂપ જોવું જોઈએ.

આટલે સુધી તો આપણી જૂની રૂઠી પણ માનવાની આપણને આજ્ઞા કરે છે. પરંતુ એ માન્યતા અમલમાં મૂકવાની રીત કોઈ બતાવતું નથી.

પત્નીએ પોતાના પતિમાં, કેવળ તે પોતાને પોષનાર ને પોતાનાં સંતાનોનો ઉત્પાદક માત્ર છે એમ નહિ જોવું જોઈએ. પરંતુ પત્નીએ પતિમાં પતિ ઉપરાંત પિતા, ભાઈ, પુત્રના સંબંધો પણ વાંચવા અને રાખવા જોઈએ. પતિએ પત્નીમાં કેવળ પત્ની તરીકે જ નહિ પણ માતા, પુત્રી ને બહેનના સંબંધો વાંચવા જોઈએ.

પતિ પોતાની પત્ની કેવળ પત્ની તરીકે જ નહિ પણ પોતાની માતા તરીકે, પોતાની પુત્રી તરીકે ને પોતાની બહેન તરીકે જોઈ શકવો જોઈએ. પત્ની પોતાના પતિને કેવળ પતિ ઉપરાંત બાપ, બાઈ ને પુત્ર તરીકે જોઈ શકવી જોઈએ. જે પત્ની અવસર આવ્યે, પતિની માતાનું કે બહેનનું સ્થાન લઈ શકે, જે પતિ અવસર આવ્યે, પત્નીના પિતા કે બાઈ કે પુત્રનું સ્થાન લઈ શકે એ જ સાચો પતિ કે સાચી પત્ની છે.

જે પતિ દુનિયામાં નરને નારી સાથે જેટલા પ્રકારના સંબંધો હોઈ શકે એ સર્વ સંબંધોને પોતાની પત્ની એકમાં મૂર્ત કરી શકે, જે પત્ની નારીને નર સાથે જેટલા પ્રકારના સંબંધો હોઈ શકે એ સર્વ સંબંધોને પોતાના પતિમાં આરોપી શકે એમનું જ દાંપત્ય એ સાચો ગૃહસ્થાશ્રમ છે-ભાવી જગતનું સાચું બીજ બની શકે છે.

જો આ પ્રકારના સંબંધો એકબીજામાં પતિ-પત્ની આરોપી શકે તો આજે દાંપત્યમાં જે જડતા આવી છે એ જડતા દૂર કરવાનો આ એક જ રસ્તો છે.

આજનું દાંપત્ય એ તાલીમે, સંસ્કારે, અસમાન યુવક અને યુવતીના એક આમદાની નીચેના, એક છાપરા નીચેના જડ સહવાસ રૂપ બની ગયું છે. પતિ પત્ની વચ્ચે સહવાસમાં જો ભાવના ન હોય તો વાસના આવે છે. નર અને નારી વચ્ચે જ્યાં ભાવના પૂરી થાય છે ત્યાંથી વાસના શરૂ થાય છે અને જ્યાં શુદ્ધ કામ પૂરો થાય છે ત્યાંથી મેલો હવસ આરંભાય છે.

દાંપત્યમાં વાત્સલ્ય સાથે વિષયવાસના ઉપરનું સંયમન ભાવવાનો આ એક જ રસ્તો છે અને બીજો કોઈ રસ્તો નથી. જેના જીવનમાં અન્ય કંઈ મળ નથી, એના જીવનમાં હવસ એ એક માત્ર નશો બની રહે છે.

વાસનાઓનું ભાવનાઓમાં રૂપાંતર કરવું એ સંતતિનિયમનનું મહાન અંગ છે. મારા પહેલા જ પત્રમાં મેં તને લખ્યું હતું કે દાંપત્ય એ મૂળમાં આર્થિક સંબંધ છે.

પરંતુ આ આર્થિક સંબંધને ધીમેધીમે ભાવનામય સંબંધમાં ફેરવી શકાય—અને ફેરવવો જોઈએ છે. એ તો અનુભવની વાત છે, માનવ-શાસ્ત્રીઓએ લાંબી શોધખોળ પછી નક્કી કરેલી વાત છે કે પતિ પત્ની વચ્ચેનો સંબંધ જેમ ખરા દિલથી સુખી અને સમતાભર્યો તેમ એ દાંપત્યમાંથી નિષ્પન્ન થતી સંતતિ ઉપર સ્વયંજ નિયમન વધારે.

આહારવિહારની વાતો ઉપર પણ પૂરતું લક્ષ આપવું જોઈએ છે. સ્ત્રીનું રજસ કે પુરુષનું શુક્ર કાંઈ આકાશમાંથી નથી પડતું. એ તો આવે છે આપણા આહારમાંથી. સ્ત્રી કે પુરુષના વીર્યથી અનેકગણું મહામૂલું લોહી પણ આહારથી મર્યાદિત છે તો પછી એ વીર્યનું તો શું પૂછવું ?

આપણામાં એક ઘણો પ્રચલિત ભ્રમ છે કે વીર્ય એ તાકાતની નિશાની છે. જો આમ હોય તો પાવૈયાઓ તાકાત વગરના માણસો હોવા જોઈએ, નપુંસકો નિર્માલ્ય હોવા જોઈએ. પરંતુ પાવૈયાઓની જવાંમદીના ઉદ્દેશો ઘણા મળી આવે છે, નપુંસકોની અહાદુરીના દાખલા પણ મળી આવે છે.

હકીકત એ છે કે આપણા આહારને આપણે બે વિભાગમાં વહેંચી શકીએ—જે રસ પેદા કરે તે, અને જે કસ પેદા કરે તે. કસ પેદા કરે તે આહાર તાકાત આપે છે; રસ પેદા કરે તે ભાગ-માંથી વીર્યના જંતુઓ પેદા થાય છે.

આ દૃષ્ટિએ આહાર સંબંધેના કેટલાયે ભ્રમો દૂર થઈ જશે અને આપણા આહારનું સંતતિનિયમનની દૃષ્ટિએ, આપણી તાકાત અને તંદુરસ્તીને ઇજા ન આવે એ રીતે આપણે પુનરાયોજન કરી શકીએ. પરંતુ તે દરમ્યાન આહાર સંબંધે મારી એક બે ઉધારી વાત સમજ લે.

તારા બાળકને વહેલું વહેલું દૂધ કે ખોરાક ઉપર ચડાવી દેવાના સોંધા મોહમાં ના પડીશ. પરંતુ દૂધ સૂકાય તો દૂધ વધારનારા પ્રયોગો

કરજે. માતાનું દૂધ વધારવાનો પ્રયોગ એ સંતતિનિયમનનો જ આડકતરો પ્રયોગ છે એટલે અંશે એ તું સમજ લે એ ઇચ્છનીય છે.

ખીચડી એ દૂધવર્ધક છે. છાશ એ દૂધવર્ધક છે. સોવીયેટની છેલ્લામાં છેલ્લી વૈજ્ઞાનિક શોધ પ્રમાણે છાશમાં સંતતિનિયમનને સીધાં અસર કરનારાં પણ તત્ત્વો છે.

શતાવરી અથવા એકલકંટો એ દૂધવર્ધક છે. શતાવરી, આંખળાં, મગ એ ત્રણેનું મિશ્રણ દૂધ વધારે છે.

માતાના અંગમાં જેમ દૂધ વધે તેમ પ્રસૂતિ પછીનું પહેલું માસિક દૂર જાય, અને એ જેટલું દૂર જાય એટલો જ બાળક વચ્ચે ગાળો પડે. ઉપવાસો એ પણ સંતતિનિયમનનું એક મહાન અંગ છે.

આજે આટલું ઘણું લાંબું થયું.

તારા મોટાભાઈ અવિનાશના
આશીર્વાદ.

卐

પત્ર એકવીશમો

સાચું દાંપત્ય

ચી. નાની બહેન,

એક માત્ર સંતતિનિયમનના વિષય પરત્વે આ પત્રમાળા તને લખવાનો મારો ઇરાદો હતો. પરંતુ આપણે એક આપણા મૂળ સવાલના ખંડ એ રીતે ઉકેલવા ગયા કે એની બોતરમાં બહારથી અપ્રસ્તુત લાગે એવા વિષયો પણ ચર્ચાયા.

મારા આ પત્રમાં હું ખીન્ને એક એવો વિષય લઉં છું. એ વિષય છે. દાંપત્યનો :

બહેન . તારી ઉમર સોળ વર્ષની થઇ અને એક અદવાજિયામાં તું પરણી જશે. પરણીને પરદેશ પણ જશે. જેને તેં જાણ્યાં છે ને જેઓએ તને લાલન-પાલનમાં ઉછેરી છે, એમને તું છોડી જશે અને એક પુરુષની સંગાથે ચાલી નીકળીશ.

બહેન ! તું છોડીને જાય છે તે શું છોડશે ? તું ચાલી નીકળશે તે ચાલીને ક્યાં જશે ? કોઇ કોઇ વાર તારા પોતાના અંતરમાં આ સવાલો થતા હશે. એ સવાલોના જવાબો તારી વતી બીજો કોઇ દઇ ના શકે. મારા આ પત્રમાં હું તને માત્ર આંગળી ચીંધી શકું. જીવનયાત્રાના ચોકમાં તું ઉભી છે. હું તને બતાવી શકું કે આ રસ્તો આ તરફ જશે. ક્યે રસ્તે જતું એ તારે નક્કી કરવાનું અને જે તું નક્કી કરીશ એનાં સુખદુઃખ પણ તારે જ ભોગવવાનાં છે. કોઇ કોઇનું સુખ ભૂટી શકતું નથી, કોઇ કોઇનું દુઃખ હરી શકતું નથી.

મારા ગયા પત્રમાં મેં તને કહ્યું કે નારી સર્વ પ્રકારના પુરુષ-સંબંધ પોતાના પતિમાં મૂર્ત કરે અને નર પોતાના સર્વ પ્રકારના નારી-સંબંધ પોતાની પત્નીમાં મૂર્ત કરે તો એ દાંપત્ય સંસારનું સાચું બીજ બની શકે. મેં તને એમ પણ કહ્યું કે આ ભાવના સ્થિર કરવાને માટે ઇન્દ્રિયોના અશરીર શોષ કેળવવા જોઈએ છે.

આ વાત હું મારા પત્રમાં તને વધારે વિગતથી સમજાવું. કેમકે આ વાતના મૂળમાં જીવનની સાર્થકતા કે નિર્થકતા રહેલી છે. નવ-દંપતિને શિષ્યામણુ આપવાનું કામ સહેલું નથી, શિષ્યામણુને ઝાંપેથી પાછી વાળવાનું દંપતિને માટે ખૂબ સહેલું છે. આટલું છતાં હું તને શિષ્યામણુ દેવાની ધૃષ્ટતા કરું છું. કેમકે તારા દાંપત્યમાં હું તને આ સિવાય બીજું કંઇ દઇ શકીશ નહિ-કોઇ દઇ શકે નહિ.

દુનિયા સંસાર પણ છે અને અસાર પણ છે. ઘણાને મન એ કેવળ સારાસારની ભરતી અને ઝોટ છે. તારા જીવનમાં દાંપત્ય એ કેવળ ભરતી ને ઝોટ ન બને, પરંતુ ચંદ્ર બને અને તારા ભવસાગરને અનંત હિલારે ચડાવે એવી રીતે એની શીળા કૌમુદી રેલાવે..... મને અભિલાષ છે, બહેન ! તને પરણીને સુખી થયેલી જોવાની. દુનિયામાં સુખી માણસો એટલાં તો ઝોછાં છે કે એક સરલ, સુખી ને સંતોષી માણસનો ચહેરો જોવો એ હજાર દુઃખોનો સામનો કરવાની માણસને હામ આપે છે.

નવદંપતિનું સરેરાશ સુખ એ જ સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિની સાચી વિશ્લેષકથા છે. એ સરેરાશ સુખ સંસિદ્ધ કરવામાં તારે શું કરવું જોઈએ, તારા પતિએ શું કરવું જોઈએ, એ સમજવું જોઈએ.

જૂજ અપવાદ સિવાય ઘણાંખરાં નવદંપતિઓના જીવનમાં પહેલા વર્ષમાં કાંઈ મતભેદ નથી થતા. મતભેદો હોતા નથી એમ નથી. પરંતુ નવદંપતિ એને પાછા ધક્કેલી આપે છે.

અંગ્રેજીમાં એક સુંદર રૂપક-કથા છે. એક રાજા કજીયાડી કાયર હતો : બીબ્બને દુઃખી જોઈ શકતો ન હતો, તેમ પોતાની વાત જતી કરવા તૈયાર ન હતો. પોતાના વિરોધીઓનું દુઃખ પોતે જોઈ શકે, એમની સાથે પોતાને કજીઓ કરવો ન પડે અને પોતાની વાત પોતાને જતી કરવી ના પડે, એ માટે એણે એક જખરો કપાટ કરાવ્યો અને એની અંદર પોતાના વિરોધીઓને પૂરવા માંડ્યા. એ રાજાએ આ રીતે જીંદગીભર રાજ્ય કર્યું અને હિંદાર દિલના તથા નિખાલસ રાજા તરીકેની પ્રતિષ્ઠા મેળવી. એ રાજાના મૃત્યુકાળે એ રાજાને સ્વર્ગમાં લઈ જવા માટે ફિરસ્તાઓ આવ્યા. એ વખતે પેલા કપાટમાંથી હાડપંજરો બહાર નીકળ્યાં. ‘અમને રાજાએ માર્યા નથી, ઝૂડ્યા નથી- માંસલ્યા પણ નથી. પરંતુ અમને જીવતા કપાટમાં પૂરી દીધા હતા. હવે મૃત્યુ પછી

એને અમારા કપાટમાં લઈ જવાનો અમારો હક્ક છે.' હાડપિંજરોની વાત સાંભળી ફિરસ્તાઓ આપ્યા ગયા અને જે કપાટમાં રાજાએ પોતાના વિરોધીઓને સાંભળ્યા સિવાય પૂર્યા હતા તે કપાટમાં હાડપિંજરો એ રાજાને પણ લઈ ગયાં.

આ રૂપક-કથાનો મર્મ તું સમજજો. આરંભના દાંપત્યજીવનમાં પરસ્પરના વિચાર-વિનિમય, રહેણીકરણીનાં ધોરણ, એક બીજાની વાતનો સ્વીકાર, વગેરે મર્યાદાઓ કાયમી રૂપ નહિ ધારણ કરે ત્યાં સુધી મતભેદો ઉભા થવાના. સામાન્ય રીતે આ મતભેદો સમજવાને બદલે એને કપાટમાં ધકકેલી દેવામાં આવે છે. પરંતુ એક પછી એ! મતભેદને ધકકેલતાં ધકકેલતાં છેવટે પતિ-પત્નીને પણ એ કપાટમાં ધકકેલાઈ જવું પડે છે.

આને બદલે મતભેદ જાગે કે એની સામે આંખો ન મીંચવી, પરંતુ એને સમજવા. પતિ-પત્ની વચ્ચે મતભેદો તો હોય પણ કેવા? પરંતુ માણસ માણસમાં ફેર હોય છે. માણસના મતભેદ હાડપિંજરો સરખા ભયંકર છે. એ મતભેદો હોય નાના, પણ વણચાળ્યા કપાટમાં ધકકેલાય તો એનાં હાડપિંજર ગંભીર મતભેદો જેટલાં જ સતાવે. મમત્વ રાખવું પણ મમત નહિ. સ્વમાન રાખવું પણ માનેપાત નહિ. આગ્રહ રાખવો પણ હક નહિ. સુકૃતિ અને વિકૃતિ વચ્ચેનો ભેદ એટલો બારિક છે કે એને સમજવો કેમ? સ્વમાનની વાત ક્યાં પૂરી થઈ ગણાય તે માનેપાતની વાત ક્યાં શરૂ થઈ ગણાય? મમત્વ ક્યાં પૂરું થયું ગણાય તે મમત ક્યાંથી શરૂ થયો ગણાય?

પતિ-પત્ની વચ્ચે હોશથી ઉમળકાથી નિકાલ થાય ત્યાં સુધી સુકૃતિની મર્યાદા. બેમાંથી એકનું પણ મોઢું ખિન્ન બને એ વિકૃતિનું સ્વરૂપ.

પતિ પત્ની વચ્ચે કદિયે ગંભીર વાતો ઉપર મતભેદો બાગતા જ નથી. કેમ કે પ્રસંગતી ગંભીરતા તો પતિ યા પત્નીની લડાયક

મનોદશા ઉપર સીપો નિગ્રહ મુકે. પરંતુ નાની નાની વાતો ઉપર મતભેદો જાગે-જાગ્યા કરે ને સરવાળે એકબીજાનામાં દિવની ચોરી જગવે. નાની વાતોમાં મતભેદો જાગે એ કરતાં જે વાતો ઉપર મતભેદ જાગ્યા હોય એના વગર જ ચલાવી લેવાનું સરવાળે સોંધું પડે છે, એ વાત તું બરાબર સમજજે.

દાંપત્યના પ્રારંભનાં વર્ષોમાં પતિ-પત્ની વચ્ચે જે કાંઈ મતભેદ જાગે છે એની સારસૂચિ જોઈએ તો એક વાત દેખાય : સ્વમાન અને માનેપાત વચ્ચેના સંઘર્ષજનની. સ્વમાન એટલે પોતાનું જીવન પરાધીન ન લાગે એ રીતે સહકાર કરવાની વૃત્તિ. માનેપાત એટલે કે સામા માણસ સાથે આપણે સહકાર કરી શકીએ એ માટે આપણા સ્વભાવ કે રહેણીકરણી કિંવા મનોવૃત્તિને અનુકૂળ હોય એવી સામા માણસ પાસેથી વાણી, વિચાર કે વર્તનની મર્યાદા માગીએ તે. આ લાંબી વાતને ધરમથુ ભાષામાં ટૂંકમાં મૂકવી હોય તો હું એમ કહું કે પોતાના વર્તનની સ્વતંત્રતા અને સામાના વર્તનની પરતંત્રતા નક્કી કરવાની વાતમાંથી જ નવદંપતીના ઘણાખરા મતભેદો જાગે છે. ‘હું આ કરીશ ને તમે એ નહિ કરી શકો’ એ જાતના મતભેદો સરવાળે અનર્થકારક છે. એ સિવાયના મતભેદો બનતાં સુધી આર્થિક જ હોય છે ને આવકની મર્યાદા જ એનો વધારેમાં વધારે સારો ઉકેલ કરી શકે છે. આ મતભેદો ગેરસમજૂતના હોય છે ને જેમને સાચી સમજૂત હોય છે તે પક્ષ બીજાને સમજાવી શકે છે.

પરંતુ સ્વમાન ને માનેપાતના મતભેદો અણસમજણના હોય છે. એ અણસમજણ ધરમાં કેાનું ચલણ છે એ નક્કી કરવાની મનોવૃત્તિમાંથી જાગે છે. નવદંપતીમાં આ સવાલ પહેલાં વર્ષમાં ઉભો થાય છે પણ એને કપાટમાં ધકકેલવામાં આવે છે.

જ્યાં પત્ની સગીર વયની અને અપકવ વિવેકની હોય ત્યાં આ મતભેદ બહારનો દેખાવ કરવાથી પતે છે. પરંતુ જ્યાં પત્ની ઉંમર-

લાયક હોય છે ત્યાં કેવળ બહારનો દેખાવ આ મતભેદ ન ઉકેલે. લગ્ન ઉપર જ્યાંસુધી નૂતનતાનો કે તાજગીનો રોગાન હોય ત્યાંસુધી એને કપાટમાં ધકકેલાય છે, અને વર્ષો પછી જ્યારે એ કપાટમાંથી હાડપિંજર બહાર નીકળે છે ત્યારે તો દંપતીના જીવનમાં ઝેર રેડાઈ ગયું હોય છે.

હું પોતે તને આ મતભેદ જાગે ત્યારે કપાટમાં ધકકેલવાની સલાહ ન આપું, બલકે તને તો આગ્રહપૂર્વક ઉપદેશ આપું કે સ્વભાવના, વિચારના, વ્યાવહારિક નજરના, સંસ્કારના મતભેદોનો જીંદગી-ભર ચાલે ને નભે એવો સુયોગ્ય ઉકેલ લાવવાનો ખરો વખત જ દાંપત્યજીવનના પહેલા વરસનો છે. દાંપત્યની સુકુમાર તાજગી એ ફક્ત લવાદતું કામ કરે છે.

પણ તું કહીશ કે ધારો કે 'અમારા દાંપત્યમાં આવો મતભેદ જાગ્યો તો એનો ઉકેલ કરવાનો કોઈ વ્યાવહારિક તોડ બતાવશે કે આમ ને આમ અરધી સમજાય, અરધી ન સમજાય એવી વાતોથી જ કાગળ ભરી દેશે ?'

હું તને એક તોડ બતાવું. સ્વમાન અને માનેપાતની સ્થૂળ મર્યાદા તે ધરનો ઉંબરો. સ્વમાન જાળવીને ધરની ચાર દિવાલોની અંદર પત્નીનું વર્ચસ્વ અને ધરના ઉંબરાની બહાર પત્નીનું સ્વમાન જાળવીને પતિનું વર્ચસ્વ.

પતિની માનહાનિ ન થાય એ રીતે પત્ની ધરની અંદર સ્વતંત્ર. પત્નીનું માનભંગ ન થાય એ રીતે ધરની બહાર પતિ સ્વતંત્ર. પતિ અને પત્ની બન્ને જો સામાન્ય સમજણનાં પણ હશે તો આ એક જ સમજણથી ગેરસમજૂતમાંથી જન્મતા અને અણસમજણમાંથી ફાલતા હજાર નાના મોટા મતભેદો ટાળી શકશે. એમના દાંપત્યના કપાટમાંથી હાડપિંજરો પછી નીકળશે નહિ.

સાચા દાંપત્યની એક બીજી કસોટી છે ધરને આકર્ષક બનાવવાની. આપણે રેલ્વેટ્રેનમાં એક ડબ્બામાં મુસાફરી કરીએ છીએ તો બે ત્રણ કલાક પછી એ ડબ્બા ઉપર ને રેલ્વે ઉપર કંટાળો આવે છે. પણ અહીં તો એક મકાનમાં આખી જીંદગી કાઢવી છે. એ મકાન ઉપર કંટાળો ન આવે, એ રીતે એ મકાનને આકર્ષક બનાવવું જોઈએ છે. તું માનતી હોયશ એના કરતાં એ કલા વધારે મુશ્કેલ પણ છે. એક વાર એ કલા તને સુસાધ્ય થઈ જાય પછી સુખી દંપતીજીવન જીવવામાં તને કોઈ હરકત નહિ આવે.

મતભેદો જાગે તો મુંઝાઈશ નહિ. લડાઈથી નાસનાર કરતાં મતભેદથી ભાગનાર કાયર સરવાળે વધારે હેરાન થાય છે. મતભેદો જાગે જ. જુદા જુદા સંસ્કાર, જુદી જુદી રહેણીકરણી ને જુદી જુદી તાલીમ પતિ પત્ની વચ્ચે ધણા સવાલો પરત્વે દૃષ્ટિભેદ જગવે. એને દાખી નહિ દેવા પરંતુ એને સમજવા, સાથે બેસીને, હસીને, એકબીજાની વાત સમજીને તોડ કાઢવો અને કાઢેલા તોડને વળગી રહેવું.

દાંપત્યના પ્રારંભનાં વર્ષોમાં આ બધું ઘણી જ સહેલાઈથી થઈ શકે. એક બીજા પ્રત્યે પ્રેમ ન હોય તો જગવવાનો ને હોય તો નિભાવી રાખવાનો આ એક અચૂક માર્ગ છે.

તારા મોટાભાઈ અવિનાશના

આશીર્વાદ.

પત્ર બાવીસમો

કામવિજ્ઞાન

ચા. નાની બહેન,

મારા આ પત્રમાં હું એક ઘણા જ નાજુક વિષય ઉપર આવું છું. એ વિષય છે કામવિજ્ઞાનનો.

આજકાલ જાતીયવિજ્ઞાનની ઘણા લોકો ચર્ચા કરે છે. હું એમ માનું છું કે જાતીયવિજ્ઞાન એ શરીરની સુખાકારીનો પ્રશ્ન છે. કામવિજ્ઞાન એ દંપતીજીવનને સુખી બનાવવાનો સવાલ છે.

તું કહીશ કે જાતીયવિજ્ઞાન અને કામવિજ્ઞાન વચ્ચે કાંઈ ભેદ ન હોઈ શકે. સાચી વાત છે. ન હોઈ શકે—ન હોવો જોઈએ. પરંતુ આજકાલ જાતીયવિજ્ઞાન એ સંતતિનિયમનના જ્ઞાનમાં રૂઢ થઈ ગયું છે. એટલે જ હું જાતીયવિજ્ઞાન અને કામવિજ્ઞાન વચ્ચે ભેદ દોરું છું અને તને આ પત્રમાં એ વિષે થોડુંક કહેવા માગું છું.

બાળકને, એ સમજતાં શીખે ત્યારથી પ્રસંગે પ્રસંગે જાતીયવિજ્ઞાનથી માહિતગાર કરવું જોઈએ એમ આજકાલ ઘણા લોકો કહે છે. હું પોતે તો આવી કાંઈ જરૂર નથી જોતો.

કુદરતનો કાનૂન છે ને એ સાદ કુદરતી છે. પશુ પાંખીઓ કે જેના સ્વચ્છ જાતીયજીવનની આપણા ઘણા લેખકો દર્શાવે છે તેમને આવી તાલીમ કાંઈ જન્મથી મળતી નથી.

બાળકને ભૂખની તાલીમ નથી આપવી પડતી. ભૂખના નિયમનની ભૂખ લાગ્યા પછી જ તાલીમ આપવાની હોય છે. મને પોતાને તો એમ લાગે છે કે કુદરતનો સાદ જગ્યા પહેલાં જાતીય તાલીમ આપવાનો કાંઈ અર્થ નથી. કુદરતનો સાદ જગે પછી જાતીય તાલીમ નહિ આપવામાં અનર્થ છે.

કુદરત એ 'વેસ્ટેજ' માં માને છે. કુદરતનો ક્રમ 'વેસ્ટેજ' નો છે. કુદરતે એક જ પુરૂષમાં અનેક સ્ત્રીઓને સગર્ભા કરવાનાં બીજ મૂક્યાં છે. એક જ સ્ત્રીમાં એક સાથે ચાર, પાંચ કે છ બાળકોને જન્મ આપવાની સંભાવના મૂકી છે.

એટલે જો કુદરતને એનો ક્રમ આપમેળે લેવા દેદે એ તો પરિણામ એ આવે કે કુદરતે નર અને નારીમાં મૂકેલી સંભાવના એ મૂર્ત ન કરે ત્યાંસુધી એ જગત્તર પ્રમાણમાં 'વેસ્ટેજ' ચાલુ જ રાખે. કુદરતનો વેગ ન ઝીલી શકે એ નર અને નારી બન્નેનો હાસ થાય. કુદરતનો વેગ ઝીલી શકવા જેટલી માનવ-પ્રજામાં તાકાત આવે ત્યારે નર અને નારીનું પ્રમાણ એવી રીતે યોજાયું હોય કે સેંકડો સ્ત્રીઓની વચ્ચે માત્ર એક જ નર રહે. કુદરતનો વેગ પચાવી ગયેલી પશુ, પંખી ને જન્તુસૃષ્ટિમાં આપણે આ જ વાત જોઈએ છીએ કે નરના શુક્રથી સગર્ભા થાય એટલી માદાઓ જ્યારે થાય ત્યારે એ બધા વચ્ચે એક નર હોય. પશુ, પંખી ને જન્તુસૃષ્ટિ ઘણું મોટું ભાગે નારીસૃષ્ટિ છે.

આ વસ્તુ ઇચ્છનીય છે કે નહિ એ બુદ્ધિ વાત છે. એ સવાલ ઘણો રસિક છે તેમ જ ઘણો ચર્ચાસ્પદ પણ છે. પરંતુ હકીકત એ છે કે આપણે એને ઇચ્છનીય માન્યો નથી.

હજારો વર્ષથી સંસ્કારે અને સ્વભાવે આપણે આમ માનતા આવ્યા છીએ. એ માન્યતાને અનુસરીને આપણે આપણા સામાજિક તંત્રની રચના કરી છે. એ તંત્રને પરિણામે આપણે જોઈએ છીએ કે આપણા દેશમાં મોટું ભાગે દરેક સ્થળે સ્ત્રી અને પુરૂષનું પ્રમાણ લગભગ સરખું રહે છે.

આ પ્રમાણ આ રીતે રહે છે, એટલે આપણે એક પુરૂષને વધારે પત્ની કરવાની છૂટ આપી છે, પરંતુ સ્ત્રીને અનેક પતિ કરવાની છૂટ નથી આપી. જો સ્ત્રીને એ છૂટ આપી હોય તો કુદરતનો બરબાદીનો જે ક્રમ રાખવાનો આપણે ધાર્યો છે એ ક્રમ સડ થાય.

આ બધી વાતો હંડી છે ને એ બધી વાતોના દોર તો હબરે વર્ષ પહેલાં એવા ઘડાઈને રીઠા થઈ ગયા છે કે આપણે એમાં કશો ફેરફાર કરી શકીએ એમ નથી. આપણે તો જેવી દુનિયામાં જન્મ્ય છીએ તેવી જ દુનિયામાં રહેવાનું છે અને પ્રકૃતિના સર્વસામાન્ય ક્રમને માનવજાતે પોતાના પૂરતો નિયંત્રિત કરવાનું જે મહા કામ હાથ પર લીધું છે એમાં સાથ દેવાનું આપણું કર્તવ્ય છે.

નવપરિણીત દંપતી આ બધી વાતો સમજે કે ન સમજે, પરંતુ એક વાત તો એને હૈયાઉકલતથી સમજાય જ છે કે પતિ કે પત્ની અન્ય-મનસ્ક તરીકે રહે એ સંસાર ખારો ઝેર જેવો બને છે. એક બીજામાં સર્વસ્વને બુઝે એમાં સંસાર સારભૂત બને છે. એટલા માટે જ કામવિજ્ઞાન એ સમાજજીવનનું મહત્ત્વનું અંગ છે.

કામવિજ્ઞાન એ સહકારી જીવનની સર્વોત્તમ કક્ષા છે. કેમ કે અન્ય કોઈ વ્યક્તિઓ વચ્ચેના સહકારમાં તો કેવળ માનસિક વ્યવસ્થા જ જોઈએ છે. નવદંપતી વચ્ચેના સહકારમાં તો માનસિક વ્યવસ્થાની સાથેસાથ શારીરિક વ્યવસ્થા પણ જોઈએ છે. શારીરિક વ્યવસ્થા મારફત માનસિક વ્યવસ્થા સાધવાનો યત્ન કરવો એ કામવિજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર છે.

મને પોતાને કોઈ માણસ કામવિજ્ઞાનની દૂંકામાં દૂંકી ગ્યાખ્યા કરવાનું કહે તો હું એની એવી વ્યાખ્યા કરું કે સામાના શરીર મારફત એના આત્મા સાથે એકરાગ સાધવો એ કામવિજ્ઞાન.

આ રીતે તું જોઈશ કે જાતીયવિજ્ઞાન ને કામવિજ્ઞાન એ બે તદ્દન બુદ્ધિ વાતો છે. જાતીયવિજ્ઞાન પોતાના શરીરની પારખ માંજે છે, કામવિજ્ઞાન સામાના શરીરની પારખ માંજે છે.

એટલે કુદરતી સાદ જ્યારે જાગે ત્યારથી કામવિજ્ઞાન સંબંધે તાલીમ આપવી જોઈએ છે, કામવિજ્ઞાનના કેટલાક મૂળભૂત સિદ્ધાન્તો સમજવા જોઈએ છે.

કામવિજ્ઞાન એ કાંઈ આપકળા નથી. મહેનત કરવાથી સિદ્ધ થઈ શકે એવી કળા છે. સામાની આંખને વશ કરવાના વશીકરણના કાંઈ ટાપટીપિયા ઉપાયોની હું વાત નથી કરતો. હું કાંઈ કુલેલ તેલ ને હેમેલીન સ્નો, ફેસપાઉડર ને ફેશનદાર કપડાં, કાંડાની ધડિયાળ ને વીલોકાકાફના બોડાની વાત નથી કરતો. હું કાંઈ ગાનતાન કે વિદ્યાલયની વાત નથી કરતો. હું પહેલી નજરે આકર્ષવાના કાંઈયે વારપથની વાત નથી કરતો. એ તો જે આવે છે. તે આપમેળે આવે છે. ઠોઠ નિશાળિયા પાસે વતરણાં ઝાઝાં હોય છે. એ ક્યાંથી ભેગાં કરે છે એ વાત બહુ મહત્ત્વની નથી.

પરંતુ હું કામવિજ્ઞાનના ઠોઠ નિશાળીઆને એમના અંદરના અભાવને ઢાંકનારા બહારના સાજને ઉદ્દેશતો નથી. હું તો સમાજના અંગભૂત બનનાર ગૃહસ્થ ને ગૃહિણીની વાત કરું છું.

કામજીવન એ નવદંપતી કે કાંઈએ દંપતીના જીવનનું જ એક અંગ બનવું જોઈએ છે. સામાના શરીરનો વધારેમાં વધારે સદુપયોગ કરવો એ દંપત્યની પહેલી અને છેલ્લી જરૂરત છે.

પતિ અને પત્ની વચ્ચેનો શરીર-સંબંધ પવિત્ર હો કે ન હો પરંતુ ખાનગી તો છે જ. હું તારા કિંવા કાંઈએ બીજી નાની બહેનના શયનખંડમાં જરાયે ડોકીયું કરી જવાની કે એ વિષયના તારા અનુભવો કે બીજાના અનુભવો નોતરવાની જરાયે જુગુપ્સા નથી બતાવતો. પરંતુ શયનખંડની અંદરના વ્યવહાર બહારના વ્યવહારના પ્રતિક છે. રાત્રે તો માત્ર દિવસના પડછાયા જ પડે છે.

એટલે જ કામવિજ્ઞાને કેવળ રતિશાસ્ત્ર ન બનવું જોઈએ. એ તો આપણા ગૃહસ્થજીવનનો પ્રધાન સૂર બનવો જોઈએ.

પ્રત્યેક અધિકારની સાથે જવાબદારી સંકળાયેલી છે. દંપતીમાંથી કાંઈ એક પક્ષનું જીવન કેવળ પોતાનાં સુખસગવડની તમન્ના પૂરતું ન બની બીજા એની કાળજી પહેલાં જ લેવી ધટે.

નવદંપતી વચ્ચે શરીરના સંબંધ તો થવાના જ. એ શરીરના સંબંધની અન્ય કોઈયે વિગતમાં ઉતર્યા સિવાય હું તો એટલું જ કહું છું કે એ સંબંધ એક બીજાને અસુખકર કે આપત્તિરૂપ ન થાય એટલું જોવાનું રહે છે. સામાના શરીરને નજરમાં રાખવાનું છે અને પોતાના શરીર ઉપરથી પણ નજર નહિ ખસવી જોઈએ. એ બે વાતોનું માપ કાઢ્યા પછી એ શરીરસંબંધ ઉપર બીજું કોઈ નિયંત્રણ હોય તો એકબીજાની ઇચ્છા, સંમતિ કે અનુમતિનું હોઈ શકે. અન્ય કોઈ નિયંત્રણ મૂકીએ તોય ચાલવાનું નથી.

સંતતિનિયમનનાં પુસ્તકોમાં કે જાતીયવિજ્ઞાનનાં પુસ્તકોમાં આ શરીરસંબંધને અંગે ઘણું ઘણું લખાયું છે તે ઘણું બે કહેવાનું છે. એની યોજના, આસન, વાસના વગેરે સંબંધે જે બધું કહેવાયું છે એમાંથી ઘણુંખરું મને પોતાને અપ્રસ્તુત લાગે છે. એ બધી વાતો કેવળ સ્વાનુભવની છે. એ ભરતી ચડે છે ત્યારે એની આડે કોઈ બંધ રહેતા નથી. એટલે હું તો તને કેવળ ભરતી ઓટનો જ ખ્યાલ આપવા માગું છું.

આ ભરતી ઉપર કોઈ કૃત્રિમ બંધન ન મૂકીશ. તેમ એના ઉપર કોઈ કૃત્રિમ સ્વાંગ પણ ન સજીશ. બાર-પંદર દિવસે લગભગ સ્ત્રી કે પુરૂષના શરીરમાં આ પ્રકારની ભરતી ચડે છે. જો બન્નેને સાથે જ ભરતી ચડતી હોય તો તો કામવિજ્ઞાન સંબંધે કંઈ કહેવા જેવું જ નથી રહેતું. પણ બન્નેને સાથે ભરતી ચડે નહિ ત્યારે શું થાય ?

કામવિજ્ઞાનનો મૂળ પ્રશ્ન આ જ છે, અને એ માનસશાસ્ત્રનો પ્રશ્ન છે. આવે સમયે સંયમ જરૂરી છે. પણ સંયમ ન રહે તો એમાં દોષભાગ નથી રહેતો. જો કે સ્ત્રી કે પુરૂષે પોતાની ભરતી પારખીને પોતાના સાથીમાં એનો પડઘો ઉઠાવવાની મહેનત લેવી જોઈએ. એ કળા છે આપ-કળા છે. એટલે દાઈ કાંઈને શીખવી જાય એવું તે

એમાં નથી. એમાં શીખવવાનું હોય તો એક જ છે કે પોતાની ભરતીનો પડધો ઉઠાવવાનો પ્રયત્ન કરવો. એમાં બલાત્કાર નથી, ને માત્ર પડછાયાથી સંતુષ્ટ થઈ જવું એમાં અત્યાચાર છે.

પરંતુ આવું માનસ કેળવવા માટે સમસ્ત જીવનમાં આ જાતની ઘેડ પડવી જોઈએ. માનવી માત્રે એ વાત ન ભૂલવી: પરવશતા ને વફાદારી વચ્ચેનો ભેદ બરાબર સમજવો, અને પોતાના સ્વમાન તથા સામાની અધીનતા વચ્ચેનો ભેદ કળવો.

ડોક્ટરો કહે છે કે કામતૃપ્તિ થતી નથી એથી સ્ત્રીના શરીરમાં અનેક માનસિક રોગો થાય છે. ડોક્ટરો કહે છે એ ખોટું પણ નહિ કહેતા હોય, પરંતુ હું પોતે તો એમ બરાબર માનું છું કે પતિ-પત્નીનું સહજીવન જો અન્ય તમામ રીતે બંધ બેસતું થતું હોય તો કેવળ કામવિજ્ઞાનને અભાવે કલુષિત થતું નથી. કામવિજ્ઞાનમાં હાવ-ભાવ, વસ્ત્રોની ટાપટીય, શણગારની સજ્જવટ કરતાં અનેકગણા વધારે જરૂરી સહજીવનનો સમગ્ર સંતોષ હોવો જોઈએ.

સ્ત્રીઓને માનસિક રોગો થાય છે. દાખલા તરીકે હિસ્ટીરીઆ, મેલેન્કોલિયા, અકારણ વિષાદ, અકારણ ગભરામણ.....એ રોગો જ્ઞાનતંતુઓને લાગતા શારીરિક આઘાત કરતાં માનસિક આઘાતથી વધારે પ્રમાણમાં થાય છે.

દંપતીનાં વર્તન જ નાની મોટી વાતમાં એકબીજાને આઘાત કરનારાં હોય, અકળામણ કરાવનારાં હોય તો જરૂર આવાં માનસિક દરદો થાય.

કેવળ સાથે રહેવાથી જ સહજીવન થતું નથી. એકબીજાની મર્યાદાઓ, ઉણપો નિભાવી લેવી જોઈએ. અને એ બધાની ઉપરવટ થાય એવી સમવૃત્તિ જોઈએ. પતિ પત્નીનો સંસાર રાકકળ કે માર-

મૂડ કે સંતાપનો સંસાર ન બનવો જોઈએ. પતિ પત્નીએ સાથે રહેવાની ફરજ તો ધર્મની નાંખેલી ફરજ છે. હિન્દુ કાયદા જેવો એકપક્ષી કાયદો સારીયે દુનિયામાં શોધ્યો બીજો નહિ મળે, પરંતુ એ કાયદામાંયે પતિ પત્નીને સાથે જ રહેવાની ફરજ નથી. એટલે કે કશાયે કાયદાના બંધન સિવાય કેવળ આપમરજીથી સાથે રહેતાં પતિ પત્નીમાં સાથે રહેવા માટે થોડો થોડો ભોગ આપવાની તત્પરતા જોઈએ.

જો આમ થઈ શકતું હોય તો સહજીવન એ સાચું સહજીવન છે અને એ જ સાચું કામવિજ્ઞાન છે. બાકી તો ચહાના પ્યાલા માટે જાડી પાતળી રોટલી માટે કે જોડ કપડાં માટે ઝંઘડી પડતાં દંપતિ રતિશાસ્ત્ર જાણે તો કાંઈ એમનો કે બીજાનો ઉદ્ધાર કરી શકવાનાં નથી ને ન જાણે તો કાંઈનું કાંઈ બગડી જવાનું પણ નથી.

તારા મોટાભાઈ અવિનાશના
આશીર્વાદ.

નવદંપતીને

[ખંડ ૨ જો]

નવ દંપતીને

[ખંડ ૨ ને]

પત્ર પહેલો

પ્રસ્તાવ

શ્રી. રજનીકાન્તભાઈ,

આજે પરમ પૂજ્ય પિતાજીનો પત્ર આવ્યો, તે ઉપરથી જાણવામાં આવ્યું કે તમારા લગ્નનું મુદ્દત અક્ષયતૃતીયાનું નક્કી થયું છે. તે જાણીને એક બાળુએ મને આનંદ થયો અને વળી બીજી બાળુએ થોડો શોક પણ થયો.

આનંદ થવાનું કારણ ખુદ્દું છે. મારા વહાલા દિયરનું લગ્ન થાય, નાની દેરાણી ઘેર આવે, ઘરમાં લાગતી એકલતાનું નિવારણ થાય અને ઉત્સવના દિવસો આવે, એટલે મારા જેવી ઉત્સવધેલી સ્ત્રીને આનંદ થયા વિના કેમ રહે ? કાષ્ઠએ “વિવાહધેલી” નારનું કહેવત જોડ્યું છે તે ખરેખર સાચું છે, અને એય સ્ત્રીઓના સ્વભાવને ખરાખર પારખીને જ જોડ્યું છે. લગ્નમાં મહાલક્ષ્મી જેવો બીજો કાષ્ઠ આનંદ સ્ત્રી જાતિ માટે નથી. અને વળી તમારું લગ્ન તો અનેક રીતે મહાલક્ષ્મી જેવું જ લગ્ન છે. કેમ કે પૂજ્ય પિતાજીનો તથા તમારા મોટાભાઈનો તમારા ઉપર ખૂબ ખૂબ પ્રેમ છે, તમે

ભણ્યા-ગણ્યા, શાણ્યા, આજ્ઞાંકિત અને વહાલસોયા છે; વળી કન્યા પણ એવી છે કે તેને જોઈને કાંઈનું ય મન ઠરે. આપણે એ ધેસે સુખી છીએ અને તમારું લગ્ન ધામધૂમથી કરવાના પિતાજીના કાકા હું જાણું છું. એટલે તમારા લગ્નને ઉત્સવ કેવો રમણીય થશે તેની કલ્પના કરતાં મારી છાતી આનંદથી પુલી જાય છે.

પરંતુ શોક માત્ર એટલો જ થાય છે કે મારાથી આ લગ્નપ્રસંગે ઘેર આવી શકાશે નહિ. ભયું બાદયું પિયર કાંઈ પણ સ્ત્રીને અજખામણું ન લાગે, વહાલું જ લાગે, પરંતુ નાના દિયરના લગ્ન-ટાણે તો ઘેર જઈ પહોંચવાનું જ મન થાય. તેમ મને ય થાય છે. પણ શું કરું ? હમણાં તો પિયર છોડી શકાય તેમ નથી. ચી. બચુને હજી વીશ વાસા થયા અને તમારા લગ્નને દિવસે તેને પૂરો સવા મહિનો ય નહિ થાય, ત્યાંસુધી મારાથી ઓરડો છોડી શકાય નહિ, તો પછી પિયર છોડીને સાસરે તો જઈ શકાય જ કેમ ? એટલે હું લાચાર બની ગઈ છું.

હું તો બહુ ય ઇચ્છું કે આઠ દશ માસ રહીને તમારું લગ્ન લેવાયું હોત તો મારા ય કાકા પૂરા થાત. કારણ કે હું લગ્નપ્રસંગે ત્યાં આવી ચૂકી હોત. પરંતુ તમારા જીવનના એવા આનંદોત્સવને આઘો ઠેલાયલો જેવા હું રાજી નથી, એટલે હું એવું ઇચ્છતી જ નથી. હું તો ઇચ્છું છું કે તમારું જીવન જોઈ મંગળ મુહૂર્ત જ જોડાય અને એ માંગલિકતા તમારા અને ચી. સવિતાના જીવનમાં સુવાસ પ્રસારનારી બને.

પરિણીત જીવનની સુવાસ કાણ ઇચ્છતું નથી ? હું ત્યાં હોત તો મેં તમને ઘણી ઘણી વાતો કહી હોત, અને મારી એ વાતો તમારા જીવનને સુવાસિત કરવા માટે ઉપયોગી પણ થઈ પડત. હું તમારા જેટલું બણી નથી અને તમારાથી હું કાંઈ બહુ મોટી પણ નથી, છતાં ચોપડીઓના બહુતર અને જીવનના બહુતર વચ્ચે

ધણેા ફરક રહેલો હોય છે. જીવનના બહુતર વિનાનું ચોપડીઓનું બહુતર પાંગળું હોય છે એમ ઘણી વાર તમારા મોટાભાઈ મને કહેતા. એટલે મારી વાતો તમને ઘણી દિશાઓમાં માર્ગદર્શક થાત.

છતાં મારે તમને જે કાંઈ કહેવાનું હતું તે હવે હું તમને રોજ એક એક પત્ર લખીને કહીશ. પ્રત્યક્ષ વાતચીતથી જે બહુવાનું-શીખવાનું મળે છે, તે આવા પત્રોથી મળતું નથી. પ્રત્યક્ષ વાતચીતમાં તો શંકાઓ ઉઠાવી શકાય છે, તેનાં સમાધાન થઈ શકે છે, અને ઘણી વાર શીખવનારને પણ શીખવાનું સાંપડે છે. એ લાભ પત્રોદ્વારા મળી શકતો નથી. તો પણ જે મુખ્ય વાતો મારે તમને કહેવાની છે તે મારી ભાષામાં જેમ બને તેમ સ્પષ્ટ કરવાનો હું પ્રયત્ન કરીશ.

તમે એમ ન માનશો કે હું કોઈ સ્ત્રી ડાક્ટર છું કે મોટી માનસ-શાસ્ત્રવેત્તા છું. હું તો એક સાધારણ સ્ત્રી છું અને જીવનના દુઃખ-મર્ચાદિત અનુભવવાળી છું. પરંતુ સંસારરૂપ પુસ્તકમાંથી હું જે કાંઈ શીખું છું, અનુભવી ચૂકી છું, અને અનુભવો તથા નિરીક્ષણને આધારે જે આદર્શો ઘડી ચૂકી છું, તેનો ખ્યાલ જ માત્ર આપવાનો હું યત્ન કરીશ.

તમે એ પત્રો ધ્યાનથી વાંચજો અને સંઘરી પણ ગાખજો. નવ-વધૂ ધેર આવ્યા પછી પણ તે તમને ઉપયોગી થવાનો સંભવ છે. નવદંપતીના જીવનનાં પ્રારંભનાં વર્ષો જેવાં સોનેરી હોય છે, તેવાં જ તે નાજુક પણ હોય છે. એ વર્ષોમાં જ દાંપત્યસુખનાં અને જીવનની સમરસતાનાં બીજ વાવવાનાં હોય છે. એ બીજ વાવ્યા પછી તેને કીડ લાગે કે કુણાં મૂળ સડવાં લાગે એવો ચે બય હોય છે, અને તે વખતે એ બીજને નિરૂપદ્રવે ઉછરવા દેવા માટે જે સાવધાનતા રાખવી જોઈએ, જે પ્રયોગો કરવા જોઈએ, તેવું ઘણું ઘણું તમને મારા પત્રોમાંથી મળશે.

‘ મોટી ભાભી પત્રમાં આવું આવું લખે છે ? ’ એમ કહીને તમે કાંઈ વાર શરમાશો પણ ખરા. પ્રત્યક્ષ વાતચીતમાં શરમાવાનો તમારે અને મારે માટે કદાચ વધુ પ્રસંગ આવ્યો હોત; પરંતુ પત્ર લખતાં અને વાંચતાં એવો પ્રસંગ પરોક્ષ રહેતો હોવાથી એક રીતે રૂબરૂ વાતચીત કરતાં પત્રો વધારે સ્પષ્ટ થવાનો સંભવ છે. હું લખતાં ન શરમાઉં તો તમારે વાંચતાં શરમાવાની જરૂર નથી. ખોટા શરમાળપણથી ઘણું ય નવદંપતીઓના જીવનમાં કાંટા વેરાયા છે, એવું જાણ્યા પછી હું ધારું છું કે તમે મારા મતના થશો અને ખોટી શરમને વચ્ચે આવવા દીધા વિના મારા પત્રો વાંચશો.

યાદ રાખજો, હું થોડા માસ પછી જ્યારે ત્યાં આવીશ ત્યારે તમારી પાસેથી અને સૌ. સવિતા પાસેથી પણ તમારા દાંપત્યજીવનની પૂરેપૂરી હાજરી લીધા વિના રહેવાની નથી.

અને છેલ્લે.....

તમારી મોટી ભાભીના

મંગળ આશીર્વાદ.

પત્ર બીજો

લગ્ન અને પ્રેમ

શ્રી. રજનીકાન્તભાઈ,

આ જકાલ કોઈ યુવક કે યુવતી કહે કે ‘મારું લગ્ન થવાનું છે’ તો તુરત તેને તેનો મિત્ર કે સખી પહેલો પ્રશ્ન એ પૂછે છે કે ‘તમારો પરસ્પર પ્રેમ છે ?’ પ્રેમ સિવાય લગ્ન થવું જ ન જોઈએ, એવી માન્યતા અત્યારે એટલી બધી રૂઢ થઈ ગઈ છે કે પ્રેમ સિવાયનાં લગ્ન ઉપર એમરથી તિરસ્કાર બતાવવામાં આવે છે, જ્યારે લગ્ન સિવાયનાં કોઈ યુવક-યુવતીના પ્રેમ તરફ સંતોષ કિંવા સહાનુભૂતિની દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે છે ! આજના જમાનાની અવનવી વાત તો એ છે કે બીજા પુરુષને કે બીજી સ્ત્રીને પરણી ગયેલાં કોઈ સ્ત્રી-પુરુષ પણ એક-બીજાં પ્રત્યે લગ્ન બહારનો છપો પ્રેમ ધરાવતાં હોય તો-જનતા અને નીતિની દૃષ્ટિએ તે પ્રેમ ભલે હીન મનાતો હોય, તો પણ-સમાજમાં કાન્તિ નીપજેલી જોવા ઇચ્છનારાં યુવક-યુવતીઓ એવા પ્રેમને જ સાચો પ્રેમ માને છે, અને હિમાયત કરે છે કે એવાં પુરુષ અને સ્ત્રીને તેમના જૂના લગ્ન-સંબંધથી મુક્ત કરીને નવા લગ્ન દ્વારા દાંપત્યમાં જોડી દેવાં જોઈએ ! આજકાલ ‘પ્રેમ’નું ગૌરવ આટલું બધું વધી ગયું છે !

આ પ્રેમ કઈ ચીજ છે કે જેને માટે આજનાં યુવક-યુવતીઓ ખૂબ તલસી રહ્યાં છે ? લગ્ન પૂર્વે પ્રેમ જન્ય થયા વિના લગ્ન કરવાની ના કહેનારાં યુવક-યુવતી પ્રેમને ઓળખતાં હોય છે ખરાં ?

હું કહું છું કે આજનાં યુવક-યુવતી જેને પ્રેમ કહે છે તે વસ્તુતઃ પ્રેમ હોતો જ નથી; પરસ્પરના આકર્ષણથી ઉત્પન્ન થયેલો માત્ર મોહ કે અનુરાગ હોય છે. આ આકર્ષણ ભણે શરીરની સુંદરતાનું ન હોય-જો કે મોટે ભાગે તો શરીરની સુંદરતા જ આકર્ષણમાં

ત્રોખરે ઉભી હોય છે—તો એ આકર્ષણ બહુતરનું, દષ્ટિની ચપળતાનું, વાણીની મધુરતાનું, કે એવું જ ખીજું હોય છે, પણ એ કેવળ ઇંદ્રિયગત આકર્ષણ હોય છે. એવા આકર્ષણથી પ્રેમપત્રો લખવાના શરૂ થાય છે, તેય વસ્તુતઃ હૃદયગત પ્રેમનું દર્શન કરાવનારા હોતા નથી. તેમાંથી વાણીલાલિત્યની રેલ વહેતી હોય છે. નક્કર જીવન અને કવિતાની કલ્પનાની વચ્ચે જેટલું વિશાળ અંતર હોય છે, તેટલું અંતર સાચા પ્રેમ અને એ વાક્યપટુતાભર્યા લલિત પ્રેમપત્રો વચ્ચે હોય છે. એવા પ્રેમથી અને પ્રેમપત્રોથી પોતાની મેળે લગ્નસંબંધ બાંધનારાં યુરોપ—અમેરિકાનાં દંપતીઓ પણ થોડા જ અનુભવે જીએ છે કે લગ્ન પૂર્વે તેઓની વચ્ચે જે પ્રેમ હતો તે વસ્તુતઃ પ્રેમ નહોતો પણ કેવળ આકર્ષણજનિત મોહ હતો. આ મોહ કે અનુરાગને સાચો પ્રેમ માનનારાંઓ કેવાં ગોથાં ખાય છે તે તમે સમજી શકશો.

પ્રેમ તો દંપતીની એક એવી માનસિક સમરસ અવસ્થા છે કે જેને ઇંદ્રિયગત આકર્ષણની ઓછી અપેક્ષા રહે છે; અને એવી સમરસ સ્થિતિ લગ્ન પૂર્વે પ્રાપ્ત થવાનો આપણા જીવનમાં અવકાશ પણ બાગ્યે જ હોય છે : એ તો લગ્ન પછી જ ઉત્પન્ન થાય છે. આપણા દેશમાં અને યુરોપ—અમેરિકામાં થતાં લગ્નો વચ્ચે એ તફાવત છે. આપણે ત્યાં લગ્ન પછી પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે, યુરોપ—અમેરિકામાં લગ્ન પૂર્વે પ્રેમ હોવો જોઈએ એમ માનવામાં આવે છે.

મારા કથનનો આશય એવો નથી કે કોઈ યુવક હરકોઈ છોકરીને આંખો મીંચીને પરણી લે, પછી આપોઆપ પ્રેમ ઉત્પન્ન થઈ જશે. યુવક યુવતીના વયની, બહુતરની, સંસ્કારની, સ્વભાવની સમરસતાનો આંક કાઢ્યા પછી લગ્ન કરવાની આજે જે રીત શાણાં કુટુંબોમાં ચાલે છે, તે રીત યુરોપ—અમેરિકાનાં લગ્નો કરતાં કે આજનાં સામાજિક ક્રાન્તિવાદી કહેવાતાં યુવક—યુવતીઓના પહેલાં પ્રેમ અને પછી લગ્ન કરવાના સિદ્ધાંત કરતાં વધારે બંધ બેસતી અને સુયોગ્ય છે.

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં થતાં પ્રેમલસોમાં લગ્ન પછી પ્રેમનો નશો એકદમ ઉતરવા લાગી જાય છે, કારણ કે વસ્તુતઃ પ્રેમને બદલે મોહાકર્ષણથી જ તે લસો થયાં હોય છે. આપણા દેશમાં એવી બાલ્ય સમરસતા જોવા બાદ લગ્ન થાય છે કે લગ્ન પછી દંપતી પરસ્પર નિકટ સમાગમમાં આવતાં જેમ જેમ સહવાસ વધતો જાય છે, તેમ તેમ પ્રેમ વિસરતો જાય છે. બાલ્ય આકર્ષણની અપેક્ષા પૂર્વેથી જ રાખી હોતી નથી, તેથી મોહની સ્થૂળ માદકતા હોતી નથી, પ્રેમનો નશો ચડવા-ઉતરવા જેવી સ્થિતિ હોતી નથી. તેમાં તો સ્થિર-શાંત પ્રેમની લહરીઓ માત્ર વાઇ રહી હોય છે અને તે વધુ કાળ એક સરખી રીતે વાઇને જીવનમાં સુવાસ પ્રસરાવે છે.

પ્રેમની માદકતામાં એક એવો જોશ હોય છે કે તેથી માણસ સારામાં સારું કાર્ય કરે છે અને ખરાબમાં ખરાબ કાર્ય પણ કરે છે. પણ ફરી માણસનો માનસિક આનંદ ગમે તેવો તીવ્ર હોવા છતાં તે ક્ષણિક હોય છે. એવો આનંદ સૌમ્ય પ્રમાણમાં મેળવ્યા કરવો તેનું નામ જ જીવનની સુવાસ છે. એ સૌમ્ય પ્રેમમાં જ દંપતી પરસ્પર શ્રદ્ધા, ભક્તિ, આદર અને ત્યાગનો અનુભવ લાંબા કાળ સુધી કરી શકે છે. દાંપત્ય એ કાંઈ ક્ષણિક કેદનો આનંદ નથી. આ કારણથી લગ્ન પૂર્વે પ્રેમ હોવો જોઈએ એવું કહેનારાઓની વાતો મને તો પોકળ અને અશ્રેયસ્કર લાગે છે. વરવધૂની બાલ્ય સમાનતા જોવા પછી લગ્ન બાદ સાચો પ્રેમ વિકાસ પામવાની શક્યતા હું વધારે જોઉં છું—અરે એવી શક્યતા મારા અનુભવનો જ વિષય છે. એમ કહોને !

તમારા મોટા ભાઈ અને હું લગ્નપૂર્વે એકબીજાને જોઈ ચૂક્યાં હતાં, એકબીજા વિષે કેટલુંક અમે જાણતાં પણ હતાં. મારું બહુતર ઓછું અને તમારા ભાઈનું બહુતર ઘણું વધારે હતું. તોય આપણા બેઉના કુટુંબસંસ્કાર એક સરખા હિંચા હતા એ જોઈને અને બીજી કેટલીક સમાનતા જોઈને મારા અને તમારા

પિતાજીએ અમારું વેવીશાળ કર્યું હતું. હા, અમેય થોડા પ્રેમપત્રો તો લખેલા, પણ એકબીજાને વધુ ઓળખવા માટે પ્રેમની કવિતાઓ લખીને અમે પ્રેમવાણીના ઘોઘ વહેવડાવતાં નહિ. અને લગ્ન પછી અમે પ્રેમમાં કેવાં તરબોળ થતાં તેની વાત તો તમને શું કહું ? મને કવિતા લખતાં આવડતી હોત તો હું મારા એ સ્વર્ગીય આનંદનો ખ્યાલ તમને કાંઈક આપી શકત.

એટલે પ્રેમ એ ઇન્દ્રિયગત મોહ નથી, ઇન્દ્રિયોથી અતીત માનસિક સમરસતા છે અને તે સમાન વય-ગુણવાળાં દંપતીઓના લગ્ન પછી વિકસ્યા કરે છે. એ પ્રેમવિકાસ માટે અનુકૂળ ભૂમિકા જોઈએ છે, એ વળી હું તમને હવે પછી લખીશ, પણ લગ્ન પૂર્વેના પ્રેમ વિના લગ્નમાં પ્રેમ પરિણમતો નથી કે સુખી થવાનું નથી એમ ન માનતા. જો તમે એવું માનશો તો પેલા ક્રાન્તિવાદીઓની જેમ તમે પણ કહી દેશો કે ‘લગ્ન પૂર્વે મારો પ્રેમ નહોતો, માટે મારે એને પરણવું નથી, અને તે મારી ધર્મપત્ની થવાને લાયક નથી !’ પણ તમારામાં એવી પોકળ ક્રાન્તિનો ધખારો નથી તે હું જાણું છું, એટલે કહી દઉં છું કે સવિતા જેવી શાણી બાળા સાથે જીવનની પ્રેમમયતા વિકસાવવાને લગ્ન પછી પૂરો અવકાશ છે, માટે તમે અધીરા ન થતા.

બસ, આજે તો હવે એટલું જ.

તમારી માટી ભાભીના

આશીર્વાદ.

જન ગીતો

પત્નીને પ્રસન્ન રાખવાની કલા

ચી. રજનીકાન્તલાલ,

દાંપત્ય એ એક એવી ચીજ છે કે લગ્ન પછી પતિ-પત્ની એકબીજાના પૂરા નિકટ પરિચયમાં આવતાંની સાથે પરસ્પર મમતા ઉત્પન્ન થયા સિવાય રહેતી નથી. જીવન સુધીનો સહચાર કરવાની લક્ષ્મી પ્રતિષ્ઠા જ એવી આકર્ષક છે કે તે પરસ્પર મમતા ઉત્પન્ન કરે છે. પરંતુ એ કાળે દાંપતીનું માનસ જે મમતાની વૃત્તિ અનુભવવું હોય છે તે ચીરકાળ ચાલુ રહે એ જ પ્રેમ છે અને એ પ્રેમની સુવાસ જીવનને ભરી દે, ત્યારે એ દાંપત્યમાં સુખાનુભવ કરી શકાય છે. છતાં દાંપત્ય પ્રેમનું પુષ્પ એ અત્યંત સુકોમળ હોય છે એ પણ ન ભૂલી જતા. તે સર્વદા પ્રકુલ રહે તેમાં જ દાંપત્યનો આનંદ રહેલો હોય છે. બીજી બાજુએ તેની સુકોમળતા એવી હોય છે કે તે સહેજમાં કરમાવા લાગે છે તે વખતે તેને અનેક ઉપાયો વડે પ્રકુલ રાખવું જોઈએ છે. કુલછોડને ઉછેરવાની અને કુલને પ્રકુલ રાખવાની એક માળીની કળા જેવી જ પ્રેમપુષ્પને પ્રકુલ રાખવાની પણ કળા હોય છે.

દાંપત્યજીવનમાં એ પ્રેમપુષ્પ કોઈ વાર નજીવા કારણસર ચીમળાતું લાગે છે તેવી જ રીતે તેની સુગંધ જ્યારે બહેકી રહી હોય છે ત્યારે મોટાં કારણો છતાં તે કરમાતું નથી, એવી તેની વિલક્ષણતા હોય છે. એ પમરાટમાં એકબીજાની મોટી ભૂલો પણ સહજમાં સ્થગ્ય બની જાય છે.

પ્રેમ એ દિલનો જ એક ભાગ છે. પ્રથમ દર્શને જ દિલનાં દાર ઉધડે છે અને પ્રેમનો પમરાટ વહેવા લાગી જાય છે. પણ

એ પમરાટ ઇન્દ્રિયોથી અગમ્ય રહે તો તેની સાર્થકતા નથી. આંખ, શ્રુતિ, ત્વચા જેવાં એ પમરાટને પ્રસરાવવાનાં જે દાર છે તે દાર ખુલાં હોવાં જોઈએ. એ દાર ખુલાં ન હોય તો પ્રેમનો અનુભવ કરી શકાતો નથી અને કરાવી શકતો નથી. તેટલા જ માટે પ્રેમને પ્રકુલ રાખવાની ચેષ્ટાને હું એક માણીની કળાની સાથે સરખાવુ છું.

તમે તમારા પ્રેમાળ હૃદયને ચીરીને ખુલ્લું તો કરી શકો નહિ, એટલે એ હૃદયને તમારી પત્ની કેવી રીતે જોઈ શકે ? પણ વાણી-દારા તમે એ હૃદયને ખુલ્લું કરી શકો છો અને પ્રેમની પ્રતિતી હિપજવી શકો છો. તમારા હૃદયકપાટના દાર ખુલાં થશે એટલે પત્નીના હૃદયકપાટનાં દાર ખુલાં થતાં વાર નહિ લાગે. અને પછી પ્રેમમાં જે વિશ્વાસ પ્રગટશે તે તમારા જીવનને સુવાસિત કરશે.

પ્રેમને વાણીની જરૂર છે, પણ અત્યંત વાચાળતાની નહિ, તે પાઠ તમારે તમારી પત્ની પાસેથી શીખવો પડશે. તમે જોઈ લેજો કે તમારી પ્રેમવાણી કરતાં તેની પ્રેમવાણી સંયમથી યુક્ત હશે, વાચાળ તો કદાપિ નહિ હોય. તેનું કારણ શું ? સ્ત્રી પુરૂષની પેઠે પ્રેમમાં પૂરેપૂરી ઘેલી તો કદાપિ થતી નથી. તેના મગજમાં કાંઈક વિવેક-સંયમ તો રહે છે જ. પુરૂષ જ્યારે આનંદના મદમાં ચકચૂર બની જાય છે, ત્યારે તેને કશું દેખાતું નથી; પરન્તુ અમે સ્ત્રીઓ પ્રવાહના વેગમાં વહેતી રહેવા છતાં પુરૂષના જેવી અંધ બની શકતી નથી. વહેવારપણું અને સહનબુદ્ધિ હમેશાં અમને વિવશ બનાવી મૂકે છે, અને તેથી અમે સ્ત્રીઓ પ્રેમદ્વારા એટલો આનંદ લૂંટી શકતી નથી કે જેટલો આનંદ પુરૂષો લૂંટી શકે છે. જ્યારે પુરૂષ પ્રેમના ઘોડાપર સવાર થઈને આકાશમાં ઉડવામાં મગ્ન બને છે, ત્યારે અમે સ્ત્રીઓ આંખો નીચી ઢાળીને રસ્તાપર દૃષ્ટિ કરીએ છીએ, કે ક્યાંય ધૂન-કાવ્ય તો નથી ? ડગલે ને પગલે સાવધ રહેવાનું સ્ત્રીને નિઃસર્ગે જ વિધિયુ આપ્યું છે.

આનો અર્થ એવો ન કરતા કે પુરૂષ કરતાં સ્ત્રી પ્રેમ ઓછો કરે છે, કિંવા તે પ્રેમમાં ભક્ત થતી નથી. જે કાંઈ ફેરફાર છે તે પ્રેમની જુદી જુદી દિશાઓનો છે. પુરૂષ પ્રેમમાં ભક્ત થઈને પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરે છે અને જગતને ભૂલીને પ્રેમમાં એકદમ તક્ષોન થઈ જાય છે, પોતાના અસ્તિત્વના જ્ઞાનને પણ ક્ષણભર ભૂલી જઈ શકે છે; પરંતુ સ્ત્રી એ કલ્પનાતીત, સર્વશ્રેષ્ઠ સુખને અનુભવી શકતી નથી. પુરૂષની પેઠે જ તે પ્રેમની વેદી પર પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરીને જીવન સુધી એ પ્રકારના સ્વાર્પણમાં જ આનંદ માને છે. દેહની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો સ્ત્રીને વધુ કષ્ટો વેઠવાં પડે છે, પરંતુ તેના અંતરના આનંદને કારણે જ એ કષ્ટોને તે ત્વરાથી ભૂલી જઈ શકે છે અને પુરૂષના પ્રેમપ્રવાહમાં અનુકૂળ બનીને પ્રસન્ન ભાવે વહેવા લાગી જાય છે.

પત્નીનો આદર એ તેની પ્રસન્નતાનો સુંદરમાં સુંદર ઉપાય છે. આદરની સાથે જ સ્ત્રીના રૂપ-ગુણની, તેની આવડતની, તેના સુંદર ભાવોની પ્રશંસા સમજાઈ જાય છે. એ પ્રશંસા જ સ્ત્રીજીવનને પુષ્કળ ઉત્સાહ અને પ્રેરણા આપે છે. એ ઉત્સાહ તમે તમારી આંખે જોઈ શકશો. તમારી પ્રસન્નતા માટે તે તમારી વૃત્તિને અનુકૂળ કાર્યો કરશે. તેનામાં જે ગુણો હશે, આવડત હશે, તેને વિશિષ્ટ રૂપે બતાવી આપવા તે મથશે, અને તેમાં વૃદ્ધિ કરવાનો પણ યત્ન કરશે. તેના ગુણો અને શક્તિની તમે કદર કરશો અને તે પ્રસન્ન ભાવે જ સર્વદા તમારી દૃષ્ટિએ પડશે.

પણ પત્ની પ્રત્યેનો તમારો આદરભાવ કિંવા તેની પ્રશંસા કેવળ પોકળ ન હોય એટલું ધ્યાનમાં રાખજો. એ પોકળ પ્રશંસા કેવળ પોતાના સ્વાર્થ માટે છે એવું સ્ત્રી જોશે કે તુરત તે તમને તિરસ્કારવા લાગી જશે. તમારી પ્રશંસા એ કેવળ કદરદાની છે-ખોટી અને સ્વાર્થ માટેની બુદ્ધામત નથી, એવું જ્ઞાન તેને થશે, તો જ

તેની પ્રસન્નતાનો તમે સાક્ષાત્કાર કરી શકશો. અને કદરદાની તે એવી ઉદાર વસ્તુ છે કે જે સ્વાર્થની અપેક્ષા રાખતી નથી, સારા કે ખોટા કાર્યને ઉદારતાથી જુએ છે અને એ કાર્યની પાછળની પત્નીની પવિત્ર ભાવનાનું જ મૂલ્ય આંકે છે.

ધારો કે રોજ રાત્રે દસ વાગતાં ઘેર આવીને સૂઈ જવાનો તમારો નિત્યનો નિયમ છે અને એક રાત્રે તમે બે કલાક મોડા ઘેર આવ્યા. પત્ની બારણાં બંધ કરીને ઉંઘી ગઈ હોય અને તમે દશ-બાર ખૂંચો મારો ત્યારે તે બારણાં ઉઘાડે અને તમે અંદર જઈ શકો. એ વખતે તમારા મનમાં શું થાય?

જો તમે એમ માનતા હો કે તમે ઘેર આવો ત્યાંસુધી સ્ત્રીએ બારણાં બંધ કર્યા વિના તમારી રાહ જોતા જાગતી જ રહેવું જોઈએ, તો તમને જરૂર ગુસ્સો ઉપજે. તે વખતે તમે કહો: ‘એટલી વારમાં ઉંઘ શાની આવી ગઈ? દિવસ ને રાત ઉંઘવા સિવાય બીજું કશું કામ જ નથી કે શું? અને ઉંઘ પણ કેવી? ખૂંચો મારી ને હું તે માફી ગયો. કુંભકરણની બહેન છે કે શું?’ પણ સ્ત્રી ઉંઘી ગઈ હતી એ એક હકીકત જ હતી, તો તેની પાછળનાં કારણોનું કલ્પિત આરોપણ કરવું એ તમારો અન્યાય લેખાય. તેથી તે સામી ગુસ્સે થાય, અને તેમ નહિ તો નિરાશ તો જરૂર થાય.

તેને બદલે તમે એ જ હકીકતને ઉદાર કદરદાનીથી જોઈ શકો અને કહો: ‘મને આવતાં મોડું થયું એટલે રાત્રે ઘરમાં કોઈ ચોર પેસી જશે એવા ભયથી બારણાં બંધ કરી દીધાં હતાં ને? અને બારણાં બંધ કર્યાં એટલે પછી ઉંઘ જ આવે. તેને બદલે જો બારણાં બંધ ન કર્યાં હોત તો તને હું આવું ત્યાંસુધી જાગવાની ચિંતા રહેત અને મારે ખૂંચો પાડવી ન પડત.’ ઘર સાચવવાની સ્ત્રીની કાળજીની આ કદર જ સ્ત્રીને થોડું હસાવશે અને પછી જવાબ અપાવશે:

‘તમારી વાત તો સાચી છે, પણ આજે ધરકામને લીધે થાક એટલો લાગ્યો હતો કે ઉંધ બહુ જોર કરતી હતી અને જો બારણું ઉઘાડાં રાખ્યાં હોત, તો તે ઉઘાડાં રહી જાત અને મારાથી કદાચ ઉંધી જવાત.’ અને પછી તમે જરૂર કહેત : ‘એમ હતું તો પછી તેં હીક જ કયું.’

આ તો માત્ર એક દાખલો જ છે. તેમાં પોકળ પ્રશંસા નથી, પણ સ્ત્રીના હૃદયના ભાવની કદરદાની છે અને એ કદરદાની તેને પણ સાચી વાત કહી દેવાની હિંમત આપે છે, તેને પ્રસન્ન કરે છે અને મૂગા રહીને મનમાં ને મનમાં ક્રોધ કે નિરાશા વેડવાની અનિષ્ટ સ્થિતિમાં તેને રહેવા દેતી નથી. આવી જ કદરદાનીથી તેનાં કાર્યોને અને ભૂલોને તમે જોશો. તો કાર્યોને વધુ સારી રીતે કરવાનો અને ભૂલોને નિવારવા માટે વધુ સાવધ થવાનો તે યત્ન કરશે. અને તેની નિત્યની પ્રસન્ન મુખમુદ્રા તમારા આનંદનું તથા તમારો આનંદ તેના પણ આનંદનું સાધન બની રહેશે.

તમારી મોટી ભાભીના
આશીર્વાદ.

પત્ર ચોથો

પૂરતો સહનિવાસ

ચી. રજનીકાન્તભાઈ,

પત્નીને પ્રસન્ન રાખવાને પ્રસંગોપાત કેવી કદરદાનીથી કામ લેવું જોઈએ, એ તો મેં તમને કહ્યું. પરન્તુ એવી કદરદાની દાખવવાના અને પત્નીના મન ઉપર તેની છાપ પાડવાના પ્રસંગો કાંઈ હમેશ આવતા નથી. હમેશાંની તેની પ્રસન્નતા માટે તમારે તેના વ્યક્તિત્વની પૂરી ગણુના કરવી જોઈએ.

તમારે તમારી દિનચર્યા એવી રીતે ગોઠવવી જોઈએ કે જેથી તમારા જીવનમાં પત્નીનું પૂરેપૂરું સ્થાન રહે, એટલું જ નહિ પણ પોતાને પૂરતું સ્થાન આપવામાં આવે છે, એવું તેના ધ્યાનમાં પણ આવે. તમારી દિનચર્યામાં તેની અવગણુના થવા પામે એવી રીતે તમારે વર્તવું ન જોઈએ.

દિનચર્યામાં ધંધાને, ધર્મક્રિયાને, હરવા-ફરવાને અને આનંદ-મેળ કરવાને પણ સ્થાન રહેલું છે, પરન્તુ એ બધું કરતાં તમે તમારો પોતાનો જ વિચાર કરો છો અને પત્નીને અવગણો છો, એવું જો તમારી પત્નીને લાગશે તો તે જરૂર અપ્રસન્ન થશે.

કેટલાક પુરૂષો ધંધામાં કે નોકરીમાં એવા રચ્યાપચ્યા રહે છે કે ઘેર જમવા અને સૂવા આવવા સિવાય વધુ સમય જ ગાળતા નથી. એવી જ રીતે કેટલાકો આજીવિકાના સાધન પાછળ ગાળવાના સમય સિવાયનો જે કાંઈ ફાજલ સમય હોય છે તે કાં તો ધર્મક્રિયા કરવામાં, કાં તો મિત્રો સાથે હરવા-ફરવામાં અને કાં તો રાત્રે કલ્પ, નાટક કે સીનેમામાં જઈને આનંદ મેળવવામાં ગાળે છે. આમ ધંધો અને પતિનો શોખ એ બેઉ મળીને તેનો આખો દિવસ શકા લે છે અને તેમાં પત્નીનું કાંઈ સ્થાન

રહેવા પામતું નથી. એવી સ્ત્રી પણ પોતાની અવગણના થતી હોવાને કારણે અપ્રસન્ન રહે છે.

આવો એકલપેટો આનંદ લેનારા અને ધધામાં ડૂબાડૂબ રહેનારા પુરુષો પત્નીના પ્રેમના ઉછળતા પુષ્પને અકાળે ચીમળાવી નાંખનારા બને છે. અવકાશનો સમય સારા પ્રમાણમાં પત્ની સાથે વાતચીત કરવામાં, તેના લલિત મનોભાવોને પોષાવામાં અને નિરાંતે તેની સાથે બેસીને આનંદવિનોદ કરવામાં ગાળવો. એ પુરુષની એક અનન્ય ફરજ છે અને તે માટે પૂરતો સહનિવાસ જરૂરી છે. એવો સહનિવાસ જ પતિ-પત્ની જેવી બે જુદી જુદી વ્યક્તિઓને સૂક્ષ્મ રીતે એકબીજાના નિકટના સહવાસમાં રાખ્યા કરે છે અને પોતપોતાના વ્યક્તિત્વની આપ-લે કરવામાં મદદગાર બને છે.

અપૂરતા સહનિવાસનાં પરિણામો કેટલીક વાર બહુ માઠાં આવે છે. સ્ત્રી થોડે એકલી પડે છે, તેને કોઈ મનમેળાપનું સ્થાન જોઈએ છે, તે તેને મળતું નથી, ત્યારે તે પડોશીઓ સાથે મનમેળાપ સાધવા મથે છે. તે પડોશીઓ પાસે જઈને બેસે છે, ત્યાંથી સારા-માઠા સંસ્કાર પ્રલસ્યુ કરે છે અને વળી તે કારણે, પતિ પ્રત્યે અસંતુષ્ટ રહેતું દિલ કોઈ વાર પરપુરુષના સહવાસને શોધતું બની જવાનો ભય પણ ઉપસ્થિત થવા પામે છે.

તમે કહેશો કે એવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવા માટે સ્ત્રીના દિલની નિર્બળતાનો દોષ છે; પરંતુ હમેશાં એમ નથી હોતું. સ્ત્રી જ્યારે પતિના સહનિવાસને ખૂબ ઝંખે છે અને એ ઝંખનાને પતિ સંતુષ્ટ કરી શકતો નથી ત્યારે તેના દિલની સ્થિતિ જ વિલક્ષણ બની જાય છે. જ્યાંસુધી સ્ત્રીને એક બાળક થતું નથી અને એ બાળક તેના સમય-નિર્વાહન માટેનું સાધન બનતું નથી, ત્યાંસુધી પરિણીત જીવનની દશા બહુ નાજૂક રહ્યા કરે છે. પ્રારંભિક દશા તો બહુ ઉત્તેજનાભરી હોય છે અને તન-મનના અણુઅણુને ચંચલ બનાવી મૂકે છે. તે

વખતે તમારો સહનિવાસ તેને સુખ અને સંતોષ આપનારો બને છે; અને જો તમે તેને તે ન આપો તો તે વિવશ બની જાય એમાં શી નવાઈ? પતિ પરસ્ત્રીગામી છે એવું જાણતાની સાથે સ્ત્રી કેમ અસંતુષ્ટ બની જાય છે? તે તમારો બધો પ્રેમ, બધો સમય અને બધું ધ્યાન ચાહે છે, તે પરસ્ત્રીગમનને કારણે જ્યારે તેને મળતાં નથી, ત્યારે તે અસંતુષ્ટ થાય જ. કેટલાકે તેને અસૂચા કહે છે, પરંતુ એ અસૂચાનું બીજ પોતાની ઝંખનાની અણપૂર્તિ અને અસંતોષની જાંદર રહેલું હોય છે. એ અસૂચાને જ તમારે પત્નીની અવગણનાથી ઉપજેલા અસંતોષરૂપે ઓળખી લેવી જોઈએ અને તેના વ્યક્તિત્વની ગણના પાછળ પૂરો સમય અપાવો જોઈએ.

સાફ સાફ શબ્દોમાં કહું તો કુદરતમાં લક્ષ્મી પ્રથા ક્યાંય નથી. લક્ષ્મી કુદરતથી વિરુદ્ધ છે. કુદરત તો ગર્ભાધાન અને સંતાનોત્પત્તિનો જ આશય ધરાવે છે. લક્ષ્મી અને પરિણીત જીવન એ તો માનવીએ યોજેલી સંસ્થાઓ છે. તે સંસ્થાઓ આવશ્યક જણાઈ છે ખરી, પરંતુ તેમની પવિત્રતા અને નિયમિતતા પણ તેટલી જ આવશ્યક છે. અને એ પવિત્રતા તથા નિયમિતતા પૂરી રીતે નહિ જળવાયાથી લક્ષ્મી પ્રથાએ અનેક વિલક્ષણતાઓ પેદા કરી છે.

લક્ષ્મીપ્રથાએ સ્ત્રીઓને પરિસ્થિતિને અનુકૂળ બનવાનો પાઠ પઢાવ્યો છે. સ્ત્રીઓ પોતાને સ્થિતિને અનુકૂળ તુરત બનાવી લે છે. સ્ત્રીસ્વભાવની એ વિશેષતાથી માનવરચિત એ લક્ષ્મી પ્રથાને સ્ત્રીએ મસ્તક નમાવીને સ્વીકારી લીધી છે. તેથી વિપરીત આચરણને તેણે પાપ પણ માન્યું છે. પરંતુ પુરુષ સ્ત્રીની પેઠે પોતાના સ્વભાવ પર વિજય મેળવી શક્યો નથી અને તેથી તેણે એક કરતાં વધારે સ્ત્રીઓ સાથે લગ્નો કર્યાં છે અને પ્રેમસાધનાઓ કરી છે. પુરુષ એકપત્ની-ધર્મ આચારવામાં પૂરેપૂરો સફળ થયો નથી અને પત્નીની અવગણના કરતો રહ્યો છે, તેથી જ સ્ત્રીના મનમાં તેણે કલુષ જન્માવ્યું છે.

પુરૂષે સ્ત્રીને એકપતિત્વ માટે કાયદાથી બાંધી છે, પણ પોતે એક પત્નીત્વ માટે બાંધાયો નથી. આ પરિસ્થિતિથી જે વિષમતા ઉપજી છે અને જે અનર્થો થયા છે, તેનું જ્ઞાન સ્ત્રીમાં હવે જન્ય થયું છે. પહેલાં પણ તેને એ જ્ઞાન તો હતું જ પણ તે મન મારીને કષ્ટ ભોગવ્યા કરતી. પરંતુ હવે તે એટલી જાગી છે કે એ કષ્ટ ભોગવવાની ના કહે છે અને તે પુરૂષને પણ પોતાના જેવા જ કાયદાથી બાંધવા માંગે છે. શા માટે? પોતાની થતી અવગણના તેને બહુ સાલે છે. તે પોતાની સંપૂર્ણ ગણના ચાહે છે. પુરૂષ સમજણપૂર્વક તેની ગણના કરવાનું જ્ઞાન મેળવી શક્યો નથી તેથી તેની ધીરજ ખૂટી છે અને તેથી તેને કાયદાથી બાંધીને પણ પોતાની ગણના કરાવવા માંગે છે.

અલગત, પુરૂષ કાયદાથી બાંધાઈને સ્ત્રીની ગણના કરે, તેની સાથેનો સહનિવાસ સ્વીકારે, એમાં કશોય રસ બળ્યો નથી; પરંતુ નરી અવગણનાથી હીજરાતી સ્ત્રીને એ પ્રકારના સહનિવાસમાંથી કાંઈક આશા રહે છે. તે માને છે કે દિલ વગરના સહનિવાસમાંથી ય કાંઈ ચાર દિલનો ભાવ પ્રકટશે.

સહનિવાસની જ એ વિશેષતા છે કે એકબીજાના વિશેષ પરિચયમાં રહેવાથી પરસ્પરના વ્યક્તિત્વને પિછાણવાનો સમય મળે છે, અને તેમાંથી સુકાઈ ગયેલો ભાવ ફરી જન્ય થાય છે.

એક એવી વાત છે કે એક દંપતીમાં રોજરોજ કલહ થતો હતો. પતિ વધુ વખત ઘર બહાર રહ્યા કરતો હતો અને પત્ની ઘરમાં બેઠી હીજરાયા કરતી હતી. આ સ્થિતિ બેઠેને અસહ્ય થઈ પડી એટલે બેઠેએ છૂટાછેડા કરીને મુક્ત થવાનું ઠરાવ્યું અને બેઠે ઇન્સાફ કરાવવા કાજ પાસે ગયાં. કાજએ બેઠેની ફરિયાદો સાંભળી અને વસ્તુસ્થિતિ જાણી લઈને ફરમાવ્યું: ‘તમારે આજની આજની રાત એક જ ઓરડામાં રહેવું અને કાંઈએ બહાર નીકળવું નહિ.

એમ રહીને સવારે તમે જેઠ મારી પાસે આવજો એટલે તમારું ઇન્સાફ કરીશ.' કાળના એવા ફરમાનથી જેઠ એક રાત સાથે રજાં અને સવારે જેઠએ કાળ પાસે જઈને કહ્યું : 'હવે અમારું છૂટાછેડા કરવા નથી, સાહેબ !'

આ વાતમાં કશી અસંભવિતતા નથી. જે દંપતીઓ સહનિવાસ માટે પૂરતો સમય આપે છે, તે દંપતીઓના સંબંધમાં આવા જ અમત્કારો બને છે. અને ઉલટી પરિસ્થિતિમાં ઉલટા પ્રકારના બનાવો પણ એવી જ અમત્કારિક રીતે બને છે.

અને તેથી જ પૂરતો સહનિવાસ એ પત્નીને પ્રસન્ન રાખવાને પણ એક ઉપાય બને છે, કારણ કે પત્નીની થતી અવગણના તેમાં જ નિવારણ રહેલું છે.

તમારી મોટી ભાભીના
આશીર્વાદ.

સમાગમ

ચી. રજનીકાન્તસાહ,

મનુષ્યનું જીવન તેની આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને માટે છે એવું જ્ઞાનીઓ કહી ગયા છે; પરન્તુ એ જીવનની ઉત્પત્તિનો આધાર સ્ત્રી અને પુરૂષના જાતીય સમાગમ ઉપર રહેલો છે. એટલે એ સમાગમ પણ આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનું જ સાધન બને છે. આપણાં શાસ્ત્રોમાં બ્રહ્મચર્યનું ખૂબ માહાત્મ્ય ગાવામાં આવ્યું છે. તે સાથે લગ્નસંબંધનું માહાત્મ્ય પણ તેટલું જ ગાવામાં આવ્યું છે. બેઉમાં મહત્તા રહેલી છે, પરન્તુ એ મહત્તા નિરપેક્ષ નથી. અપેક્ષાપૂર્વક જ બેઉ ઉત્તમ લેખાય તેમ છે. એટલે લગ્ન ચતાંની સાથે સામે આવીને ઉભો રહેતો સમાગમનો પ્રશ્ન હું તમને સમજાવવા ઇચ્છું છું; અલબત્ત, તે સાથે બ્રહ્મચર્યની ઉપયોગીતા અને મર્યાદાઓ દર્શાવવી એ પણ તેના અંગનું જ કાર્ય છે.

પ્રશ્ન નાજુક છે. માનવજીવનના દ્વાર ૩૫ સમાગમના પ્રશ્નને આપણે લજ્જાની દૃષ્ટિથી જોવામાં ભૂલ કરીએ છીએ. બ્રહ્મચર્યને આપણે પરમ સદ્ગુણ માન્યો તેથી કે કેણુ જાણે શાથી, સમાગમને આપણે કાંઈક તુચ્છ દૃષ્ટિથી જોઈએ છીએ; છતાં આશ્ચર્યની વાત એ છે કે પરિણીત જીવનમાં ગરીબ કે ધનવાન, અજ્ઞાન કે પંડિત-દરેક સમાગમને અનિવાર્ય માને છે અને આચરે છે. વનવાસી ઋષિઓએ પણ પરિણીત જીવનમાં સમાગમ આચરતાં લજ્જા કે સંકેત દર્શાવ્યા નથી; તો એ પ્રશ્નની ચર્ચામાં અને તે વિષેનું પૂરતું જ્ઞાન મેળવવામાં આપણે શાને ખોટી લજ્જા રાખવી જોઈએ ?

સમાગમમાં પુરૂષ ક્રિયાશીલ અને સ્ત્રી નિષ્ક્રિય હોય છે એવી સ્થાન્યતામાં કેટલીક ભૂલ રહેલી છે. સમાગમનું એ બાહ્ય સ્વરૂપ છે તેથી એ ભૂલ થવા પામે છે. વસ્તુતઃ પુરૂષ એકી સાથે કેટલાક સમય સુધી અધિક ક્રિયાશીલ રહે છે અને એ ક્રિયાશીલતાની પરાક્રાંતા આવતાં તે વિરામ પામે છે, પરંતુ સ્ત્રી તો એ બધો સમય જ નહિ, પણ ત્યારપછી દિવસ અને રાત્રિમાં ક્રિયાશીલ જ હોય છે. સ્ત્રી એ શક્તિનું રૂપ છે; તે સંચય કરે છે, રસને પોતાના સ્નાયુઓમાં પચાવે છે અને કુસુમિત થઈને ફળને સર્જે છે; તે નિષ્ક્રિય રહી શકતી જ નથી. વસ્તુતઃ તે ક્રિયાશીલ હોય છે અને તેનું મન તથા તેના તનની પ્રત્યેક શિરા વીજળીની ગતિથી કામ કરતાં હોય છે. એની એ ક્રિયાશીલતા આંખોથી અગોચર હોય છે એટલું ખરું.

સંતાનોત્પત્તિ એ લક્ષનું આધિસૌતિક ખ્યેય છે, એટલે બીજા-રોપણ માટે સમાગમની આવશ્યકતા રહેવાની જ; પરંતુ પશુ-પંખી સમાગમની સાથે જ બીજારોપણ કરે છે, અને સ્ત્રી-પુરૂષના અનેક સમાગમો બીજારોપણ વિનાના નિષ્ફળ જાય છે. પશુ-પંખી ઋતુ-કાળે જ સમાગમ કરવાને કુદરતી રીતે પ્રેરાય છે, સ્ત્રી-પુરૂષ ઋતુ-કાળ વિના પણ સમાગમ કરે છે. કેટલીક જાતનાં પશુ-પંખીમાં પ્રકૃતિની અમુક ઋતુઓ જ ફળદ્રુપ મનાય છે—એ ઋતુઓમાં જ એ પશુ-પંખી ઇંડાં મૂકે છે અથવા ગર્ભધાન માટે વધુ યોગ્ય હોય છે; ત્યારે સ્ત્રી-પુરૂષ માટે તો બધીય ઋતુઓ ગર્ભધાન માટે ઉપ-યોગમાં લેવાય છે, જો કે શરદ અને વસંત વધારે ફળદ્રુપ હોય એમ તો દેખાય છે. આ દૃષ્ટિથી જોઈએ તો પશુ-પંખીથી મનુષ્ય ખૂબ જુદો પડે છે. અભ્યર્થની અપેક્ષાએ સમાગમને આપણે અનિષ્ટ માનતા હોવાથી પશુ-પંખી કરતાં મનુષ્યને આપણે વધુ વિષયી અને ઉતરતી કાટિનો માનીએ છીએ. પશુ-પંખીને વધુ વખત અભ્યર્થ પાળનાં અને મનુષ્યને કોઈ પણ આખી ઋતુ કે આખો માસ સમાગમ વિના નહિ જવા દેતાં જોઈને આપણે કહીએ છીએ

કે પશુ-પંખી કેવાં સંયમી છે અને મનુષ્યો કેવાં અસંયમી અને વિષયી છે ? એ દૃષ્ટિએ કેટલાકોને તો મનુષ્ય કરતાં પશુ-પંખીને ઉચ્ચ ઠાટિના ઊંચો માનવાનું મન થાય છે. તેમની નિયમિતતા કે નૈસર્ગિક સંયમ માનવને ઉપદેશ આપવા માટે પણ ઉપયોગમાં લેવાય છે.

જે ઋષિ-મુનિઓએ મનુષ્યના આચારધર્મના ગ્રંથો લખ્યા છે તેમણે રજ્જ્દર્શન પછી-ઋતુસ્નાતા થયેલી પત્નીમાં સમાગમથી ગર્ભધાન કરવાનું માત્ર કહ્યું છે, અને ગર્ભધાન થયા પછી સમાગમનો નિષેધ લખ્યો છે. એમણે કહેલા બધા નિયમો જે પાળવામાં આવે તો ઋતુસ્નાતા પત્ની સાથેના એક જ સમાગમથી પુરૂષ પણ પશુ-પંખીની પેઠે જ ગર્ભધાન કરી શકે એ સંભવિત લાગે છે. એવો સમાગમ નિષ્ફળ ન જાય, છતાં જે જાય તો બીજા માસમાં ઋતુ-કાળ આવતાં સમાગમ કરવાનું ઋષિ-મુનિઓ ઇષ્ટ કહે છે. આમ ગર્ભધાન થતાં સુધી દર માસે એક સમાગમને તેઓ ઇષ્ટ, શાસ્ત્રોક્ત કે નૈસર્ગિક કહે છે; અને ગર્ભધાન થયા પછીનો સમાગમ નિષિદ્ધ કહે છે.

પણ આ આચારધર્મ મનુષ્યે પાળ્યો નથી અને પાળવાની તેની ઇચ્છા પણ જણાતી નથી. તેટલાં જ કારણસર તે પશુ-પંખી કરતાં ઉતરતો ગણાય છે એ વાજબી છે કે. કેમ તેનો વિચાર કરવાની જરૂર છે.

પશુ-પંખીને કુદરતે આપેલી નૈસર્ગિક વૃત્તિથી પ્રેરાઈને તેઓ સમાગમ કરે છે અને એ રીતે વંશવૃદ્ધિ કરે છે. તેઓ બચ્ચાંને ઉછેરે છે તેમાં પણ એ નૈસર્ગિક વૃત્તિ જ કામ કરે છે. મનુષ્યમાં એવી નૈસર્ગિક વૃત્તિ હોવા ઉપરાંત તેનામાં બુદ્ધિ પણ છે, કે જે બુદ્ધિ પશુ-પંખીમાં નથી. એટલે મનુષ્યે સમાગમની નૈસર્ગિક વૃત્તિને બુદ્ધિ-યુક્ત કલાનું સ્વરૂપ આપ્યું છે, અને તે વૃત્તિને બહેલાવી શકે છે તેમ જ સંયમયુક્ત પણ કરી શકે છે. આ કારણથી માનવવૃત્તિ,

કરતાં પશુવૃત્તિ ઉતરતી છે. પશુમાં બુદ્ધિ નથી. તેથી વાસનાના આવેગથી તે સમાગમ કરે છે, અને જ્યારે મનુષ્ય પણ બુદ્ધિને છોડીને વાસનાવશ થઈ સમાગમ કરે છે ત્યારે આપણે તેને પશુવૃત્તિનો કહીએ છીએ તેનો મર્મ પણ એ જ છે.

આ બુદ્ધિથી મનુષ્યે સમાગમનો કેવળ વંશવૃદ્ધિ માટે ઉપયોગ કરવામાં પોતાની જાતને બાંધી રાખી નથી. એ સમાગમને તે પોતાની ચિત્તવૃત્તિના આનંદ માટે પણ ઉપયોગમાં લે છે. સમાગમથી પુરૂષ આનંદની પરાકાષ્ટા અનુભવીને વિરમે છે, જ્યારે સ્ત્રીને સમાગમનો બધો સમય ચાલુ પ્રવાહિત આનંદાનુભવ મળે છે. તે પુરૂષના જેવી આનંદની પરાકાષ્ટાને અનુભવ કરતી નથી.

એ આનંદનો ઉપયોગ કરવાની ઇચ્છા સ્ત્રીમાં અમુક સમયને અંતરે નિયમિત રીતે વહ્યા કરે છે. રન્નેદર્શન પછીના ચોથાથી સોળમા દિવસ સુધી તેની એ ઇચ્છાનો પ્રવાહ ચાલુ રહે છે. જેવી રીતે સમુદ્રમાં ચંદ્રના આકર્ષણથી ભરતી ચડે છે તેવો સ્ત્રીનો પણ એ સમાગમની ઇચ્છાનો ભરતીસમય હોય છે. વળી જેવી રીતે સમુદ્રમાં સુદી પક્ષની ભરતી વેગવાન હોય છે અને વદી પક્ષની ભરતી ઓછી વેગવાન હોય છે, તેમ રન્નેદર્શન પછીની સ્ત્રીની ઇચ્છાની ભરતી વધુ વેગવાન હોય છે, અને ત્યારપછીના બીજા પખવાડીયાની ભરતી ઓછી વેગવાન હોય છે. આ બેઉ ભરતીનો સમય પારખીને પુરૂષ જો સમાગમ કરે તો તેથી સ્ત્રીને આનંદ મળે છે.

આપણા દેશના કામશાસ્ત્રવેત્તાઓએ આ ભરતીના કાળને સ્ત્રીની ચંદ્રકળાના કાળને નામે આજખાવ્યો છે. ચંદ્રની કળા જેવી રીતે ચડે-ઉતરે છે, તેવી રીતે સ્ત્રીની ચંદ્રકળા તેના જમણા પગને અંગૂઠેથી ચડે છે અને પખવાડીયામાં મરતક સુધી પહોંચી, પાછી ડાબા અંગનાં અવયવોદ્વારા ઉતરે છે એવું એ કામશાસ્ત્રકારો કહે છે. અંગેઅંગમાં ચંદ્રકળાના આવા સ્થાનને કાંઈ વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધતા મળી નથી, પરંતુ

પાશ્ચાત્ય કામશાસ્ત્રવેત્તાઓએ પણ પ્રયોગોપૂર્વક એટલું તો શોધી કાઢ્યું છે કે સ્ત્રીમાં રજ્જેદર્શન પછી સમાગમની ઇચ્છાની ભરતી જરૂર ચડે છે અને એ ભરતી ચંદ્રકાળની પેઠે અથવા તો સમુદ્રમાંની ભરતીની જેમ મોટી ભરતી અને નાની ભરતી પણ હોય છે.

સ્ત્રી પોતે આ ભરતીનો સમય પારખી શકે છે, કારણ કે તેને પોતાની સમાગમોત્સુકતાનો અનુભવ થાય છે. એ ઉપરથી જ મેરી-સ્ટોપ્સ નામની એક ડાક્ટર બાઈએ સંખ્યાબંધ સ્ત્રીઓની તપાસ કરીને તેમની ઇચ્છાની વાતોની નોંધ રાખીને, એવી ભરતી ક્યારે વેગવાન હોય છે અને ક્યારે નરમ હોય છે તે નક્કી કર્યું છે; અને તેનો મેળ આપણા દેશના કામશાસ્ત્રવેત્તાઓએ કહેલી ચંદ્રકાળની પદ્ધતિની સાથે મુખ્ય અંશોમાં મળતો જાય છે. એવા પણ દાખલા તેણે નોંધ્યા છે કે જેમાં વેગવાન ભરતીને કાળે સમાગમ માટે સ્ત્રી વિલવળ થઈ ગઈ હોય અને પતિ બહારગામ હોવાને કારણે પરપુરૂષ સાથે સમાગમ કરતાં પણ તેણે પાછું વાળી જોયું ન હોય !

કોઈ કોઈ પાશ્ચાત્ય કામશાસ્ત્રવેત્તાઓ એમ પણ કહે છે કે સમાગમની ઇચ્છાની આવી જ ભરતી પુરૂષમાં પણ આવે છે. પરન્તુ અનેકના અનુભવો કે તપાસથી એ વાત સિદ્ધ થઈ હોય એમ મારા જાણવામાં આવ્યું નથી. પુરૂષની સમાગમોત્સુકતા બાહ્ય પરિસ્થિતિ અને માનસિક વિકારવૃત્તિ ઉપર એટલો બધો આધાર રાખે છે કે આવી નૈસર્ગિક ભરતીનું માપ કાઢવાનું કદાચ મુશ્કેલ બનતું હશે.

પરન્તુ એટલું તો નક્કી છે કે માનવીએ સમાગમને કેવળ સંતાનોત્પત્તિ માટે જ ઉપયોગમાં લેવાનો એકલનિર્ધાર રાખ્યો નથી. તેણે જાતીય સમાગમને પોતાના આનંદનું સાધન પણ બનાવ્યો છે. કુદરત તેવા આનંદ-સમાગમના ટેકામાં ઉભી છે કે વિરોધમાં તે વિષે એ મત છે. પ્રજોત્પત્તિ માટે જ સમાગમ થવો જોઈએ એવો કુદર-

તનો અભિપ્રાય પશુ-પંખીના જાતીય જીવન પરથી પરખાય છે
 ખરો; પરંતુ મેં આગળ કહ્યું છે તેમ મનુષ્યનાં બુદ્ધિ છે, અને એ
 બુદ્ધિનો ઉપયોગ તેણે કુદરતની સામે લડવામાં પણ ક્યાં કર્યો નથી ?
 તેણે પોતાની બુદ્ધિ-શક્તિ વડે કુદરતને પોતાને અનુકૂળ બનાવવા
 માટે ખૂબ લડતો કરી છે, તે અનુકૂળ ન બને ત્યારે તેણે જાન આપ્યા
 છે, છતાં તેણે પોતાનો પરાજય પોકાર્યો નથી. કુદરત ઉપર વિજય
 મેળવવાને સતત મથન કરવામાં તેણે પોતાની બુદ્ધિ અને શક્તિના
 ચમત્કારો કરી બતાવ્યા છે. એટલે કુદરતનો અભિપ્રાય હોય કે ન
 હોય, છતાં મનુષ્યે તો તેના અભિપ્રાયની વિરુદ્ધ થઈને પોતાના આનંદ
 તથા સંતોષ માટે અનેક કાર્યો કર્યા છે અને તે કરતો જ રહેવાનો
 છે. કુદરત તો કહે છે કે પ્રત્યેક પ્રાણીમાં મૈથુનવૃત્તિ-વંશવૃદ્ધિની ઇચ્છા
 રહેલી જ છે; છતાં માનવી જીવનભર બ્રહ્મચર્ય પણ પાળે છે અને
 કુદરતને હરાવે છે. એ જ રીતે તે વંશવૃદ્ધિની ઇચ્છાથી તેમ જ ચિત્ત-
 વૃત્તિના આનંદની ઇચ્છાથી પણ સમાગમ કરે છે. એવા સમાગમમાં
 સફળ અને સૂક્ષ્મ આનંદ પણ રહેલો છે તેની પારાયણ હું અહીં
 કરવા નહિ બેસું, પરંતુ એટલું જ કહીશ કે આનંદ-સમાગમની
 ઇચ્છાને દમન વડે રોકવાથી ઘણી વાર શારીરિક અને માનસિક
 માદાં પરિણામે આવ્યાના દાખલા મળે છે.

પત્ર લાંબો તો થયો, પરંતુ સમાગમ વિષેની પ્રાથમિક વાતો
 હું તમને ઠીક-ઠીક સમજાવી શકી છું એમ મને લાગે છે.

તમારી મોટી ભાભીના

આશીર્વાદ.

પત્ર છટ્ટો

સમાગમનું નિયમન

ચી. રજનીકાન્તભાઈ,

ઔધ કાલે મેં તમને પત્ર લખીને ટપાલમાં નાંખી દીધા પછી એ પત્રમાંનું એક વાક્ય મને બહુ ખૂંચ્યું અને તે વિષે લાંબો વિચાર કર્યા પછી મને પસ્તાવો પણ થયો. એ વાક્ય મેં તમને જોટું લખ્યું નહોતું, પરંતુ પસ્તાવો એટલા માટે થયો કે એ વાક્યમાં મારાથી અધુરાપણું રહી ગયું હતું, તેનું તે વખતે મને લાન ન થયું અને તેનો પાછળથી વિચાર આવતાં પસ્તાવો થવા લાગ્યો.

આ વાક્ય એ હતું કે ‘આનંદ-સમાગમની ઇચ્છાને દમન વડે રોકવાથી ઘણી વાર શારીરિક અને માનસિક માઠાં પરિણામો આવ્યાના દાખલા મળે છે.’ આ વાક્ય અધૂરું અને અસ્પષ્ટ છે. એનો અર્થ તમે કદાચ એવો પણ સમજી લ્યો કે જ્યારે જ્યારે સમાગમની ઇચ્છા થાય, ત્યારે ત્યારે તેને માર્ગ આપવો જ જોઈએ, નહિ તો તેનાં માઠાં પરિણામ આવે. પણ મારા કથનનો-આશય એ નહોતો, અને તેના વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ માટે મારે આ પત્ર લખવો પડે છે.

કામનો આવેગ રોકવાથી માનસિક-શારીરિક હાનિ થવાનો ભય રહેલો છે અને એ આવેગ રોકવાને પરિણામે ઘેલછા, હિસ્ટીરીયા અને એવાં જ બીજાં દર્દો લાગુ પડવાનો ભય રહેલો છે ખરો, પરંતુ કામેચ્છા થતાંની સાથે જ તેની તૃપ્તિનો માર્ગ ખોલી નાંખવો જોઈએ એ ખરાબર નથી. એવી પુનઃ પુનઃ થતી ઇચ્છાને માર્ગ આપતા રહેવાને પરિણામે પણ કામેચ્છાના નિરોધ કરતાંય વધારે માઠાં પરિણામો આવે છે ! પૂરો ઘડો છલકાતો નથી, પણ અધૂરો ઘડો જ છલકાય છે; પૂરો ઘડો ત્યારે જ છલકાવા લાગે છે કે જ્યારે તેમાંના પાણીને વેગ મળવાનાં કાંઈ ખાસ કારણો ઉપસ્થિત થાય

૭. તેવી રીતે જે પુરૂષ વીર્યથી ભરપુર હોય છે તેનો ઘડો ખાસ પરિસ્થિતિ વિના છલકાતો નથી, પણ જે અદ્વવીર્ય હોય છે તે પુનઃ પુનઃ છલકાય છે અને વીર્યવાળા પુરૂષો સહેજમાં કામાતુર બની જાય છે અને જેમ જેમ તે વધુ ને વધુ સમાગમ દ્વારા તૃપ્તિ શોધે છે તેમ તેમ તે વધુ નિર્જળ થતાંની સાથે શીઘ્ર કામાતુર બને છે. એટલે કામાતુરતા કે કામની ઇચ્છા હમેશાં સાચી જ હોતી નથી. અદ્વવીર્યતાથી જ્યારે કામાતુરતાનું દર્દ પુરૂષને થાય છે ત્યારે તેનો વેગ ઘેલછા ભર્યો હોય છે, પણ એ સમજતાંની નિશાની નથી હોતી, નિર્જળતાની-અદ્વવીર્યતાની-દર્દની નિશાની હોય છે.

સાચી કામેચ્છાને અને ખોટી કામાતુરતાને પુરૂષ પોતાની મેળે જ ઓળખી શકે છે અને તે વખતે તેણે વિવેક વાપરીને ખોટી કામાતુરતાને સંયમથી દાખવી જોઈએ, નહિ તો તેનાં માઠાં પરિણામ આવે છે અને તેમાંથી ધાતુક્ષય જેવાં અનેક શારીરિક દર્દો પણ થાય છે. એટલે કામેચ્છાને દાખવી એ નિતાંત દોષ નથી. એ જો દોષ હોય તો સંયમને સ્થાન જ ન રહે. પણ દાંપત્યજીવનમાં સંયમને તો મુખ્ય સ્થાન રહેલું હોય છે.

આ જ કારણે કામેચ્છાને મોકળી મૂકવી ન જોઈએ પણ તેને નિયમવશ બનાવવી જોઈએ એમ કહેવાનો મારો આશય છે. એ જ રીતે કામેચ્છા એ ગંદી અને વીર્યનું હરણ કરનારી છે એમ માનીને તેને દાખવામાં જ હમેશાં લાલ છે અને વીર્યનું રક્ષણ થાય છે એમ પણ માની લેવું ન જોઈએ. નિયમને વશ જો કામની ઉત્કટ ઇચ્છા થાય તો તેને માર્ગ આપવો એ અનિષ્ટ નથી, બલકે માનસિક અને શારીરિક સ્વાસ્થ્ય માટે ઇષ્ટ છે.

આ ઉપરથી પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે કામેચ્છાને વાજબી રીતે સંતોષવાનું પ્રમાણ શું? તેનું શું કોઈ સામયિક પ્રમાણ બાંધવું જોઈએ? સાચી અને ખોટી કામેચ્છા વચ્ચેનો ભેદ ફરી રીતે

સમજવો ? એ બેદ સમજાય અને પ્રમાણ બંધાય, તો પણ જો તીવ્ર કામેચ્છા થાય તો શું તેને દમવી કે ડામવી જ જોઈએ ? તેથી હાનિ ન થાય ?

આ પ્રકારના કાંઈ સર્વસામાન્ય કાયદા કે નિયમ કાંઈ બાંધી શક્યું નથી અને જેઓએ તે બાંધ્યા છે તેમની વચ્ચે પણ મતભેદ છે. કાંઈ ડોક્ટર કહે છે કે લગ્નજીવનના પ્રારંભમાં યૌગ્ય દિવસોને આંતરે માસિક દસ-બાર સમાગમ કાંઈ વધુ પડતા નથી, તો કાંઈ કહે છે કે અડવાડિયામાં એકથી વધુ સમાગમ અનિષ્ટ છે. આપણા દેશના કામશાસ્ત્રવેત્તાઓ તો સામાન્ય રીતે માસમાં બે વાર સ્ત્રીને કામેચ્છાની ભરતી વેળાએ જ સમાગમ પૂરતો માને છે. વસ્તુતઃ સહનશક્તિને આધારે એ નિયમન વ્યક્તિગત જ સ્થાપી શકાય.

પણ સ્વાસ્થ્ય ન બચડે અને કામેચ્છાની અતૃપ્તિ પણ ન રહે, તે માટે કેટલાક સામાન્ય નિયમો તો હું તમને જરૂર સૂચવી શકું અને એ નિયમો જો તમે પાળો તો તમે કામેચ્છાને દમ્યા વિના સંયમમાં રાખવાનો અભ્યાસ પાડી શકો. એ નિયમો પાળવાથી સંયમ તમને કષ્ટકર નહિ લાગે, કે જેવું કષ્ટ અદ્વપવીર્ય કામાતુર પુરૂષને પોતાની ઇચ્છાના આવેગને રોકતાં અનુભવવું પડે છે.

તમને ખબર હશે કે નહિ તે હું જાણતી નથી, પણ ઘણાને તો ખબર નથી હોતી કે આગલા વખતમાં સુખવસ્તુ પુરૂષો, ધનાઢ્યો અને રાજાઓ પત્નીની સાથે એક જ ઓરડામાં સૂતા નહિ ! તમને આ વાત નવાઈ ભરી લાગશે. પણ એ વાત સાચી છે. સ્ત્રી-પુરૂષોના શયનગૃહ જૂદાં જૂદાં રહેતાં અને સમાગમ માટે તો ખાસ રતિગૃહ કે વિલાસગૃહ તરીકે ઓળખાતો જૂદો ઓરડો રાખવામાં આવતો, જ્યાં પતિ પત્ની મળતાં, વાતો કરતાં અને વિલાસ કરતાં. પછી તેઓ છૂટાં પડતાં અને પોતપોતાના શય્યાગૃહમાં જઈ શાંત નિદ્રા લેતાં. આથી સમાગમ ઉપર સંયમ જાળવી શકાતો.

આજે તો દંપતી માટે એક જ શયનગૃહ હોય છે અને જૂના વખતનો એ સુખવસ્તુ કુટુંબોનો રીવાજ પણાય તેમ નથી. પરંતુ એક જ શયનગૃહમાં પતિ-પત્નીની શય્યાઓ તો જૂદી રાખવી જ જોઈએ. હું જાણું છું કે ઘણાં કુટુંબોમાં નવપરિણીત દંપતીઓની શય્યા-જ્યાં-સુધી તેમને બાળક થતું નથી ત્યાંસુધી-એક જ હોય છે, એક ભેગાં સૂએ છે, અને તેનું પરિણામ સમાગમની અતિશયતામાં આવે છે. સ્ત્રીના સ્પર્શ પુરુષ માટે કામોત્સુક અને છે અને સ્ત્રીને માટે પુરુષનો સ્પર્શ કામોત્સુક અને છે : સ્ત્રી પોતાનું માનસિક ઉત્તેજન લજ્જા-વિવશ રહેવાના સ્વભાવથી દાખવતી નથી અને પુરુષ દાખવે છે. પુરુષ કામોત્સુક હોય અને સ્ત્રી ન હોય, તો પણ પુરુષની ઇચ્છાને વશ રહેવાના સ્વભાવથી, તેમ જ પોતાની ભોગ્ય તરીકેની હીનસ્થિતિ સમજવાને કારણે સ્ત્રીને પુરુષને તાણે થતું પડે છે. પરિણામે સમાગમની સંખ્યા વધે છે. પરંતુ જો જૂદી જૂદી શય્યા હોય તો સ્પર્શ ઉપર કાંઈક મર્યાદા રહે, એથી કામોત્સુકતા ઓછું જોર દરે અને એક ઉંઘ પણ સારી રીતે લઈ શકે. હું પરણી ત્યારે તમે નાના હતા એટલે તમને શી ખબર હોય ? પણ બીજા જ દિવસથી મેં મારા ઓરડામાં જૂદી જૂદી પથારીઓની વ્યવસ્થા કરી નાંખી હતી અને તે વખતે તમારા ભાઈને એ નહોતું ગમ્યું. પણ પાછા ગયી તેમને એ વ્યવસ્થા બહુ ગમી હતી. અત્યારે હું ત્યાં નથી, પણ તમને કહું છું કે ઘરનાંઓએ એક જ શય્યાની વ્યવસ્થા કરી હોય તો પણ તમે જો શય્યાઓની વ્યવસ્થા કરાવી લેજો; અને મને ખાતરી છે કે સવિતાને પણ એ વ્યવસ્થા ગમશે.

બીજું એ નિયમન રાખજો કે પત્નીની સ્પષ્ટ અનિચ્છા હોય તો સમાગમ ન કરવો. સ્ત્રી લજ્જાળુ હોય છે અને તે કદાપિ સ્પષ્ટ હકાર આપતી નથી. છતાં તેના અંતરનો હકાર-નકાર ચતુર પુરુષ સમજી શકે છે. લજ્જાથી ના કહેતી સ્ત્રીના અંતરમાં જો હકાર હોય છે તો તેના વદન પરનો ઉત્સાહ કે પ્રસન્નતા જાનાં રહેતાં નથી,

અને તમારી ઇચ્છાને વશ થતી સ્ત્રીના અંતરમાં જે નકાર હોય છે તો તેના વદન પરનો નિરૂત્સાહ, કંટાળો કે અપ્રસન્નતા પણ છાનાં રહેતાં નથી.

એક શય્યાનો ત્યાગ, પત્નીની પ્રસન્નતા અને જે સમાગમે વચ્ચે યોગ્ય દિવસોનું અંતર એટલા સામાન્ય નિયમે જળવીને વર્તે શો તો પણ તમે સમાગમેની સંખ્યાને મર્યાદામાં રાખી શકશો અને શારીરિક-માનસિક અસ્વાસ્થ્યનો ભોગ બનતા બચી શકશો. આનો અર્થ એ ન સમજતા કે સમાગમનું આપણું પ્રમાણ જરૂરી જ છે. એનું પ્રમાણ સ્થાપવું એ વ્યક્તિગત પ્રશ્ન છે. છતાં એકિની પૂર્ણ ઇચ્છાકાળે જ સમાગમ થાય અને સમાગમની સંખ્યા ઓછી રહે તો તે જ હિતકાર માગે છે.

સામાન્ય રીતે સાત્ત્વિક ભોજન, મિત આહાર, વ્યાયામ અને પ્રસન્ન વાતાવરણ, એટલાં વાનાં હોય તો કામેચ્છા પણ સૌમ્ય પ્રમાણમાં જ બનતી થાય છે. નવદંપતીને ગરમ મસાલા અને ઉત્તેજક વસાણાં ખવરાવવાનો આપણે ત્યાં રીવાજ હોય છે, પણ મને તો સૌમ્ય ભોજન જ દંપતીને માટે પણ હિતકર છે એમ લાગે છે.

પત્ર લાંબો થયો તો પણ એક વાત તો કહેવી રહી જ ગઈ. સંયમ ક્યારે કહેવાય અને દમન ક્યારે કહેવાય, તે જાણવાની જરૂર છે : કારણ કે સંયમ હિતકર છે, પણ દમન કેટલીક વાર માદાં પરિણામ લાવે છે. એટલે એ એક વચ્ચેનો ભેદ સમજીને સમાગમના વિષયમાં સંયમ આચરવો જોઈએ. પણ હવે અત્યારે નહિ લખું. બન્યું પારણામાં પડ્યો પડ્યો રહે છે, કારણ કે તેને પોતાની ઇચ્છાની વિરુદ્ધ ક્ષુધાનું દમન કરવું પડે છે ! એટલે હવે તો એ કાલે જ લખીશ.

તમારી માટી લાલીના
આશીર્વાદ.

પત્ર સાતમે।

સંયમ અને દમન

શ્રી. રજનીકાન્તભાઈ,

૨। રીરના સ્વાસ્થ્ય માટે તમે સમાગમની અમુક મર્યાદા બાંધી લીધી હોય અને છતાં એ મર્યાદા તોડવાને મન ઉંચું નીચું થઈ રહ્યું હોય, ત્યારે તમારે શું કરવું? તમે કહેશો કે તમારે મનને કાબૂમાં રાખવું, પણ મન કાબૂમાં ન રહેતું હોય તો? આજ :મુશ્કેલી નવ-દંપતીના જાતીયજીવનમાં વારંવાર ઉપસ્થિત થાય છે.

મનને વિકળ બનાવનારા ઘણી વાર બાહ્ય સંયોગો હોય છે. તમારો નિશ્ચય હોય કે સમાગમની બાંધેલી મર્યાદા તોડવી નથી, છતાં એકાંતમાં પત્નીનું હસતું મુખ, ઉત્તેજક સુગંધ, શય્યામાંનો સ્પર્શ કે એવા બીજા કારણોથી તમે વિકળ બની જાઓ એ સંભવિત છે. તે વખતે તમને સંયમની જરૂર છે એમ તમે સમજો છો, છતાં સંયમ રાખવાનું બની શકતું નથી. તે વખતે તમારે એ બાહ્ય ઉત્તેજક સંયોગોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, એટલે કે જૂદી શય્યામાં સૂવું જોઈએ અને ઠંડા પાણીથી સ્નાન કરી લેવું જોઈએ. એવા અથવા તો સ્થિતિને અનુકૂળ બીજા યત્નો કરવાથી તમારી વિકળતા જશે, મન શાંત થશે અને ઉંઘ આવી જશે.

મનને સંયમનો પણ અભ્યાસ કરાવવો પડે છે. જે કાંઈ સામાન્ય રીતે દુબ્બર લાગે છે તે કરવા લાગીએ તો તે થાય છે અને ધીરે ધીરે અભ્યાસ પડે છે એટલે તે સહજસિદ્ધ બને છે. એવી જ વાત સંયમની છે. અસંયમપૂર્વક એક માણસ વિલાસ કર્યા કરે અને પછી તેને કારણવશાત્ સંયમ કરવાનું કહેવામાં આવે તો સંયમ કરી શકતો નથી. તબીબતને કારણે વૈદે સમાગમનો ત્યાગ કરવાનું કહ્યું હોય તો પણ તે દહીં સંયમ રાખી શકતો નથી. પત્ની સમજી હોય ત્યારે સમાગમ

નિષિદ્ધ જ હોવો જોઈએ છતાં પુરૂષ સંયમ રાખી શકતો નથી. પત્ની પિયરમાં હોય ત્યારે તે સંયમી બની શકતો નથી અને કુમાર્ગે જાય છે. પરંતુ જો સંયમનો અભ્યાસ રાખ્યા કર્યો હોય તો સંયમ દુષ્કર બનતો નથી. સંયમ એનું નામ છે કે જે અભ્યાસે કરીને સિદ્ધ થાય છે અને શુદ્ધિપૂર્વક આચરવામાં આવે છે.

પણ દમન જુદી જ વસ્તુ છે. સંયમી પુરૂષ પણ જ્યારે મનની ઇચ્છાને રોકી શકતો નથી, રોકવાના બાહ્ય પ્રયત્નો કર્યા પછી ચિત્તમાંથી ઇચ્છા જતી નથી અને ચિત્તને વ્યાકુળ બનાવ્યા કરે છે, ત્યારે તે મનના વેગનું દમન કરે છે. એવું દમન જો ચિત્તને અસ્થિર કરનારું લાગે તો તે સંયમ નથી એમ સમજીને ચિત્તને શાંત કરવા સમાગમ કરવો એ અયોગ્ય નથી. પતિની એવી વ્યાકુળ અવસ્થા જોઈને કોઈકો વાર સગર્ભા પત્ની અનિચ્છાએ પણ સમાગમ માટે પતિને વશ થાય છે. દમન અનિષ્ટ એને જ માટે છે કે જે સંયમ કરવાની શક્તિવાળો હોવા છતાં અને સંયમને માર્ગે જવા ઇચ્છતો હોવા છતાં મનની સતત વ્યાકુળતાને અનુભવે છે. એવી સ્થિતિમાં દમન ન કરવું. પણ તેનો અર્થ એવો નથી કે વૃત્તિઓને મોકળે મહાલવા દેવી અને સંયમ ન કરવો.

ઠંડે પાણીએ સ્નાન કરવું, નિયમિત વ્યાયામ કરવો, ઉબ્બગર ન કરવા, અકરાંતિયાની પેટે પેટ ઠાંસીને ન જમવું, મસાલા અને વસાણાં બહુ ન ખાવાં, કામોદીપક વાર્તાઓ ન વાંચવી, કામલોલુપ સ્ત્રી-પુરૂષના સંગમાં ન રહેવું, એવા ઘણા બાહ્ય ઉપાયોથી પુરૂષ મનોવૃત્તિને સાત્વિક રાખી શકે છે, સંયમ કરી શકે છે અને મનનું દમન કરવા જેવો કલેશકર પ્રસંગ આવવા પામતો નથી.

મનને બહુ ન દમવું એમ સમજીને મનને શાંત કરવા સમાગમ કર્યા પછી પુનઃ પુનઃ એવી જ ઇચ્છા થયા કરે, તો સમજવું કે અદમનને પરિણામે અસંયમને ચીલે ચડી જવાય છે અને સંયમને

કેળવવાની જરૂર છે. એવે વખતે શાણો પતિ સમજીને પત્નીને પિયર વળાવે છે, અને શાણી પત્ની પણ એવા વિયોગને કિતકર સમજીને અસંતુષ્ટ થતી નથી.

પતિ-પત્ની સાથે જ રહે એ પ્રેમવૃદ્ધિનો ઉપાય છે ખરો, પણ એવો સહનિવાસ અસંયમનું કારણ અને ત્યારે તેની મર્યાદા પણ સમજ લેવી જોઈએ. નહિ તો પછી તમે ઘણી ચે વાર જોયું હશે કે લક્ષ પછીના મહિના એ મહિનાના સહનિવાસ પછી ઘણાં પતિ પત્ની કેવાં ફીક્કાં ફચ અને જનવ છે ! સંયમીઓ માટે જ સહનિવાસ પ્રેમવૃદ્ધિનું સાધન અને છે, અસંયમીઓ માટે નહિ.

વિરહી પતિ-પત્નીઓનાં રોદણાં તમે સાંભળ્યાં હશે અને તેની કવિતાઓ પણ વાંચી હશે. પણ એવો વિયોગ જ મિલનની મિઠાશને વધારે છે, પ્રેમને વધારે છે, અને મનને સંયમી રહેતાં શીખવે છે: એટલે એવા વિયોગનું-પરાદાપૂર્વક વેઠેલા કે વડીલોએ ગોઠવેલા વિયોગનું પણ નવદંપતીઓના જીવનમાં આવશ્યક સ્થાન રહેતું છે. પતિ-પત્ની એવા વિયોગની સંભાવનાથી શોકાતુર તો થાય, પણ એવા વિયોગનું મહત્ત્વ પણ સમજે.

તમારી માટી ભાભીના

આશીર્વાદ

પત્ર આઠમે

સમાગમમાં અસંતુષ્ટતા

ચી. રજનીકાન્તભાઈ,

સમાગમ એ સ્ત્રી અને પુરૂષ બેઉને સંતોષ ઉપજાવનારો થવો જોઈએ, જતાં સમાગમમાં અગ્રવર્તી પુરૂષ થાય છે, એટલે જો પુરૂષ એમ માનતો હોય કે પોતાની તૃપ્તિથી સમાગમ પૂર્ણ થવું જોઈએ, તો તે તેની ભૂલ છે. પુરૂષ સમાગમના આનંદની પરાકાષ્ટા અનુભવી શકે છે, એવી પરાકાષ્ટા સ્ત્રી અનુભવતી નથી, પણ તેનો આનંદ તો વહેતા પ્રવાહ જેવો હોય છે. પુરૂષ સમાગમમાં અગ્રવર્તી થાય, તે પહેલા સમાગમનો આનંદ અનુભવવા માટે સ્ત્રી તૈયાર હોય છે કે નહિ તે તે જાણતો નથી, તેથી સમાગમનો આનંદ બેઉ પક્ષે સમાન હોતો નથી. એથી પુરૂષ તો આનંદ મેળવી નિરૂત્ત થાય છે, પણ સ્ત્રી અસંતુષ્ટ રહે છે અને એવા વારંવારના અસંતોષથી સ્ત્રીને કેટલાંક દર્દો અને વિકારોના ભોગ થવું પડે છે.

એટલે સમાગમ પૂર્વે પુરૂષે સ્ત્રીને તે માટે પ્રેરતી તૈયાર કરવી જોઈએ. સ્ત્રીની ઇચ્છા ન હોય, તો પણ પુરૂષ પોતાના આનંદ માટે સમાગમ કરે, એ એક પ્રકારનો વ્યભિચાર છે. એટલે સ્ત્રીની ઇચ્છા જાગૃત કરવી જોઈએ. એવી જાગૃતિ માટે ચુંબન-મર્દનાદિ આવશ્યક હોય છે, પરંતુ કેટલીક વાર એથી પણ સ્ત્રીની કામવાસના જાગૃત થતી નથી. તેનું કારણ એ હોય છે કે તે પોતાના મનની નીરોગી સ્થિતિમાં હોતી નથી. કોઈ કારણવશાત્ સ્ત્રી ઉદાસ હોય છે ત્યારે તેને ચુંબનાદિ જાગૃત કરતાં નથી બસકે કંટાળો આપે છે. ઉદાસ સ્થિતિનું કોઈ કારણ હોય છે, પરંતુ લજ્જાવશ સ્ત્રી એ કારણ

દૂષતાં છતાંય કહેતી નથી, છતાં એવા કાળે પુરૂષે સમાગમનો વિચાર ઠાડી દેવો જોઈએ.

સ્ત્રીની વાસના જન્ય થયા પછીનો સમાગમ જ સ્ત્રીને આનંદ આપનારો થાય છે, એટલું જ નહિ પણ કામવશ સ્થિતિમાં આવેલી સ્ત્રીનો સમાગમ પુરૂષને પણ તૃપ્તિ આપનારો બને છે. ગર્ભાધાન પણ એક પૂર્ણ કામવશ સ્થિતિમાં હોય તો જ થવાનો વિશેષ સંભવ હોય છે, જો કે કામવશ સ્થિતિમાં કરેલો દરેક સમાગમ ગર્ભાધાન કરનારો નીવડે છે એમ તો કહી શકાય નહિ.

પત્નીની કામતૃપ્તિની દરકાર વિના જો પતિ સમાગમ કરી પોતાનો આનંદ લૂટે છે તે પતિ તરફ સ્વાભાવિક રીતે જ પત્નીને કંટાળો આવે છે. આ કંટાળો મ્હોંથી તો તે કદાપિ વ્યક્ત કરતી નથી, પણ તેની છાપ તેના મન ઉપર રહ્યા જ કરે છે. અને ઘણા પ્રકારના કલહો સ્ત્રીના મન ઉપરની એવી છાપમાંથી જ જન્મેલા હોય છે. કલહનાં બાહ્ય કારણો જૂઠાં દેખાય છે, પરંતુ એ માત્ર નિમિત્ત હોય છે. ઊંડું કારણ અસંતોષથી હીજરાતું હૃદય હોય છે. એવા પતિઓથી કંટાળેલી સ્ત્રીઓ કાંઈ વાર આડે માર્ગે જવાને પણ ઉશ્કેરાઈ જાય છે.

રજોદર્શન પછી કામની ભરતીના જો દિવસો હોય છે—અને સ્વાભાવિક રીતે એ સમય જો અઠવાડિયાનો મનાય છે—તે સમયમાં જ સ્ત્રીની કામત્રાંચનાને જન્ય કર્યા પછીનો સમાગમ તેને તૃપ્તિ આપનારો બને છે,

પૂર્વે કહ્યું તેમ સમાગમમાં સ્ત્રીનો આનંદ તો પ્રવાહની પેઠે વહેતો હોય છે; જ્યારે પુરૂષ પરાક્રષ્ટા અનુભવે છે ત્યારે તે પોતાના સમાગમને પૂર્ણ થયેલો લેખી નિવૃત્ત થાય છે. આમાં પણ સ્ત્રીના આનંદની અવગણના થવાનો સંભવ હોય છે. પુરૂષે પોતાના આનં-

હત્તી પરાકાષ્ટાને સમાગમની પૂર્ણતાનું નિશાન ન માનવું જોઈએ, અને એવી પરાકાષ્ટા થતાં નિવૃત્ત ન થવું જોઈએ. તે વખતે સ્ત્રીને આનંદપ્રવાહ વહેતો જ હોય છે અને તેને શાંત થવા દેવા થોભવું જોઈએ અને પછી નિવૃત્ત થવું જોઈએ. અકાળે નિવૃત્ત થનાર પુરુષ પણ સ્ત્રીના મનમાં અસંતોષ કે અતૃપ્તિની લાગણીનાં બીજ વાવનારો બને છે.

કન્નેડાં અનેક પ્રકારનાં હોય છે. ભણતરનાં, વયનાં, સંસ્કારનાં, એવાં કન્નેડાં હોવા ઉપરાંત જાતીય કન્નેડાં પણ ઘણી વાર નીપજે છે. આપણા દેશમાં કન્નેડાં ન થવા દેવાને માટે માત્ર વય તરફ જ નજર રાખવામાં આવે છે, અને કેટલાક ડાહ્યા પુરુષો ભણતરનાં, રૂપનાં, ધર્મનાં કે કુળાચારનાં કન્નેડાં નહિ થવા દેવાની કાળજી રાખે છે; પરંતુ જાતીય કન્નેડાં નહિ થવા દેવાનો વિચાર ભાગ્યે જ કાઢીને સૂઝે છે. જે દેશોમાં પતિ-પત્ની પોતાની ઇચ્છાથી એકબીજાને જોળખીને અને પરિચય કરીને પ્રેમલગ્નો કરે છે, તે દેશોમાં પણ જાતીય કન્નેડાં તો થાય છે જ. કાંઈ ઠંડી સ્ત્રી તીવ્ર, વેગવાન કામવાસનાવાળા પુરુષને સંતોષ આપી શકતી નથી, તો કાંઈ પુરુષ અણુસમજથી કે શિથિલ મનોવૃત્તિથી સમાગમ વડે સ્ત્રીને સંતોષ આપી શકતો નથી. એ જ રીતે કાંઈ તીવ્ર વાસનાવાળો પુરુષ સ્ત્રીની સૌમ્ય વેગવાળી કામવાસના ઉપર આઘાત કરનારો બને છે તથા પત્નીને કંટાળો ઉપજાવે છે, અને તીવ્ર કામવાસનાવાળી સ્ત્રી સૌમ્ય વૃત્તિના પુરુષ તરફ અણુગમાથી ચીડાયલી રહે છે. આવાં જાતીય કારણોથી પણ ઘણી વાર છૂટાછેડાના કેસો ઉભા થાય છે.

અમેરિકામાં ‘‘ કંપેનિયનેટ મેરેજ ’’ નામે એક અજમાયશી લગ્નનો પ્રકાર નીકળ્યો છે. એ અજમાયશી લગ્નમાં પતિ-પત્ની પરણે છે અને જ્યારે તેમને બાળક થાય છે ત્યારે અજમાયશી લગ્ન કાયમી

લભના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે. બાળક ન થાય ત્યાંસુધી તેઓ એકબીજાથી છૂટાં પડવાનો અધિકાર ધરાવે છે. કેટલાકો એવાં લગ્નોને લાંબાવવાને સંતતિનિયમનનાં સાધનો વાપરીને બાળક થવાં દેતાં નથી. બેઉ પરસ્પરને જાતીય દષ્ટિએ પૂરેપૂરાં અનુકૂળ છે એમ જો તેમને લાગે છે, તો તેઓ સંતાન થવા દે છે અને એ રીતે લગ્ન કાયમી બને છે. જાતીયદષ્ટિએ કન્નેડાં ન થાય તે માટેનો એક ઉપાય આ અજમાયશ લગ્નદ્વારા અમેરિકાના જાતીય વિજ્ઞાનવેત્તાઓએ શોધ્યો છે.

આપણે ત્યાં એવાં લગ્નો થતાં નથી, પણ બીજે સ્વરૂપે એવાં લગ્નો દેખાય છે ખરાં. જે કામોમાં વિધવાવિવાહ અને છૂટાછેડા બહુ સહેલાઈથી થાય છે એ કામોમાં જો લાંબી નજરે જોવામાં આવશે તો અસંતુષ્ટ પતિ-પત્નીઓ બદલી છૂટાછેડા કરી નાંખે છે અને બીજાં ઘર માંડે છે. આવા છૂટાછેડા માટે ઝગડા કરવા જ પડે છે અને તેવા ઝગડાને જ છૂટાછેડાનું કારણ બનાવવામાં આવે છે, પરંતુ ઘણી વાર અંદરખાનેથી જાતીય પ્રતિકૂળતા અને અસંતોષ હોય છે એવું ઝીણી નજરે જોનારને દેખાઈ આવે છે. અજમાયશી લગ્નનું એ એક વિકૃત સ્વરૂપ છે એમ કહીએ તો ચાલે.

જગતમાં સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોનો મોટો ભાગ તો મધ્યમ કામ-વાસનાવાળો જ હોય છે. એટલે અંતીમ પ્રકારનાં સ્ત્રી પુરૂષોને જો અપવાદ રૂપ લેખીએ તો મધ્યમ પ્રકારનાં સ્ત્રી પુરૂષો વચ્ચે જાતીય કન્નેડાં નીપજવાનો સંભવ બહુ ઓછો છે. તમે કહેશો કે એમ છે તો પછી જાતીય કન્નેડાં અને જાતીય અસંતોષમાંથી ઉપજતા ઝગડા કેમ ઠેર-ઠેર જોવામાં આવે છે ? હું માનું છું કે એ કન્નેડાં કેવળ સંપૂર્ણ અને સંતોષજનક સમાગમના જ્ઞાનને અભાવે અથવા કામવિજ્ઞાન સંમધી અજ્ઞાનને લીધે જ ઉત્પન્ન થવાં હોય છે. એકબીજાને અનુ-કૂળ થવાની વૃત્તિનો અભાવ પણ કેટલીક વાર જોવામાં આવે છે.

પરંતુ તેય કામવિજ્ઞાન સંબંધી અજ્ઞાનનો જ એક પ્રકાર છે. જ્ઞાતીય કળ્મેડાંનું નિવારણ શક્ય હોવાથી જ આપણા દેશના શાસ્ત્રકારોએ અજ્ઞ-માયશી લગ્ન જેવી કોઈ લગ્નસંસ્થા યોજી નથી, પરંતુ એવાં કળ્મેડાં ન થવા દેવાને કામવિજ્ઞાનને લગતાં અનેક સંશોધનો કર્યાં છે અને તેને લગતાં અનેક પુસ્તકો પણ લખેલાં છે. જ્ઞાતીયસમાનતા કે જ્ઞાતીયસંતોષ એ જ લગ્નનો પરમ હેતુ આર્યશાસ્ત્રકારોએ માન્યો નથી, એટલે અજ્ઞ-માયશી લગ્નના સંશોધકોએ જેમ જ્ઞાતીયતાને જ લગ્નમાં મોખરે મૂકી છે, તેમ આર્યશાસ્ત્રકારોએ તેને મોખરે મૂકી નથી, પણ વિષ-મતા ટાળવાને ઉપાયો સૂચવ્યા છે, એ જ ઉપાયોનું તારતમ્ય મેં આ પત્રમાં તમને લખી જણાવ્યું છે. એ જ તારતમ્ય પાશ્ચાત્ય દેશોના કામવિજ્ઞાનવેત્તાઓએ પણ કાઢ્યું છે.

લી. તમારી મોટી ભાભીના

આશીર્વાદ

પત્ર નવમો

સંતતિનિયમન અને અસંયમ

શ્રી. રજનીકાન્તભાઈ,

આજકાલ સંતતિનિયમનની આવશ્યકતાનું સૂચન બહુ થયા કરે છે. ચોક્કસ પ્રકારના સંયોગોમાં સંતતિનિયમનની આવશ્યકતા મને માન્ય છે. કાંઈ કાંઈ સ્ત્રીનો ઉબેળ એવો હોય છે કે તેને વર્ષે વર્ષે સંતાનો થયા જ કરે છે અને તેથી તેનું શરીરસ્વાસ્થ્ય બગડ્યા વિના રહેતું નથી. એ જ રીતે સંતાનોનું મોટું ટોળું સ્ત્રીના ચિત્તપ્રદેશને પણ ઘેલો બનાવી મૂકે છે. તેમાંયે જો આર્થિક સ્થિતિ સારી ન હોય તો એ બોબો પતિ અને પત્ની બેઉને માટે અસહ્ય થઈ પડે છે. એવા સંયોગોમાં સંતાનોની મોટી સંખ્યા બોબરૂપ લાગે છે અને દંપતી ઇચ્છે છે કે સંતાનોની સંખ્યા મર્યાદિત હોય તો સારું. એ જ સંતતિનિયમનની સ્વાભાવિક ઇચ્છા છે અને ત્યારે સંતતિનિયમન એક આવશ્યકતા બને છે.

દંપતીને સંતતિનિયમનની ઇચ્છા થાય તો તેમને સંયમની ઇચ્છા પણ થવી જ જોઈએ. પણ એવી ઇચ્છા થયા છતાં તેઓ સંયમ રાખી શકતાં નથી, ત્યારે સંતતિનિયમન માટે તેમને કૃત્રિમ સાધનોનો ઉપયોગ કરવાની ઇચ્છા થાય તો તેમાં કશું ખોટું નથી. જાતિય ભૂખ એવી વસ્તુ છે કે તેને ઇચ્છા મુજબ અંકુશમાં રાખી શકાતી નથી અને તેથી એ ભૂખ સંતોષવી પડે છે અને તેમાંથી વગરજોઈતાં સંતાનો આવી પડે છે. આ સ્થિતિમાં કૃત્રિમ સાધનો વાપરવાનો વિરોધ હું તો ન કરું; જો કે કૃત્રિમ સાધનો પણ સમાગમ છતાં સંતાન ન થવાની પૂરી ગેરંટીરૂપ તો નથી જ નીવડતાં.

એવા બહુાય અકસ્માતો થાય છે કે કૃત્રિમ સાધનોનો ઉપયોગ કર્યા છતાં એકાદ શુક્રાણુ જો ગર્ભસ્થાનમાં દાખલ થઈ જાય છે તો તેમાંથી સંતાન બંધાય છે.

આપણા દેશના કામશાસ્ત્રનાં અને પ્રજનન વિષેનાં પુસ્તકો એમ કહે છે કે સ્ત્રીના રજોદર્શન પછી જો સોળ દિવસ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં આવે તો ગર્ભાધાન થતું નથી. આથી મહિનામાં સોળ દિવસનું બ્રહ્મચર્ય સંતતિનિયમનના માર્ગ રૂપ બને, પરંતુ અનુભવને આધારે એ નક્કી થયું છે કે આ નિયમ સર્વથા સાચો પડતો નથી. રજોદર્શન પછી સોળ દિવસે ગર્ભાશયનું મુખ બંધ થઈ જાય છે એટલે એથી ગર્ભાધાન ન થવાનો સંભવ છે. પરંતુ એ સર્વથા સાચો નિયમ માલૂમ પડ્યો નથી. એટલે જેવી રીતે સંતતિનિયમનનાં સાધનો વાપર્યા છતાં ગર્ભાધાન થવાનો અકસ્માત સંભવિત છે, તેવી રીતે સોળ દિવસ સુધી સમાગમ ન કરવા છતાં એવો જ અકસ્માત થવાનો સંભવ છે.

એટલે પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય જ સંતતિનિયમનનો સંપૂર્ણ અને શુદ્ધ માર્ગ લેખાય. સોળ દિવસનું બ્રહ્મચર્ય અને કૃત્રિમ સાધનોનો ઉપયોગ એ સંતતિનિયમન માટેના સંપૂર્ણ અથવા સંદિગ્ધ માર્ગો છે. છતાં એ બેઉ માર્ગોની વચ્ચે જો મને પસંદગી કરવાનું કાંઈ કહે તો હું તો સોળ દિવસના બ્રહ્મચર્યનો માર્ગ વધુ પસંદ કરું. તેનું કારણ એ છે કે સંતતિનિયમનના કૃત્રિમ ઉપાયથી મનનો અસંયમ વધે છે. વધુ સંતાન જોઈતાં ન હોય તો વધુ સંતાન ઉત્પન્ન થવાનો ભય કે અનિચ્છા જ એક એવી વસ્તુ છે કે દંપતીને સંયમ રાખવા પ્રેરે છે; પરંતુ કૃત્રિમ સાધનો તેમને એ દિશામાં નિર્ભય બનાવે છે અને તેથી સંયમ જાળવવા માટે તે બેપરવા બને છે. કાંઈ કાર્ય આપણે કરીએ તો તેનાં ફળ ભોગવવાને આપણે તૈયાર પણ થવું જોઈએ. એ જ્ઞાન એવું છે કે તે દંપતીને પોતાની જવાબદારી ઉઠાવ-

વાને તૈયાર થવા પ્રેરે છે. જવાબદારી ઉઠાવવાની તૈયારી ન હોય તો તેમાંથી મુક્ત રહેવાને માટે, એવું કાર્ય પણ ન કરવું કે જેથી તેનું કુળ ભોગવવું ન પડે, એવો મનુષ્યનો સામાન્ય જીવનરાહ હોય છે. એ જ રાહ મુજબ સંતાન નહિ ઇચ્છનારાં દંપતીઓ સંયમ રાખવાને પ્રેરાય છે, પરંતુ કાર્ય કરવું અને જવાબદારી ન ઉઠાવવી, એવો માર્ગ દંપતીની સામે મોકળો મુકાય છે ત્યારે તે કાર્ય તરફ જ સાહસબુદ્ધિથી વહા કરે છે. આ રીતે અસંયમનો માર્ગ મોકળો થાય છે અને તેનું પરિણામ સમાગમની અમર્યાદ અતિશયતામાં આવ્યા વિના રહેતું નથી.

સંતતિનિયમનના કૃત્રિમ ઉપાયો જેવી રીતે દંપતીઓને આટલાં બેપરવા અને સાહસિક બનવા લલચાવે છે, તેવી જ રીતે તે વિધવાઓ અને કુમારિકાઓને પણ લલચાવે છે. રજનીકાન્તભાઈ, સાચું કહું ? હું આપણા જ ગામની કેટલીક એવી કુમારિકાઓને ઓળખું છું કે જેઓ આ સંતતિનિયમનનાં કૃત્રિમ સાધનો વિષે જેટલું જાણે છે તેટલું કદાચ તમે નહિ જાણતા હો, એટલું જ નહિ પણ તેમનાં કપડાંની પેટીઓમાં તેઓ એવાં સાધનો રાખતી હોય છે ! કુમારિકા અને વળી શાળા કે કોલેજમાં જતી વિદ્યાર્થિની, તે આવું શા માટે રાખતી હશે તેનું કારણ તમે સમજી શકશો. એ કૃત્રિમ સાધન તેમને અનાચારને માટે નિર્ભય બનાવે છે. એ પતન જ કહેવાય. એની એ સ્થિતિ કૃત્રિમ સાધનોએ આણી છે. અનાચારના કુળનો ભય જેને હોય તે એ માર્ગે ન જાય : અનિચ્છાએ પણ સંયમ તો જાળવી રહે. એવું જ પરિણીત સ્ત્રી-પુરૂષના સંબંધમાં સમજવું. આ દૃષ્ટિએ હું સંતતિનિયમનને ચોક્કસ સ્થિતિમાં જરૂરીયાત માનવા છતાં કૃત્રિમ સાધનો તરફ તો અણુગમો જ ધરાવું છું.

વધુ પડતાં સંતાનો થવાથી સ્ત્રીનું શરીર નિર્બળ બને છે, એવી જ રીતે સમાગમની અતિશયતાથી પણ નિર્બળ બને છે, અને સંતતિનિયમનનાં સાધનો જ્યારે બેપરવાઈથી સમાગમને માર્ગે પતિ-પત્નીને

દોરે ત્યારે પણ એવી જ નિર્બળતા આવે તેમાં આશ્ચર્ય નથી. આ ઉપરથી મને લાગે છે કે સંયમ રાખવાની ટેવ ફળવવી અને સમા-અમની સંખ્યા ઉપર અંકુશ રાખવો એ જોટલું સારું અને હિતાવહ છે, તેટલું કૃત્રિમ ઉપાયોથી સંતતિનિયમનના અખતરા કરવા એ સારું અને હિતાવહ નથી. સંયમ કેવી રીતે ફળવવો તે તો હું તમને મારા અગાઉના પત્રોમાં લખી ગઈ છું.

પરંતુ અત્યારે આ બધું તમને લખવામાં મેં મોટી ભૂલ કરી નાંખી છે. તમે તો હજી પરણવાના છો, પત્નીને ઘેર લાવવાના છો, તમને કાંઈ સંતતિનિયમનની અત્યારે જરૂર નથી, છતાં આવું બધું મેં તમને લખી નાંખ્યું! અરે, તમે સંતતિનિયમનની વાત કરશો કે પુરત તમારી પત્ની મ્હોં ચડાવશે !

સ્ત્રીના સ્વભાવમાં જ પ્રજનન માટેની ધૃત્તિ રહેલી હોય છે. સ્ત્રી અને પુરૂષ બેઉ વંશવર્ધનને ધૃત્તે છે. જે દંપતીઓ માત્ર રતિ-સુખ માણવા જ ધૃત્તે અને સંતાનો ન ધૃત્તે, તેઓ મનુષ્ય-સ્વભાવના અપવાદો હોય છે અને એવી વૃત્તિ હીન પ્રકારની છે. દાંપ-ત્યનો એક હેતુ પ્રજનન પણ છે અને એ હેતુ પાર પાડ્યા વિનાનું દાંપત્ય નિષ્ફળ છે. એટલે સંતતિનિયમન વિષેની માહિતીની કે સૂચનની તમને જરૂર નથી એમ હું માનું છું.

કાંઈ દંપતિ એવાં હોય કે જેઓ દાંપત્યસુખને ચાહતાં હોય, પરંતુ સંતાનો પેદા કરવા કે ઉછેરવાની જવાબદારી ઉઠાવવાનું તેમને બધું વહેલું લાગતું હોય; એટલે કે પતિ કે પત્ની પૂરાં જીવન હોવા છતાં વિદ્યાથી અવસ્થા ગાળતાં હોય; અથવા તો પતિની આવક ઓછી હોય કે પુરતમાં બેને બદલે ત્રણ જીવોનું ભરણપોષણ કરવું એ બોજરૂપ બનતું હોય, ત્યારે તેઓ શરૂઆતથી જ સંતતિ નથી ધૃત્તતાં. એ ધૃત્તિ પવિત્ર નથી. વિદ્યાથી અવસ્થામાં લક્ષ જ

ન કરવું જોઈએ, અને જો લગ્ન કરવું હોય તો સંતાનનો જોગો ઉઠાવવાની તૈયારી પણ રાખવી જોઈએ. પતિની આવક ઓછી હોય તો પત્ની-પત્ની જોડેથી ધરસંસાર ચલાવવા માટે આવક કરવી જોઈએ. દાંપત્યજીવનના પ્રારંભથી જ રતિસુખ માણવું અને પ્રજનનને અટકાવવું એ અપવિત્ર ઇચ્છા છે. જે યુવાનો પૂરી આવક કરવાની શક્તિ મેળવ્યા પૂર્વે લગ્ન જ નથી કરતા તેઓ વધારે શાણા છે. કેવળ જાતીય ક્રુધાને સંતોષવા માટે ઉતાવળે લગ્ન કરનારાઓને હું શાણા માનતી નથી.

તમારા સંબંધમાં આવી કશી સ્થિતિ નથી. તમારા મોટાભાઈ અને પિતાજી હમેશાં શરૂઆતથી જ એવી ગણતરી કરતા આવ્યા હતા કે તમે કમાઈને તમારું ખર્ચ પેદા કરો ન શકો ત્યાંસુધી તમારું લગ્ન કરવું નહિ. તેમની એ ગણતરીને જ પ્રતાપે તમારું જાતી દાંપત્ય મને આજે પૂર્ણ સુખ અને સંતોષની ઝાંખી કરાવ્યા વિના રહેતું નથી.

તમારી મોટી ભાભીના

આશીર્વાદ.

પન્ન દસમે

સ્વાભાવિક સંતતિનિયમન

ચી. રજનીકાન્તભાઈ,

આ પણા આર્યસંસારના જ કેટલાક નિયમો અને રીવાજો એવા પ્રકારના છે કે સંતતિનિયમન આપોઆપ થાય, એટલે એ નિયમો અને રીવાજોને જો આપણે શુદ્ધ રીતે પાળીએ, તો એક સમાન્ય સ્થિતિના દંપતીને માત્ર જોઈએ એટલા જ સંતાનો થાય અને તેમને સંતાનો જોગ્ગરૂપ ન લાગે.

કાંઈ પણ દંપતી સ્વાભાવિક રીતે જ ત્રણેક સંતાનો તો ઇચ્છે છે, અને સંતતિનિયમનને માર્ગે જવાની ઇચ્છા તેમને એટલાં સંતાનો થયા પૂર્વે થતી નથી, અને ત્રણ સંતાનો એ કાંઈ જરૂર કરતાં વધારે મોટી સંખ્યા પણ નથી. સ્ત્રી અને પુરૂષ એ બે વ્યક્તિઓ જગતને પોતાના લોહીમાંથી ત્રણ વ્યક્તિઓ સોંપીને ઇલ્લોલોકમાંથી જાય તે તેમના જીવનની કૃતકૃત્યતા છે. એટલે ત્રણ સંતાનો થતાં સુધી કાંઈ પણ દંપતી સંતતિનિયમન કરે, તે વાત મને ન ગમે.

મેં મારા પહેલા જ પત્રમાં તમને લખ્યું હતું કે-જો આઠ દસ માસ રહીને તમારું લગ્ન લેવાયું હોત તો મારા પાંચ પૂરા થાત, કારણ કે હું લગ્નપ્રસંગે ત્યાં આવી ચડી હોત. હું પિયરમાં માત્ર પ્રસૂતિ માટે આવી છું, છતાં મેં આઠ-દસ માસ પછી તમારું લગ્ન થાય એમ લખ્યું હતું, તેનું કારણ કદાચ તમારા ખ્યાલમાં નહિ હોય. કારણ એ હતું કે ત્યાંસુધી હું પિયરમાં જ રહેવાની છું. બચુ એટલો મોટો ન થાય ત્યાંસુધી હું ત્યાં આવવાની નથી. સામાન્ય રીતે એટલા માસ પછી બાળકને દાંત આવવા લાગે છે અને બીજી બાજુએ માતાના સ્તનમાંનું દૂધ ઓછું થવા લાગે છે. દાંત આવવા લાગતાં બાળકને ગાય કે બકરીનું દૂધ પીવડાવીને અથવા તો નરમ પદાર્થો ખવડાવીને માતાના

ઓછા થતા દૂધને કારણે બાળકને પોષણ આપી શકાય છે; એટલે ત્યાંસુધી માતાને પોતાના શરીરનો રસ બહુ સારી રીતે બળવીને બાળકને પોષણ પૂરું પાડવું પડે છે. એને બાળકની સ્તનધ્યાવસ્થા કહે છે.

સ્તનધ્યાવસ્થામાં જો માતા પિતૃગૃહે હોય તો સ્વાભાવિક રીતે જ સમાગમનો પ્રસંગ આવીને ઉભો રહે છે અને સમાગમથી તેના શરીરનો રસ શોષાવા લાગતાં બાળકને મળતું દૂધ ઓછું થવા લાગે છે. આ કારણથી એ અવસ્થા દરમ્યાન માતાએ પિતૃગૃહે રહેવું એ જ બાળકના હિતમાં છે, અને તે જ કારણે હું આઠ-દસ માસ સુધી અહીં જ રહેવાની છું.

બાળકની સ્તનધ્યાવસ્થામાં માતાને રજોદર્શન પણ થતું નથી, એટલે કહો કે રજાને ઉત્પન્ન કરનારો માતાના શરીરનો રસ દૂધરૂપે બાળકને પોષણ માટે મળતો રહે એવી સ્ત્રીના શરીરની રચના છે. એટલે બને ત્યાંસુધી રજોદર્શન થતાં સુધી જો માતા પિતૃથી દૂર રહે તો તે બાળકના હિત માટે ઇષ્ટ છે.

માતાને પુનઃ રજોદર્શન થવા લાગે એટલે પુનઃ ગર્ભાધાનનો સંભવ રહે છે ખરો, પરંતુ કાષ્ઠ કાષ્ઠ સ્ત્રીના સંબંધમાં જ તેવું બને છે. એવું પ્રારંભતું રજોદર્શન ગર્ભાધાન માટે જોષ્ઠ્યે તેવું સંબળ હોતું નથી, એટલે તત્કાળ ગર્ભાધાનનો સંભવ સામાન્ય રીતે ઓછો રહે છે. ગર્ભાધાનનો આધાર તો સ્ત્રીના ઉમેળ ઉપર રહે છે અને સામાન્ય સ્ત્રીનો ઉમેળ બાળક દોઢથી બે વર્ષનું થયા પછી જ આવે છે. એ ઉમેળને સમયે પુનઃ ગર્ભાધાન થાય છે. આવો સામાન્ય નિયમ ધ્યાનમાં લેતાં કહી શકાય કે એક સ્ત્રીને યથાર્થ નિયમ-પાલનથી દસ વર્ષની અંદર ત્રણ સંતાનો થાય છે. એટલે ત્રણ સંતાનો સુધી તો કૃત્રિમ સંતતિનિયમનની જરૂર હોવી ન જોઈએ.

એ નિયમે પુરૂષ ૩૫ વર્ષનો અને સ્ત્રી ૩૦ વર્ષની થતાં તેને ત્રણ સંતાનો થાય એ એક પ્રકારે સંતતિનિયમન જ છે એમ હું

માનું છું સંતતિનિયમનનો અર્થ અંગ્રેજીમાં જેને ‘અર્થકંટ્રોલ’ કહે છે તેથી જુદો છે. અર્થકંટ્રોલનો અર્થ તો સંતાનોની સંખ્યા ઉપર અંકુશ મૂકવા જેવો થાય છે, જ્યારે સંતતિનિયમનનો અર્થ સંતાનોની સંખ્યાને નિયમનમાં રાખવી એવો થાય છે. અર્થકંટ્રોલ એ પ્રતિરોધક શબ્દ છે, સંતતિનિયમન એ સદાચારગોધક શબ્દ-પ્રયોગ છે. સંતતિનિયમન એ અર્થકંટ્રોલ કરતાં એ જ કારણે વધારે સારો શબ્દપ્રયોગ છે.

તમે પૂછશો કે પણ દંપતીની ૩૦-૩૫ વર્ષની ઉંમરમાં જ જે તેઓ ત્રણ બાળકોનું પોષણ કરવાની આર્થિક સ્થિતિ ન ધરાવતા હોય તો ? આ જ પ્રશ્ન દંપતીઓને લગ્નજીવનના પ્રારંભથી જ સંતતિનિયમન તરફ આકર્ષે છે, એ મારી જાણુમાં છે. પણ રજનીકાંત-ભાઈ ! લગ્ન કરવાથી સંતાનો થશે અને તેમનું પોષણ પણ કરવું પડશે એવી ગણતરી કર્યા પછી જ લગ્ન કરવું એ શું વાજબી નથી ? સંતાનને ગણતરીમાં લીધા વિના કેવળ વિષયભોગ માટે લગ્ન કરવું અને સંતાનોને માર્ગમાંથી હાંકી કાઢવાં એ તો એક પ્રકારનો વ્યભિચાર છે. એ વ્યભિચારને ઉત્તેજવા માટે, સંતાનોની જવાબદારીમાંથી છટકવા માટે, ગૃહસ્થાશ્રમનો ભાર ઉપાડવામાં કાયરતા વ્યક્ત કરવા માટે જ શું લગ્ન કરવું જોઈએ ? સંતાનો જેવા દાંપત્યપ્રેમનાં મધુર ફળોને નાણાંપ્રકરણી પ્રશ્ન ખનાવવો એ ગરીબ દંપતીને પણ શરમાવનારું બનવું જોઈએ. એક ભિખારી અને ભિખારણ સંતાનો ઉત્પન્ન કરીને તેમનો બોળે ટાળવા બજારમાં વેચે છે, અને એક દંપતી સંતાનોનો બોળે આવતો ટાળવા માટે સંતાનપ્રતિરોધક સાધનો વાપરે છે : બેઉનાં મનમાં શું સંતાન એ નાણાંપ્રકરણી વિષય નથી બનેલો હોતો ?

હું કબૂલ કરું છું કે દીન-દીન કુટુંબમાં બાળકો બોબરૂપ બને છે, તેઓનો વિકાસ કરવાનું મુશ્કેલ બને છે, અને પરિણામે દેશમાં

નિર્માલ્ય પ્રગ્નનો વધારો થાય છે. બાળકો જોષ્ટતાં નથી હોતાં છતાં બાળકો આવે તો છે જ, અને જાતીયભૂખ સંતોષવી એ માનસિક-શારીરિક જરૂરીઆત પણ છે. ઘણી વાર ગણતરીથી ઉપરવટ થઈને બાળકો આવી પડે છે અને એવા અકસ્માતો દંપતીની બધી ગણતરીઓને ખોટી પાડી બોબો ઉત્પન્ન કરે છે. એવી સ્થિતિમાં સંતતિનિયમન જરૂરી અને તેની તો હું કેમ ના પાડી શકું? એ સંતતિનિયમન અલ્પચર્યાથી સાધી શકાતું હોય તો તેના જેવું રૂકું શું? પણ એ અશક્ય હોય એવી સ્થિતિમાં સંતતિનિયમનનાં કૃત્રિમ સાધનો તરફ હું પસંદગી દર્શાવી શકું, જો કે એ સાધનો પણ સંતતિનિયમન માટે સંપૂર્ણ સિદ્ધિદાયક નથી નીવડતાં. પરંતુ આ કૃત્રિમ સાધનોનો ઉપયોગ અનેક મર્યાદાઓથી બંધાયેલો જ કરવો જોઈએ એમ કહેવાનો મારો આશય હોવાથી મેં તેની વિરૂદ્ધતા દલીલો વધુ પ્રમાણમાં તમારી સમક્ષ મૂકી છે.

દૂંકમાં કહું તો જો આપણે આપણા સંસારના કેટલાક સામાન્ય નિયમો પાળીને વંતીએ તો સંતતિનિયમન આપોઆપ થાય છે તથા જોષ્ટએ કે પોષી શકાય તેટલાં જ સંતાનો ઉત્પન્ન થાય છે, અને ત્રણેક સંતાનો થતાં સુધી તો સંતતિનિયમન કરવું ઉચિત જ નથી. પરંતુ જો દંપતીની પરિસ્થિતિ જ વિષમ હોય તો સંતતિનિયમન થવા દેવું, છતાં પણ કૃત્રિમ સાધનોના ઉપયોગથી અને ત્યાંસુધી દૂર રહેવું. એ સાધનોનો ઉપયોગ બિનજવાબદાર વિષયલાલસાને વધારી મૂકનારો છે તે પણ ધ્યાનથી બહાર રહેવું ન જોઈએ.

પુરૂષોના સંતતિનિયમનના વિચારો કરતાં મારા આ વિચારો તમને કાંઈક જૂદા પડતા લાગશે, છતાં જૂલતા નહિ કે જેના ઉદરમાં દાંપત્યપ્રેમનું રૂળ પાકે છે તે સોના એ વિચારો છે.

તમારી માટી લાલીના

આશીર્વાદ.

પત્ર અગિયારમું

પ્રેમનો નશો

શ્રી. રજનીકાન્તભાઈ,

મારા મોટાભાઈના એક મિત્ર છે. બેઉ એક વાર સાથે અભ્યાસ કરતા હતા અને કોલેજની હોસ્ટેલમાં રહેતા હતા. એ વખતને તો આજે પાંચેક વર્ષ વહી ગયાં છે અને મોટાભાઈની જેમ તેમનો મિત્ર પણ ધધે વળગી ગયો છે. એ મિત્રનો મોટાભાઈ પરનો એક જૂનો પત્ર મારે હાથ લાગ્યો છે. એ પત્રમાંનો થોડો ભાગ નીચે મુજબ છે :

‘.....કોઈ કોઈ વાર મને કોલેજની હોસ્ટેલમાંનો આપણો રૂમ યાદ આવે છે. આપણે સાથે રહેતા, ખુશમિઝનજથી વાતો કરતા, ફરવા જતા, સહેલસપાટા કરતા, અને જીવનની માદકતાને માણતા. કોલેજની છોકરીઓના દિલ ઉપર પ્રભાવ જણાવવાની આપણે કેવી ઇચ્છા કરતા અને એની વિચારણામાં કેવી મસ્તી અનુભવતા ! જ્યારે એ છોકરીઓની સાથે વાતો કરવાની તક મળતી ત્યારે મગજમાં આનંદનો ઝંઝાવાત ઉપડતો. આજે તો તૃપ્તિ અને સંતોષની ભાવનાથી શરીર અને મગજમાં જાણે મસ્તીનું નામ રહ્યું નથી ! મને કોઈ જ્ઞાતનું દુઃખ નથી—સુખ જ છે, મારી ઇચ્છાઓ અને આશાઓ પાર પડે છે અને તેમાં કશી ખાસ નાસીપાસી ઉપજતી નથી, છતાં મનને સુખનો અનુભવ નથી થતો. અજબ પ્રકારની ઉદાસીનતા ચિત્તમાં છવાઈ રહી છે અને ઘડીયાળની પેઠે જાણે જીવનની ઘડીઓ ગણી રહ્યો હોઉં એવું લાગ્યા કરે છે. તું હવે ક્યારે આવીશ ? સ્વતંત્ર અને ચિન્તાવિહીન જૂના દિવસોની યાદ તારી સાથે થોડા દિવસ રહીને હું તાજ કરવા ઇચ્છું છું.....કુમુદ મગજમાં છે. કોલેજમાં તે આપણી સહાધ્યાયિની હતી, ત્યારે જેટલી સુશીલ

અને મિષ્ટભાષિણી હતી, તેટલી જ તે આજે પણ છે. મારા આનંદ અને સ્વાસ્થ્ય માટે તે ખૂબ કાળજી રાખે છે. પરંતુ દોરત ! જ્યારે તે અવિવાહિત હતી, કાલેજકુમારીરૂપે આપણી સાથે મોજથી ફરતી હતી, ત્યારે તેની વાતોથી મને જે સુખ મળતું હતું, તે સુખ કાણ જાણે આજે સાથી હું અનુભવી શકતો નથી ! કુમુદ તો કુમુદ જ છે, પહેલાં તે જેવી હતી તેવી આજે પણ છે, પહેલાં કરતાં ય મને વધુ પ્રસન્ન રાખવાને યત્ન કરે છે, પરંતુ સમજાતું નથી કે પહેલાંની તેની માદકતા આજે તેનામાં કેમ નથી.....'

રજનીકાન્તભાઈ ! આ પત્રની પાછળનું હૃદય તમે જોઈ શકો છો ? હું તો જોઈ શકું છું. પ્રેમનો પ્રથમાવેગ એ એક પ્રકારનો નશો છે અને તે થોડો સમય જ રહે છે. લગ્ન પૂર્વેનો પ્રેમ જટલો મિઠો લાગે છે, તેટલો લગ્ન પછીનો પ્રેમ મિઠો નથી લાગતો. છતાં થોડો કાળ લગ્ન પછી પણ પ્રેમની ખુમારી રહે છે, પરંતુ તે થોડો વખત પછી ઉતરી જાય છે. આ માદકતાને 'રોમાન્સ' પણ કહી શકાય. એ રોમાન્સમાં રાત્રતું હૃદય નશો ઉતરી જતાં, પ્રેમી મટીને પતિ બનતાં, આવું ઉદાસીન બની જાય એ સ્વાભાવિક છે અને પ્રારંભનો નશો થોડા સમયમાં ઉતરી જશે એ શાણાં દંપતીઓ લગ્ન પૂર્વેથી જ સમજી રાખે છે. મોટાભાઈનો આ મિત્ર તે નથી સમજતો અને કહે છે કે પહેલાં જે કુમુદ હતી તે જ કુમુદ આજે છે. પહેલાં તે પ્રેમિકા હતી, આજે તે પત્ની છે, એટલા ફેરફારથી જ આનંદ કેમ હી યો. અને ઉદાસીનતા કેમ છવાઈ ગઈ તે તેને સમજાતું નથી ! તે બિચારાને ખબર નથી કે લગ્નની પૂર્વેનો અને પ્રારંભનો નશો જે ખુમારીનો અનુભવ કરાવે છે તે ખુમારી ધીરે ધીરે દૂર થાય છે અને નક્કર દાંપત્યજીવન આવીને ઊભું રહે છે.

શાણા પુરૂષો લગ્ન પછી પ્રેમની નશીલી ખુમારીની આશા રાખતા હોતા નથી. તેઓ સુખસ્વપ્નોના હવાઈ મહેલો બાંધતા નથી.

અને ચંચળ મન એવા મહેલો બાંધતું હોય તો પણ જો તેઓ સમજી અને દીર્ઘદર્શી હોય છે તો પોતાનાં માયાવી સ્વપ્નો અને સુખની ભ્રાન્તિઓનો અંત જોઈને અધીરા કે ઉદાસીન થતા નથી. માયાવી સ્વપ્નોને સંસારની નક્કર હકીકતોમાં બદલાતાં જોઈને તેઓ અજ્ઞાન્ત થતા નથી પણ ધીરજથી વર્તે છે. ગૃહસ્થાશ્રમના પાલનને તેઓ કર્તવ્ય સમજે છે અને તેમાંથી સંતોષ મેળવવા મથે છે. બાળકો અને તેમનો ઉછેર પણ વખત જતાં તેમના રસનો વિષય બને છે. જેઓ લગ્ન પૂર્વેનાં પ્રેમીઓ હોય છે, તેમના પ્રેમની ખુમારી લગ્ન થતાં ઉતરવા લાગે છે, પરંતુ જેઓ લગ્ન પછી જ પત્નીનું સંવનન કરવા લાગે છે અને તેની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરવા મથે છે, તેમની એ ખુમારી લગ્ન પછી વધુ સમય ચાલે છે.

પુરુષની દૃષ્ટિને લક્ષ્મીના પ્રારંભિક જીવનમાં સ્ત્રી ઇંદ્રસલાની પરી જેવી દેખાય છે તેનું કારણ એ પ્રેમનો નશો છે, પરંતુ એ કાંઈ હમેશાં તેવી પરી રહી શકતી નથી. તે ગમે તેવાં સુંદર વસ્ત્રો પહેરે, ગાય કે નાચે, છતાં પુરુષને તે પહેલાંના જેવી પરી રૂપે દેખાતી જ નથી. તે પરી દેખાતી હોય છે ત્યારે પત્નીનું સુખન લેતાં તેને પોતાના હૃદયનાં સ્પંદનો સાંભળાય છે, અધિકારમાં પણ પત્નીનો અવાજ સાંભળી તેનું હૃદય આંદોલિત થાય છે, તે નજીક આવે છે એટલે તેના દેહની સોડમ તેને મત્ત કરે છે, તેની વાણીમાં અદ્ભુત મિઠાશ લાગે છે, તેની વાતોમાં રૂચિકર નિર્દોષતાનો અનુભવ થાય છે; પરંતુ જ્યારે ખુમારી ઉતરે છે અને તે પરી નહિ પણ સામાન્ય સ્ત્રી રૂપે દેખાવા લાગે છે, ત્યારે પહેલાંના જેવાં સ્પંદનો હૃદય અનુભવતું નથી, પહેલાંની મિઠાશ ઉડી ગયેલી લાગે છે અને નિર્દોષ વાતોમાં મૂર્ખતા ય દેખાવા લાગે છે !

સ્ત્રીઓ આ ખુમારી જીએ છે, પરંતુ એવી જ ખુમારીને તે વશ થતી નથી. પ્રેમની હુંફ તેમને સુખદાયક લાગે છે, તેમને પણ પ્રેમનો

નશો તો ચડે છે, પરંતુ તે પુરૂષના જેટલો તીવ્ર જોશ દાખવતે નથી. પહેલાં તો સ્ત્રીને માતા-પિતાનું ઘર છોડીને એક પરાયા ઘરમાં જઈને રહેવાનું હોય છે. નવું ઘર વસાવવાનું હોય છે, નવા કુટુંબને પોતાનું કુટુંબ બનાવવાનું હોય છે, એટલે તેના હૃદયને પાંત ઉપરાંત બીજી અનેક બાબતો રોકી રાખી રહી હોય છે. પિતાને ઘેર તેને પતિગૃહે વહેવાર બનાવવાનું શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હોય છે અને એ ખ્યાલ તેનામાં હરહમેશ જન્ય રહ્યા કરે છે, એટલે આ અજ્ઞાન સ્થળમાં તે અત્યંત ભાવનાવશ બની જતી નથી. આ કારણથી પુરૂષના જેટલો નશો સ્ત્રીને ચડતો નથી. પોતાના જેટલો જ પત્નીને પ્રેમાવેગ ન જોઈને કદાચ કાંઈ પતિને સ્ત્રી ઠંડી લાગવાનો પણ સંભવ છે, પરંતુ સ્ત્રીના દિલની હુંફ ઠાવકી હોય છે. તે ધીરે ધીરે અને સાવચેતીથી આગળ કગલાં ભરે છે. તે વહેવાર જીવન માટે તૈયાર થયેલી હોય છે, એટલે પ્રેમ દાખવતાં પણ ભૂલી શકતી નથી કે આ પ્રેમ જીવન સુધી પ્રવાહિત રહી શકશે ખરો ?

પ્રેમનો નશો ઉતરી જાય એમાં અસ્વાભાવિક જેવું કશું નથી. સ્ત્રીનું મુખ પહેલાં જેટલું સુંદર હોય છે તેટલું જ સુંદર તે પછી પણ હોય છે. પરંતુ મનુષ્યને પ્રાપ્ત કરવાની વસ્તુમાં જે મોહને આભાસ થાય છે તે પ્રાપ્ત થયા પછી રહેતો નથી. હાથમાં નહિ આવેલી વસ્તુની મોહકતા રમણીય હોય છે; તેમ લક્ષપૂર્વે મોહક લાગતી પ્રિયતમા લક્ષ પછી તેટલી મોહક નથી લાગતી. વળી હમેશના સહવાસથી પુરૂષને મન પત્નીની વિશેષતાઓ સામાન્ય વસ્તુઓ જેવી બની જાય છે, તેથી પણ ‘અતિપરિચયથી અવગત’વાળા કહેવતના જેવું થાય છે. એટલે એક વાર જે બિમ્બાધરન ચુંબનથી અમૃતની મિઠાશનો અનુભવ થતો હોય છે તે મિઠાશ પછીથી નથી અનુભવાતી. પહેલાં માત્ર સ્પર્શથી શરીરમાં જે વીજળીને સંચાર થતો હોય છે, તે પછી નથી થતો. કુદરતનો જ એ એક નિયમ છે કે ઇન્દ્રિયો નિરંતરના રસાસ્વાદના ઉપયોગથી પોતાની સ્વાદશક્તિમાં મંદ

બને છે અને અતિશય ઉપયોગથી તો તે સ્વાદશક્તિ યુગાવી પણ બેસે છે. તમે એક સુગંધી ફૂલ લ્યો, તે સૂંઘતાં સૂંઘતાં એક સમય એવો આવશે કે બ્યારે તમને એ સુગંધનો અનુભવ નહિ થાય, એટલું જ નહિ, પણ અતિશય સૂંઘવાને પરિણામે તમને એક વાર એવો કંટાળો આવશે કે તમે તેને દૂર ફેંકી દેશો. તે સાથે એ પણ બળવું બોધ્યે કે કેટલાંક અતરો એવાં છે કે જે દૂરથી જ મોહક સુગંધ આપનારાં હોય છે—નજીકમાં તે કંટાળો ઓપે છે.

સંસારનું આ એવું સત્ય છે કે જે દુઃખ ઉપજાવે છે ખરું, પરંતુ એ સત્યને જે સમજે છે તે પોતાના નિરંતરના સુખનો માર્ગ આંકવાને સમર્થ પણ બની શકે છે. તેટલા માટે હું તમને એટલું જ કહેવા ઇચ્છું છું કે પત્નીના પ્રથમ પરિચય વખતે તમને પણ પ્રેમનો નશો ચડે, તો તેમાં તમે એટલા મદમસ્ત ન થઈ જતા કે એ નશો ઉતરી જતાં તમને એમેર ઉદાસીનતા છવાઈ ગયેલી હામે. શાણો પતિ કુદરતી સત્યોને સમજીને પોતાના મનને ચંચળ ન થવા દેતાં યોગ્ય સંયમથી વર્તે છે. તેવા શાણા પતિ તમે થજો, એવી મારી શિખામણ છે.

તમારી મોટી ભાભીના

આશીર્વાદ.

પત્ર બારમે

પ્રેમમાંથી તિરસ્કાર

ચી. રજનીકાન્તલાલ,

મારા છેલ્લા પત્ર ઉપરથી તમે એટલું તો સમજી ચૂક્યા હશે કે પ્રેમમાંથી ઉદાસીનતા જન્મે છે, અને જો એ ઉદાસીનતા ટાળનારું તત્ત્વ નથી ઉપસ્થિત થતું તો પ્રેમમાંથી તિરસ્કાર જન્મતો પણ વાર લાગતી નથી.

પ્રેમ એ હૃદયની ભાવનાનો એક આવિષ્કાર છે. એ ભાવના સંગ્રહી શકાય છે અને વેકરી પણ શકાય છે. જ્યારે માણસને પ્રેમને નશો ચડે છે ત્યારે એ ભાવના ધોધમાર વહે છે અને તેના પૂરમાં એ તરતો નથી પણ તણાય છે. પરંતુ જ્યારે નશો ઉતરે છે ત્યારે ભાવનાના પૂરને બદલે સૂકા રણમાં તેનું હૃદય શોષાઈ રહેલું હોય છે. તેટલા માટે પ્રેમની સુકોમળ ભાવનાના ધોધ વહાવતાં પૂર્વે સાવધ રહેવું જોઈએ અને એ ભાવનાશક્તિને હૃદયમાં સંગ્રહવી જોઈએ તેના નિયમિત ઉપયોગથી એ બંડાર ખૂટતો નથી—જીવનભર ચાલે.

આપણા લોકોમાં પ્રારંભના દાંપત્યજીવનમાં પ્રેમનાં પૂર ચડે છે એ ખરું છે, પરંતુ જે દેશોમાં કુંવારી કન્યાઓનાં સંવનન કરવાને રીવાજ છે અને સંવનનને અંતરે લગ્ન કરવાની પ્રજ્વાલિકા છે, તે દેશોમાં લગ્નપૂર્વે જ ભાવનાનાં ભારી પૂર ચડે છે અને લગ્ન પછી તુરત જ ઓસરવા લાગે છે. જે પૂર દાંપત્યજીવનમાં ચડવો જોઈએ તે પૂર લગ્ન પૂર્વે જ ચડીને ઓસરી જતાં હોવાને પરિણામ કેટલાંક લગ્નો એવાં પણ નીવડે છે કે મધુરજની માણવાનો સમય પૂરો થયા પહેલાં જ દાંપતીમાં પરસ્પર અભાવ જાગે છે અને તુરત જ તેઓ છૂટાછેડા કરવાને કોર્ટમાં જઈ ઉભાં રહે છે! આ અચકર દેશ પણ આશ્ચર્યજનક નથી. સંવનનમાં જેમના ‘રામાન્સ’નું અંતિમ બિંદુ

આવી ગયું હોય, તેઓના દાંપત્યજીવનમાં રોમાન્સનો રસધોધ હોય પણ ક્યાંથી? હું લગ્નપૂર્વેના સંવનનને પસંદ કરતી નથી તેનું આ પણ એક કારણ છે.

લગ્નપૂર્વેના સંવનનને બદલે લગ્ન પછીના દાંપત્યના કાળને પ્રેમવૃદ્ધિ માટે ઉપયોગમાં લેવો એ વધારે સારું છે. દાંપત્યકાળમાં એક બીજાને અનુકૂળ થઈને રહેવાને બેઠ પ્રયત્નશીલ હોય છે, એટલે પ્રેમનો પ્રવાહ પ્રતિક્ષણે વધતો રહે છે. તેથી ઉલટું સંવનનકાળમાં લગ્નની દૃષ્ટિએ જ એકબીજાને અનુકૂળ થઈ રહેવાનો દેખાવ કે દંભ વિશેષ હોય છે અને લગ્ન પછી મૂળ સ્વભાવો પ્રકટ થતાં પરસ્પર અભાવ જન્મે છે.

પરંતુ દાંપત્યજીવનમાંય પ્રારંભનું ‘રોમાન્સ’ અદૃશ્ય થવાનો સમય તો આવે છે જ. રોમાન્સ દૂર થતાં ઉદાસીનતા આવે છે, તે કાળે જો પતિ-પત્ની ચતુર હોય છે તો ઉદાસીનતા દૂર રહે છે. દાંપત્યજીવનમાં નવાં રોમાન્સ પણ ઉત્પન્ન થાય છે. પતિ-પત્ની બાળકને જન્મ આપે છે, લાંબા વિયોગ પછી બેઠિનું મિલન થાય છે: એવાં એવાં રોમાન્સ ઉદાસીનતાને આવતી અટકાવે છે.

પ્રેમમાં ઉદાસીનતા કે તિરસ્કાર ત્યારે જન્મે છે કે જ્યારે પતિ-પત્ની બેઠ પ્રેમના અસાધારણ રોમાન્સની લાલસા ધરાવે છે, અને એ લાલસા પૂરી થતી નથી. પરસ્પર ‘આંખોના તારા’ અને ‘કલેજની કાર’ થવાની નાટકી લાલસાએ અનેક દંપતીને થોડા જ વખતમાં ઉદાસીન કરી મૂક્યાં હોય છે. જેઓ રોમાન્સમાં પાગલ થતાં નથી, હોશ ઠેકાણે રાખીને વર્તે છે, સમાજમાં સંયમ-નિયમ રાખે છે અને એકબીજાના હૃદયભાવને લૂંટવાની નહિ પણ પરસ્પર સમર્પણ કરવાની જ તમન્ના રાખે છે, તેઓનો પ્રેમ દીર્ઘકાળ સુધી સ્થાયી રહે છે. પરંતુ જ્યારે તેઓ લૂંટ જ ચલાવે છે અને લૂંટવાનું મળતું બંધ થાય છે, ત્યારે તેઓ પરસ્પર અસંતોષ

અનુભવવા લાગે છે અને એ અસંતોષનું બીજ તિરસ્કાર-વૃક્ષ રૂપે ઉગી નીકળે છે.

પ્રેમ અને તિરસ્કાર ભાષ-બહેન જેવાં જ છે. તેઓ સાથે સાથે આલે છે. થોડા દિવસ પતિ-પત્નીમાં પ્રેમભાવ રહે છે, અને થોડા દિવસમાં ધૂણા ઉપજી આવે છે. આનું કારણ એ છે કે પ્રેમમાં પૂરતો વિવેક હોતો નથી. જે વિવેકની પાળ છોડવામાં ન આવે તો દાંપત્યજીવન સુખમય થઈ શકે છે. આ જ કારણથી દાંપત્યજીવનને એક કળા પણ કહી શકાય છે.

પ્રેમમાંથી તિરસ્કાર જન્મવામાં વહેમ ધણી વાર સાધનભૂત બને છે. વહેમ એવી લાગણી છે કે તે અંતરમાં જ જન્મીને અંતરમાં જ ધુંટાયા કરે છે. વહેમી દષ્ટિને અનેક સ્વાભાવિક બાબતોમાં પણ અન્યાય દેખાય છે, અને તેથી વહેમ ઉત્તરોત્તર વધતો જાય છે. વહેમ ઉત્પન્ન થતાં જ તેને દૂર કરવાને સાફદિલી હોવી જોઈએ. જે પતિ-પત્ની પરસ્પર સાફ દિલથી વાતો કરે, બૂલ થઈ હોય તો તે કબૂલ કરે અને પોતાના દિલમાં મલીનતા નથી પણ નિર્મળતા છે, એની પ્રતીતિ ઉપજાવે તો વહેમનો કાંડો મૂલ્યુ પામે છે, પરસ્પર પ્રતીતિ ઉપજે છે અને ઉદાસીનતા કે તિરસ્કાર આવતો અટકે છે.

લગ્નથી કાંઈ વ્યક્તિઓના સ્વભાવ, રૂચી, પ્રકૃતિ બદલાતાં નથી. એ જીવનને તદ્દન એક જ કરી નાંખવાની કાશીશ નકામી છે. કવિ-ઓએ અને નવલકથાકારોએ પોતાની કલ્પનાથી પતિ-પત્નીને એકમય બનાવી આલેખવાના યત્નો કર્યા છે, પણ એ તો માત્ર કલ્પનાનો આદર્શ છે. એ આદર્શ કાંઈ કાંઈ દંપતીમાં સફળ પણ થતો હશે; પરંતુ કાંઈ અપવાદ એ સર્વસાધારણ માટેનો નિયમ થઈ શકતો નથી. એટલે સાધારણ દંપતી માટે એટલું જ માત્ર શક્ય છે કે તે બેઉ જીવનને વધારેમાં વધારે એકબીજાથી મેળે ખાતાં બનાવી દેવાં. અમે તો અમારા દંપત્યજીવન સંબંધી બધી વાતો સારી પેઠે સમજીને

નક્કી કરી નાંખી છે અને અમે તેને અનુસરીને વર્તીએ છીએ. ધરેણાં, કપડાં, ગજવાખર્ચા, એવી બધી બાબતોમાં અમે એટલે સુધી સ્પષ્ટતા અને નિશ્ચય કર્યાં છે કે અમને જરાય મુશ્કેલી પડતી નથી. ખર્ચા સંબંધમાં વાદ-વિવાદ કરવા પડતા નથી, ફરવા-મળવા જવામાં વાંધા પડતા નથી, પરસ્પર અવિશ્વાસનું કારણ ઉપજતું નથી, અને તેથી અમે વરઘેલાં-વહુઘેલાં નથી થયાં, પણ દુનિયાદારીની દૃષ્ટિએ પ્રેમી દંપતી તો જરૂર થયાં છીએ. દુનિયાદારીની રીતે વર્તવાથી કે વાતો કરવાથી અમારાં પ્રેમનાં સ્વપ્નેા ઉડી જશે એવો ભય અમને કદાપિ લાગ્યો નથી. અમારી વચ્ચે અસંતોષના ઝંઝાવાત ઉઠ્યા નથી, વહેમના કીડાના દંશ અમને દુઃખ ઉપજાવી શક્યા નથી અને અમારામાં તિરસ્કારની લાગણી જન્મવા પામી નથી.

ગજવાખર્ચાની વાત મેં તમને કહી, તેનો અર્થ તમે એમ ન સમજશો કે સ્ત્રીને ગજવાખર્ચા ન જોઈએ, અને ગજવાખર્ચા તો પુરુષને જ જોઈએ ! પોતાના મનને બહેલાવવાને જેવું ગજવાખર્ચા પુરુષ કરે છે, તેવું સ્ત્રીને પણ મળવું જોઈએ. તેને પણ મન હોય છે. તેને પોતાનું મન બહેલાવવા માટે ખર્ચા કરવાની ઈચ્છા થાય છે, તે માટે તે પરાધીન છે એવું ભાન થતાં તેને પોતાની અવગણના થતી લાગે છે. એટલે ધરતી સ્થિતિ, આવક, સંયોગો અને અનુસરીને સ્ત્રીને પણ પોતાનું મન બહેલાવવા માટે સ્વતંત્ર રીતે પૈસા ખર્ચવાની જોગવાઈ કરી આપવી જોઈએ. આવી જોગવાઈ જે પતિએ નથી કરતા અને માને છે કે પૈસા ખર્ચવાની બાબતમાં તો પતિનો હુકમ જ છેલ્લો હોવો જોઈએ, પતિની પરવાનગી વિના તે એક પૈસો પણ ન વાપરી શકે, તે પતિએ સ્ત્રીને પૈસા માટે ખોટા માર્ગ દોરાવાના ભયમાં મૂકે છે. એ સ્થિતિમાં તિરસ્કાર જન્મ્યો હોય તો એમાં નવાઈ જ નથી.

કામવાસનાની તૃપ્તિ સદા શરીરથી જ સંબંધ ધરાવે છે. અને જેવું શરીર ઉપયોગી છે, તેવી કામવાસના પણ ઉપયોગી

છે. આત્મા અને શરીર, જીવ અને જડ તેઓમાં આદિકાળથી
 યુક્ત ચાલતું આવ્યું છે. આત્માને માટે શરીરની જરૂર છે,
 પરંતુ શરીર આત્માને હીન બનાવનારૂં નીવડે છે, માટે
 આત્માની ઉન્નતિ અને વિકાસના ઇચ્છુકોએ જડ અને શરીરને હમેશાં
 પોતાને અધીન રાખવાં જોઈએ. આત્માને માટે શરીર આવશ્યક છે
 પરંતુ તે કેવળ સાધન જ છે, શરીર પોતે કાંઈ આત્મા નથી. એટલે
 કામવાસનાની તૃપ્તિ એ શરીર પૂરતી જ અગત્યની છે. જે દંપતીઓ એ
 તૃપ્તિને જ દાંપત્યનું નિતાંત આવશ્યક અંગ સમજે છે, તેઓની વચ્ચે
 પ્રેમને સ્થાને તિરસ્કાર આવતાં વાર લાગતી નથી. પૂર્વે સમાગમના
 સંબંધમાં મેં તમને જે કાંઈ લખ્યું છે તે જો તમે ધ્યાનમાં રાખશો
 તો એ તૃપ્તિના અતિરેકથી તમે પત્નીને તમારી પ્રત્યે તિરસ્કાર
 ઉત્પન્ન થવા નહિ દઇ શકો.

તમારી મોટી ભાણીના

આશીર્વાદ

પત્નિ-પતિ

પતિ-પત્નીના ઝગડા

ચી. રજનીકાન્તભાઈ,

દાં પત્યના પ્રારંભમાં પતિ-પત્ની એકબીજાને સંપૂર્ણ રીતે ઓળખતાં શીખવાનો યત્ન કરે છે અને એ યત્ન દ્વારા તેઓ એકબીજાને અનુકૂળ થવાને પણ મથતાં રહે છે. આ મથનકાળમાં તરેહ તરેહના નાના મોટા વિસંવાદ જાગે છે. આ વિસંવાદ એક રીતે અનિષ્ટ છે, પરંતુ તમને એક વાત કહેવા માંગું છું કે એવા વિસંવાદથી પતિ-પત્નીએ એમ ન માની લેવું જોઈએ કે તેઓની વચ્ચે અનુકૂળતા સ્થાપવાનો સંભવ જ નથી. દાંપત્ય વસ્તુ જ એવી છે કે અનેક પ્રસંગે અનુકૂળતા સ્થાપ્યા વિના ચાલતું નથી. હું તો એથી આગળ જઈને કહું છું કે જરાએ વિસંવાદ ન જાગે તેવાં પતિ-પત્ની હોવાં જ અશક્ય છે, અને જ્યાં એ શક્ય હોય ત્યાં પતિ અને પત્નીમાં પોત-પોતાના વ્યક્તિત્વનો અભાવ હોય એટલે એ દાંપત્ય પણ નીરસ હોય !

હું જ તમને પૂછું છું કે તમે જેમ કહો તેમ મૂજે મોઢે ડગલે ને પગલે વર્તનારી અને તેના પોતાના વ્યક્તિત્વને જરા પણ નહિ દાખવનારી એવી યાંત્રિક પૂતળી જેવી પત્ની તમને પસંદ પડે ખરી ? એ જ રીતે કાંઈ પણ સ્ત્રીને પૂછો કે તેની આજ્ઞા ને ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તનાર અને તેની પોતાની ઇચ્છા જેવું કશું ન જ હોય એવી રીતે સર્વદા અધીનશક્તિથી પત્નીને અનુકૂળ થઈ રહેનાર પતિ તેને પસંદ પડે ખરી ? તે ના જ કહેશે. પતિ કે પત્નીની બુદ્ધિ, શક્તિ અને વ્યક્તિત્વનો પ્રભાવ જો પરસ્પર ન પડતો હોય, એવા પ્રભાવથી પરસ્પરનું મન પ્રભાવિત ન થતું હોય, તો એવાં વ્યક્તિત્વ વિશેષાં સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચે દેખાતો સુમેળ પણ નિસ્તેજ જ હોય. તેમાં કશો

ઉઘાસ ન હોય, રોમાંચકતા ન હોય કે રસ પણ ન હોય. એટલે રસભેદમાંથી, મતભેદમાંથી, વ્યક્તિત્વના ભેદમાંથી કે બીજા કાંઈ કારણે પતિ-પત્ની વચ્ચે કાંઈ વિસંવાદ જાગે તો તેથી નિરાશ ન થવું જોઈએ. તેટલા માટે જ કાંઈ કવિએ યથાર્થ કહ્યું છે કે—

‘બડી મબ્બ ઉસ મિલાપકા હૈ
જો સુઝહ હો જાય જંગ હો કર !’

ખૂબીની વાત એ છે કે પતિ-પત્ની વચ્ચે ગમે તેવા ઝગડા ઉઠે, તથાપિ તેનો અંત તો ત્રીજી વ્યક્તિ વચ્ચે પડ્યા વિના, બેઉની વચ્ચે જ આપોઆપ આવી જાય છે. સંસ્કારહીન કે કુસંસ્કારી હલકી કાટિનાં દંપતીઓ કે જેઓ બોલાચાલી, ગાળાગાળી કે મારામારી પર પણ આવી જાય છે, તેવાંઓની વાત હું નથી કરતી. તેવાંઓની વચ્ચે તો પંચાતિયા પડે છે અને કાટને પણ વચ્ચે લાવવી પડે છે. હું તો એવાં મધ્યમકાટિનાં દંપતીઓની વાત કરું છું કે જેઓ જીવનભર દાંપત્ય નિભાવવાની રૂચિવાળાં હોય છે, પરંતુ જેઓની વચ્ચે મતભેદને કારણે કે બીજા કાંઈ સમજાથી કલહ જાગે છે. એવાં દંપતીઓના કલહ ત્રીજીની જાણમાં આવ્યા વિના જ માંહોમાંહે પતી જાય છે.

ગમે તેવા ઝગડા પછી પણ શાણ્ણી સ્ત્રી કદાપિ પતિના ધરના ઉબરા બહાર જતી નથી, એવે પ્રસંગે પિતાને ઘેર ચાલ્યા જવું એ પણ શાણ્ણી સ્ત્રીને પસંદ પડતું નથી. બણી વાર એવું બને છે કે ઝગડાને કારણે કાંઈ કોપીલી સ્ત્રી પિતાને ઘેર જતી રહે છે, તેને પરિણામે જ ઝગડો વધે છે, નહિ તો માંહોમાંહે જ એ ઝગડો પતી જવાનો વિશેષ સંભવ હોય છે. અને મેં તો એવું પણ જોયું છે કે ભાંકર ઝગડાનો અંત પણ પતિગૃહ નહિ છોડવાના પત્નીના ડહાપણથી જ આવી ગયો છે. વાત્સ્યાયન કહે છે કે પત્ની ખૂબ કંકાસ કરે, રડે, બાલી ફૂટે, માથું પટકે, વસ્ત્ર-ધરેણું ફેંકી દે, ભોંય પર આઘાતે અને

ધર છોડીને ચાલી જવાની ધમકા આપે—અને બારણાં સુધી જાય પણ ખરી; છતાં શાણી સ્ત્રી ગમે તેવા ક્રોધમાંય પતિનું ધર છોડી જતી નથી, કારણ કે ધર બહાર પગ મૂકવાથી તે વ્યભિચારિણી લેખાય છે એવું તે સમજે છે. પરંતુ એટલી હદે ગએલી સ્ત્રી પણ યુક્તિપૂર્વક મનાવી લીધાથી પતિને પ્રેમપૂર્વક આલિંગન કરવાને તૈયાર થાય છે. વાત્સ્યાયન જે કાંઈ કહે છે તેનું સત્ય દર્શાવનારા બનાવો મેં કેટલેક સ્થળે લેયા પણ છે.

પતિ-પત્ની વચ્ચેના કલહોનાં અનેક કારણો હોય છે અને એવાં કારણોની નામાવલિ આપવા બેસીએ તો તેનો પાર જ આવે નહિ. પોતપોતાના કલહનાં કારણો પતિ-પત્નીએ પોતે શોધી લેવાં એ જ વધારે ઠીક છે. પરંતુ એક વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે ઘણી વાર એવા કલહનાં જે કારણો બહાર દેખાય છે તે હુલાવો ખવાડનારાં હોય છે; તેનાં ઉંડાં કારણો જ કલહના મૂળમાં હોય છે અને તે શોધી કાઢવા માટે પતિ-પત્નીએ ખૂબ ખોજ કરવી જોઈએ.

કલહનું નિમિત્ત કારણ એક હોય અને નિદાન કારણ બીજું હોય એવું ઘણી વાર બને છે, અને સ્ત્રી તથા પુરૂષમાં સ્ત્રી જ એક એવું પ્રાણી છે કે જે નિદાનકારણનો પત્તો પુરૂષને લાગવા દેતું નથી ! અથવા કહો કે એ નિદાનકારણ સ્ત્રી પોતે પોતાને મુખે કદાપિ બતાવતી નથી. એ તો પુરૂષે પોતાની મેજે જ શોધી લેવું જોઈએ અને તેનું નિવારણ કરવું જોઈએ.

સ્ત્રી વારંવાર છલુકે, આડો જવાબ આપે, સીધી વાતમાંય વચ્ચે મતભેદ લાવીને મૂકે, મ્હોં ચડાવેલું રાખે, કહેવા મુજબ જ નહિ પણ તેથી કાંઈ વાંકું કામ કરે, ત્યારે પુરૂષે સમજી લેવું જોઈએ કે તેના અંતરમાં કાંઈ ગૂઢ અસંતોષ જાગૃત થયો છે. તેના એવા વર્તનનું કારણ તમે ખુલ્લી રીતે પૂછશો તો તે કહેશે કે-કશું નથી, અથવા તો કહેશે કે મારાં કપડાં ફાટી ગયાં છે તે તમને કશું છે

તાં તમે નવાં નથી લાવતા કેમ ? પરન્તુ કપડાં નવાં જોઈતાં
ય તો તે મ્હોં ચડાવેલું ન રાખે, છણકો ન કરે, આડો જવાબ
આપે : એમ હોય તો તે થીંગડાં દધને કપડાં પહેરે કે ફાટેલાં
ઓ પહેરીને તમારી દષ્ટિ સમક્ષ એવું દર્શન કરાવે કે તમને જ
જ આવે અને તમે તુરત નવાં કપડાં લઈ આવો. પરન્તુ એ તો
ત્ર બહાનું જ હોય છે. વસ્તુતઃ તેના અંતરમાં કોઈ પ્રકારનો ઉંડો
સંતોષ હોય છે.

એવો અસંતોષ બહુધા જાતીય હોય છે. પત્નીને તમારા ચિર-
કવાસની ઝંખના હોય છે અને તમે રાત્રિના થોડા કલાક ઘેર રહી
પ્રીતો સમય બહાર ગાળતા હો છો તે તેને મન અણુગમતું હોય છે.
તે તમારા ચારિત્ર્ય ઉપર શંકા ન હોય તો પણ તમારો ચિત્તનો
રો પ્રસાદ નહિ મળવાથી તે અસંતુષ્ટ તો રહે છે જ. થોડી જ ઉંડી
ચારણાને અંતે પુરૂષ એ કારણ શોધી શકે છે.

કેટલીક વાર સમાગમની અતૃપ્તિ પણ તેનું કારણ હોય છે. સમા-
ગમની સંખ્યા જ સ્ત્રીને તૃપ્તિ આપતી નથી. તેમાં પરિપૂર્ણ તૃપ્તિજનક
માગમનું જ મહત્ત્વ હોય છે. એ વિષે હું તમને અગાઉ લખી ચૂકી છું.

કોઈ વાર પત્નીની અવગણના કે તેના સ્વમાનનો ઘાત તેના
માં અસંતોષનું કારણ હોય છે. સ્ત્રી મ્હોંએ માંગીને માન કે ગણના
તી નથી, પરન્તુ તે હમેશાં ઇચ્છતી હોય છે કે પોતે ગણનાને પાત્ર
ને. પતિની સભાન દરકાર તેને સંતુષ્ટ કરે છે અને એથી પરિણામે
મહનાં કારણો નાબૂદ થાય છે.

કેટલીક સ્ત્રીઓના સ્વભાવ માનસશાસ્ત્રમાં કહે છે તેવી ગ્રંથી-
ય હોય છે. તે ગ્રંથી શોધી કાઢવા માટે પુરૂષ ખૂબ ચતુર અને
ડી નજર પહોંચાડનારો હોવો જોઈએ છે. સ્ત્રીમાનસની ગ્રંથીઓના
કાર પણ એવા ચિત્રવિચિત્ર હોય છે કે તેના દષ્ટાંતો આખે પણ
ર આવે નહિ.

ઝગડાના કારણે જેવાં પત્નીપક્ષે હોય છે તેવાં પતિપક્ષે પણ હોય છે. પતિપક્ષે પણ બહાર દેખાતાં નિમિત્તકારણોથી અનેરાં નિદાનકારણો હોય છે અને ચતુર સ્ત્રી પોતાની મેળે એવાં કારણો શોધીને તેનો અંત લાવી શકે છે. પરન્તુ મેં આ પત્રમાં પત્ની-પક્ષની વાત વિસ્તારથી કહી છે. કારણ કે લગ્નોત્સુક પુરૂષે તે જ જાણવાની વધુ જરૂર હોય છે.

આ બાબતમાં પણ મેં તમને પ્રેમકલહની વાત લખી નથી, કારણ કે પ્રેમકલહ દંપતીની એક મોજ માત્ર હોય છે, એ માત્ર દેખાવનો કલહ હોય છે, અને એકે તેનું રહસ્ય સમજતાં હોય છે. વળી હસતાં મુખડાંનો કલહ, હઠ, વિવાદ, રીસામણાં એ તો એવી બાબતો છે કે તેનો અંત લાવવામાં રહેલું માધુર્ય જ પતિ-પત્નીને તેનો અંત લાવવાને પ્રેરે છે અને સામાન્ય રીતે એવા કલહનો અંત ચુંબન, આલિંગન, સમાગમ દ્વારા જ આવે છે. એવો કલહ કાંઈ કાયદા રૂપ હોતો નથી. માત્ર એટલી જ સાવચેતી રાખવી જોઈએ કે પ્રેમકલહમાંથી સાચો કલહ ન જાગી ઉઠે, કારણ કે પ્રેમકલહમાં એક પક્ષે માનવૃત્તિ રહેલી હોય છે અને એ માનવૃત્તિને પંપાળાને મનાવવાને બદલે જો તેની ઉપર કઠોર પ્રહાર કરવામાં આવે છે તો પ્રેમકલહમાંથી સાચો કલહ જાગતાં વાર લાગતી નથી, ઇતિશિવમ્.

તમારી મોટી લાલીના

આશીર્વાદ.

પત્ર ચૌદમે.

કલહનો અંત આણવાની કલા

ચી. રજાનકાન્તભાઈ,

જેમ જે હાથ વિના તાળી પડતી નથી, તેમ પતિ-પત્ની બેઉના વાંક વિના કલહ ઉત્પન્ન થતો નથી. એટલે કલહ ઉત્પન્ન થયા પછી તેનો અંત કેવી રીતે આણવો તે પણ પતિ-પત્ની બેઉએ જાણવાનો વિષય છે, પરંતુ આજે તો મારે તમને જ એ વિષે જે કાંઈ કહેવાનું છે તે હું કહું છું. તમારે સ્થાને જો કાંઈ પરણવાની ઉમેદવાર કન્યા હોત, તો મેં તેને આ બાબતના સંબંધમાં તેથી કાંઈ જૂદું જ લખ્યું હોત એટલે કલહનો અંત આણવા માટે જે કલાનો ઉપયોગ પતિએ કરવો જોઈએ તે જ સંબંધે હું આ પત્રમાં લખીશ.

પતિ-પત્નીના કલહમાં સુલેહ માટે પહેલો હાથ લાંબાવનાર બાજુ જીતી જાય છે એવી મારી માન્યતા છે. જે સ્ત્રી-પુરૂષ એમ સમજતાં હોય કે એક-બે દિવસ મ્હોં ચડાવીને રહેવાથી કે અબોલા લેવાથી લાભ થાય છે, અથવા તો સુલેહ માટે પહેલાં તૈયાર થનારનું માન વધી જાય છે, તેઓ મોટી ભૂલ કરતાં હોય છે એમ હું માનું છું. મારો પોતાનો અનુભવ તો એમ કહે છે કે સુલેહ માટે અગ્રેસર થનારનું માન બીજાની નજરમાં વધી જાય છે અને તે પોતાના મ્હોંથી ન કહે કે કશું ન કરે પણ તેનું હૃદય કૃતમતાના ભારથી ભરાઈ જાય છે. જો સ્ત્રી ચતુર હોય તો એવી સ્થિતિમાં તેણે અગ્રેસર થવું જોઈએ, કારણ કે એથી તે પોતાના પતિ ઉપર સત્ત્વર અધિકાર જમાવી શકે છે. સ્ત્રીની ભૂલ હોય તો તે સુલેહ માટે અગ્રેસર થાય એ સ્વાભાવિક છે. પણ સ્ત્રીની ભૂલ ન હોય, પતિનો જ વાંક હોય, તો પણ સુલેહ માટે અગ્રેસર થવામાં અને પોતાની જ ભૂલ થઈ છે એવું સ્વીકારી

લેવામાં સ્ત્રીએ કહાપણુ કરેલું જ મનાય. સત્ય અને અસત્યના પ્રશ્ન કરતાં સુલેહનો પ્રશ્ન એ વખતે વધારે મહત્વનો હોય છે. જો પુરુષ ચતુર હશે અને સમજશે કે ભૂલ પોતાની હોવા છતાં તે આરોપ સ્ત્રી પોતાને માથે લે છે, તો એથી પુરુષ મનમાં ને મનમાં પ્રસન્ન થશે અને પત્ની માટેનો આદર તેના મનમાં વધશે. પરંતુ આવી પરિસ્થિતિનો લાભ પુરુષે જ લેવો એ મને તો વધારે ડીક લાગે છે. દોષ સ્ત્રીનો હોય, તો પણ ક્ષમા માગવામાં-સુલેહ કરવામાં પુરુષ અગ્રેસર થાય એ જ વધારે યોગ્ય છે, બલકે સ્ત્રી માનિની હોય છે તેથી તેનો એ હક્ક પણ છે. વાત્સ્યાયન એક સ્થળે કહે છે કે જ્યારે પતિ-પત્નીમાં કલહ થાય, ત્યારે પતિએ પત્નીને શાન્તિપ્રદ શબ્દોથી સમજાવી લેવી અને તેના રોદનને બંધ કરાવવાને માટે તેને પગે પડવાની જરૂર પડે તો તેમ પણ કરવું અને તેને ઉચ્ચકીને પલંગ પર બેસાડવી.

અને જે સંસારમાં સ્ત્રી સમજે છે કે પોતે પતિની સમીપે એક જૂતા બગબર મનાય છે: પોતે કલહ કરીને પણ ફેટલાક દિવસ ટકાવ કરી શકવાની છે ? પોતે સર્વદા પતિની આશ્રિત જ છે : તે સંસારમાં કલહપ્રસંગે પણ જો તેના માનભાવને પતિ તરફના નમ્ર વર્તનથી પે.પણુ ન મળે, તો તેનામાં ઉદ્ધાસભાવ જાગૃત થવાની આશા પણ કેવી રીતે રહે ? પુરુષ રસિક હોય અને તેના હૃદયમાં સ્ત્રી માટે આદરનું યથાયોગ્ય સ્થાન હોય તો પુરુષે સદા ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે સ્ત્રીને સંસારમાંની પોતાની હીન દશાનું જાન થવા ન દેવું, તેને માનભંગ થવા ન દેવી, તેનું માન જાળવવું અને એક વાર સ્ત્રીની ભૂલ થઈ હોય તો પણ ક્ષમા માંગવાને અને પત્નીને મનાવી લેવાને પુરુષે જ અગ્રેસર થવું. થોડી વાર પછી શાન્તિથી તેને તેની ભૂલ સમજાવવી અને તે વખતે તે જરૂર સમજી જવાની.

પુરુષ જેવી રીતે બળમાં વિશિષ્ટ હોય છે, તેવી રીતે સ્ત્રી લાગ-ણીઓના પ્રવાહમાં વિશિષ્ટ હોય છે, એટલે કેાઈ પણ બાબતમાં

લાગણીવશ થતાં સ્ત્રીને વાર લાગતી નથી. એ વખતે તે પોતાના મન ઉપરનો અંકુશ જલ્દીથી ખોલ બેસે છે. જરૂર પડ્યે તમારા આંધ આત્રી જ સમજથી વર્તે છે. કાંઈ વાર હું બૂલ કરતી હોઉં છું, મારો જ અન્યાય હોય છે, પરંતુ કાણુ જાણે કેવીયે સીફતથી તે મને સમજાવી લે છે. હું એમનું રળેલું ખાઉં છું, એમના સુખથીજ હું સુખી બની શકું છું, છતાં તે એમ જ દાખવે છે કે હું એવી હીન સ્થિતિ ધરાવતી નથી, હું દેવી છું અને તે મારા સ્નેહપ્રેરિત ભક્ત છે, હું અણુસમન્નુ બાલિકા છું અને તે મારા પરમસ્નેહી અને સમન્નુ મિત્ર છે. આથી જ કે કાણુ જાણે શાથી હું તેમની સાચી દાસી બની ગઈ છું ! વાતનો સાર એ છે કે પત્ની પતિની આશ્રિત હોવા છતાં તેને તેની હીનાવસ્થાનું ભાન થવા ન દેવું; તેને એવો ખ્યાલ પણ ન આવવો જોઈએ કે એ હીન અવસ્થાને લીધે તેને ગૃહવ્યવહારમાં ડગલે ને પગલે દુઆવું પડે છે.

સંસારમાં પતિ અને પત્નીનો સમાન અધિકાર છે એવી સમજ જે વખતે વધુ ને વધુ ફેલાતી જાય છે, તે વખતે સ્ત્રી હીન અવસ્થામાં હોવા છતાં એ હીનતાનું તેને ભાન ન થવા દેવાનું પતિનું વર્તન એ શું કાંઈ નથી ? આ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક રીતે જ તમે પૂછશો. હું કહું છું કે સાચેસાચ સંસારમાં સ્ત્રીની હીન અવસ્થા ન જ હોવી જોઈએ અને તેને દાંપત્યના રથનાં બે સરખાં પૈડાંમાંના એક પૈડાનું જ યથોચિત સ્થાન મળવું જોઈએ. પરંતુ એવી સમાન સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવા પૂર્વે જે સંસ્કાર આપણે સેંકડો વર્ષોથી ગ્રહણ કરી રહ્યાં છીએ, બલકે જે સંસ્કારમાં આપણે ઉછરી રહ્યાં છીએ તે સંસ્કારોને તોડી-ફાડીને ફેંકી દેવા જેટલી શક્તિ હજી આપણામાં આવી નથી; એટલે પૂર્વસંસ્કારના અનુસંધાનમાં જ આપણે અત્યારે આપણું વર્તન બદલેસતું કરવું જોઈએ. તે પરિસ્થિતિમાં સ્ત્રી પોતાની હીન અવસ્થાની માન્યતાને સાથે લઈને જ પતિના ગૃહમાં પ્રવેશ કરતી હોય તે સ્વાભાવિક છે.

લોકો કહે છે કે પતિ-પત્ની વચ્ચે કાંઈ જાતનો પડદો રહેવો ન જોઈએ, બેઉ એકબીજાને માટે પારદર્શક કાચ સમાન હોવાં જોઈએ, અને ફાસલામણી, ઠગાઈ, કે જૂઠ્ઠો વહેવાર બિલકુલ ન રહેવો જોઈએ-નિતાન્ત સાફદિલી રહેવી જોઈએ. નવદંપતીનો પ્રેમ કામળ પુષ્પકળી જેવો હોય છે, તે વખતે પ્રેમની કલા જેટલી ઇષ્ટ છે તેટલી બીજી કાંઈ વસ્તુ ઇષ્ટ હોતી નથી, અને એ કલામાં નિતાન્ત સાફદિલી જો કાંઈ વાર ભયંકર પરિણામ લાવનારી નીવડે તેમ હોય તો તે સાફદિલી ન વપરાય તે જ હું જરૂરી માનું.

ધારો કે લગ્ન પૂર્વે જ પતિએ વ્યભિચાર કર્યો હોય અને તે માટે પાછળથી તેને પસ્તાવો પણ થયો હોય. એ જ વાત જો પતિ સાફદિલીનો પ્રયોગ કરીને પત્નીને પહેલી જ રાત્રે કહે, તો તેનું શું પરિણામ આવે ? પરન્તુ પત્નીનો પૂર્ણ વિશ્વાસ બેઠા પછી પ્રસંગવશાત્ જો એ વાત કહે, તો તેની અનિષ્ટ અસર ન થાય, અને પત્ની પણ પતિના એ અપરાધને માફ કરે; એવી જ રીતે જો કદાચ લગ્ન પૂર્વે પત્નીની જ ભૂલ થઈ ગઈ હોય, એથી તેને પસ્તાવો થતો હોય, અને તે સાફદિલીથી એ વાત પતિને દાંપત્યના આરંભમાં જ કહી દે, તો પરિણામે એ દાંપત્યવૃક્ષ મૂળમાંથી જ બળી જાય કે નહિ ? તાત્પર્ય એ છે કે દાંપત્યની કલામાં સાફદિલીનો પ્રયોગ અપેક્ષારહિત સમજવો જોઈએ નહિ. તેટલા જ માટે પ્રસંગોપાત પત્નીને ફાસલાવવી પડે, મનાવી લેવા માટે કાંઈ વાત અન્યથા કહેવી પડે, તેની હીન અવસ્થાનો તેને ડાંખ લાગ્યા કરતો હોય, તો તે નાખૂદ કરવા થોડું અસત્ય પણ વાપરવું પડે તો તેથી પુરૂષે હચમચી જવું જોઈએ નહિ એવો મારો મત છે.

પણ હા, એવી ફાસલામણી કે અસત્યની પણ એક મર્યાદા પાળવી જોઈએ. જેથી પત્નીના તન કે મનને ક્ષતિ પહોંચે એવો સંભવ હોય, તેવો પ્રયોગ તો કદાપિ ન જ કરવો જોઈએ. પ્રેમના વિખરાઈ જતા વાદળને સંગઠિત કરવા માટે અને તેમાંથી અમીટૃષ્ટિ

થયા કરે, તેટલા માટે જ એ પ્રયોગ દાંપત્યની કલાના એક ભાગ પુરતો થવો જોઈએ.

પરન્તુ કોઈ કોઈ પુરૂષો માને છે કે સ્ત્રીનો કંકાસ તેને ચૌદમું રતન ચખાડવાથી આપોઆપ પત્ની જાય છે! ‘ઢોર, ગમાર, પશુ અરૂ નારી, એ સખ તાડન કે અધિકારી’ એવું તુલસીદાસનું એક વાક્ય એવા પુરૂષો પોતાના મંતવ્યના ટેકામાં મૂકે છે! એ બાબત જરા ઉંડી ચર્ચા માંગે છે, એટલે હવે પછીના પત્રમાં જ હું એ સંબંધે રહેજ વિસ્તારથી લખીશ.

તમારી મોટી ભાભીના
આશીર્વાદ.

૫૩ પંદરમો

મહાનગી એટલે શું ?

ચી. રજનીકાન્તલાલ,

આ સૃષ્ટિમાં પુરુષ અને સ્ત્રી કાંઈ ખાસ ઉદ્દેશ્યથી નિર્માણ થયા કરે છે. બેઉમાં કાંઈ કાંઈ ખાસ વિશેષતાઓ છે અને બેઉમાં કટલીક ત્રુટિઓ પણ છે, એકની વિશેષતાઓથી બીજાની ત્રુટિઓની પૂર્તિ થાય છે, પરંતુ જો એકમાં જે ત્રુટિઓ હોય તે જ ત્રુટિઓ બીજામાં પણ હોય, તો તેમની જીવનનોકા બરાબર ચાલતી નથી, એવું દંપતી પરસ્પર સુખદાયક નથી બની શકતું અને બેઉને જીવનમાં મુશ્કેલીઓ વેઠવી પડે છે.

સ્ત્રી અને પુરુષના અધિકાર સમાન છે. પણ તે તેમનાં ક્ષેત્રમાં જ સમાન છે, અર્થાત્ પોતાનાં ક્ષેત્રોમાંનો સ્ત્રી-પુરુષનો અધિકાર સમાન મહત્ત્વ ધરાવે છે. પરંતુ તે ઉપરથી જો કાંઈ એમ સમજે કે પુરુષ અને સ્ત્રી સમાન જીવે છે તો તે ભૂલ છે. મારી માન્યતા મુજબ તો સ્ત્રી અને પુરુષ બેઉ જુદા જુદા પ્રકારના જીવે છે. જો કે બેઉની ખનાવટ કુદરતે લગભગ સરખા દેખાવની જ કરી છે. એકના પૂર્ણ વિકાસ માટે બીજાનો પણ પૂર્ણ વિકાસ થવો જરૂરી છે. એકના વિના બીજાના ઉદ્દેશ્યની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી. એકની પૂર્તિ માટે બીજાનું સર્જન થયું છે એ ખરું છે, છતાં પણ સ્ત્રી અને પુરુષ બેઉ ભિન્ન વ્યક્તિઓ છે-બેઉની વિશેષતાઓ જુદી જુદી છે.

સ્ત્રીઓ કામળ પ્રકૃતિની, સરળ સ્વભાવની અને ઉચ્ચ અભિ-
લાષોવાળી હોય છે. તે પુરુષોમાં કામળતા શોધતી નથી. હું
એક સ્ત્રી છું અને એક સ્ત્રી તરીકે સ્ત્રીઓના સ્વભાવ, પ્રકૃતિ અને
આવશ્યકતાઓથી પરિચિત હોવાને ક્ષીધે તમને એ રહસ્ય બતા-
વવા ઇચ્છું છું કે સ્ત્રી પોતે કામળ અને કમળેર હોવાને ક્ષીધે
પુરુષમાં બળ, દૃઢતા અને કઠોરતાને ઇચ્છે છે. પુરુષની એ વિશેષ-
તાઓ સ્ત્રીના હૃદયમાં વિશેષ આદર અને માન મેળવે છે. પત્ની
પતિમાં સૌથી પહેલું શારીરિક બળ, પછી માનસિક બળ, પછી
આરિત્યબળ અને છેલ્લે સંકલ્પબળ અથવા વિચારોની દૃઢતા
ઇચ્છે છે.

સ્ત્રી ધન-દોલત, જર-જવાહીર અને બધા વૈભવને પુરુષની
શક્તિ ઉપર કુરબાન કરે છે, એક મર્દની મર્દાનગીના કદમ ચૂમવાને
તૈયાર થાય છે અને જગતનાં બધાં સુખોને લાત મારવા પણ તત્પર
બને છે. જે પુરુષ પોતાને બાહુમાં ઉચકીને દોડી ન શકે, જે પુરુષ
પોતાના જેવો જ નાબુક અને કમળેર હોય, જેના વિચારો અદ્દ
અને કામાડોળ હોય, જે દુનિયામાં કંઈ ને પમલે ઠોકર ખાતો હોય કે
સાહસ-શક્તિ વિનાનો હોય, જે પોતાની કે બીજાઓની રક્ષા કરવા
પણ શક્તિમાન ન હોય, જેનામાં પોતાના મનને કાબૂમાં રાખવાનું
સામર્થ્ય ન હોય, તેવા પુરુષને સ્ત્રી ક્યાંથી માન આપે ?

અનેક યુગો અને હજારો વર્ષો વીતી ગયા છતાં સ્ત્રીસ્વભાવની
મૂલમત લાક્ષણિકતા તો તે જ રહી છે જે વખતે મનુષ્યો જંગલમાં
રહેતા, વનફળ ખાતા, ગુફાઓમાં વસતા, દેહ ઢાંકવાને વસ્ત્રોની પણ
અમત્ય માનતા નહોતા, બીજા ટોળીઓના આક્રમણ વખતે પોતાનાં
બાળબચ્ચાંનું રક્ષણ વીરતાથી કરતા અને પોતાનો જીવ મુઠ્ઠીમાં લપટ
કરતા, જેમની મર્દાનગીને જોઈને એમની સ્ત્રીની ઉપર બીજા કામ

નજર પણ કરી શકતા નહિ અને જેમની છાયામાં સ્ત્રી સુખે સતી તથા નિર્વાહ કરતી, તે જ વખતના સ્ત્રીત્વની મૂલ આકાંક્ષા આજના સ્ત્રીત્વમાં પડેલી છે: અર્થાત્ સ્ત્રી મર્દાનગીને ચાહે છે.

વિકાસ અને ફળવણીના પ્રભાવથી મર્દાનગીની વ્યાખ્યાઓમાં ફેરફારો થતા રહ્યા છે. આજે સ્ત્રી પતિમાં બુદ્ધિ, વિવેક, ચાતુર્ય, રસિકતા અને આખી દુનિયાનાં સુખોનો સંગ્રહ કરવાની શક્તિને ચાહે છે અને તેને જ તે મર્દાનગી માને છે. એવા ગુણોથી પૂર્ણ જે મર્દને તે પોતાનું હૃદય આપે છે, તેને પોતાનાં બાળકોનો જનક બનાવવા ઇચ્છે છે. તાત્પર્ય એ છે કે પત્ની પતિરૂપી રત્નના દરેક પહેલમાં-દરેક રંગમાં, શક્તિ-મર્દાનગી, પૌરુષેય જ શોધી રહી હોય છે, અને તેમાં જ તે સર્વ પ્રકારની તૃપ્તિ અનુભવે છે.

સ્ત્રી પ્રગતિની દિશાએ દોડી રહી છે. સ્ત્રી પુરુષોના જેટલું ભણતર ભણે છે, તેના જેવા ધંધા કરે છે, વિમાનમાં ઉડે છે અને યુદ્ધક્ષેત્રમાં પણ જાય છે એ હું બાણું છું. એથી એની કામળતાનો નાશ થશે પણ તે મૂળ પ્રકૃતિમાં તો સરખી કામળ જ રહેશે, એ કઠોરતાનું આવરણ હઠી ગયા વિના અને સ્ત્રી મૂળ સ્વભાવે જ સ્ત્રી બની ગયા વિના રહેવાની નથી. પરંતુ કામળતા ગુમાવનારી સ્ત્રી સંપૂર્ણ ગુણોપેત સ્ત્રી નહિ રહે, તે કાષ્ટ પણ પુરુષના જીવનમાં દાખલ થતાં એવો વિસંવાદ જગવશે કે જેથી તે દાંપત્યમાં કદાપિ એકાકાર થઈ શકશે નહિ. એને હું સ્ત્રીત્વનો વિકાસ નથી કહેતી પરંતુ એને તો હું વિકૃતિ જ કહું છું.

વિકૃતિ નહિ પણ ગમે તેટલો વિકાસ સાધનારી સ્ત્રી તો પુરુષ-દહ, વીર, શક્તિસંપન્ન, સાહસિક પુરુષનો આશ્રય જ શોધ્યા કરશે. શા માટે ? કારણ કે જે તેનામાં નથી, તે પુરુષમાં છે. પોતા જેવા

સુકામળ ફૂલને ફૂંક મારીને ઉડાવી દેવાને સમર્થ એવો એક મદદ પોતાના પ્રેમની ભિક્ષા માંગે, એ સુખને માટે તે તલસી રહી હોય છે. જગતમાં હજી એવી સ્ત્રીનો જન્મ નથી થયો કે જે પુરુષના આ પ્રકારના પ્રેમને જોઈને, એના મુખથી સાચા પ્રેમની ભાષા સાંભળીને અને એના હૃદયના પ્રેમની જ્વાળાથી તપ થઈને ચલિત ન થાય અને પોતાના માનસિંહાસનથી નીચે ઉતરીને તેની સામે હાથ જોડીને ઉભી ન રહે !

બસ, સ્ત્રીના સ્વાભાવમાં રહેલા આ તલસાટને પુરુષ જાણે છે અને એ જાણપણને તેણે વિકૃત બનાવી મૂક્યું છે, તેને જ પરિણામે તે પોતાની મદદનગીની મૂર્ખતાભરી છાપ સ્ત્રી ઉપર પાડવાનાં ધણી વાર ફાંફાં મારે છે ! હું એવા કેટલાક મૂર્ખ પુરુષોને ઓળખું છું કે જેઓ પોતાની મદદનગી કેવળ અતિસમાગમથી બતાવવામાં અને એ રીતે સ્ત્રીનો પ્રેમ મેળવવાના ધખારામાં ભ્રમ્યા કરતા હતા. ક્ષય જેવા ગંભીર રોગનો ભોગ થવા છતાં સ્ત્રીની જાતિય તૃપ્તિ કરવાને તત્પર રહેનારા અને કદાચ તે પરપુરુષગામિની થશે એવા સંશયપૂર્વક— પોતાની જાતીય મદદનગી બતાવનારા કમઅક્કલ પુરુષો પણ મેં સાંભળ્યા છે. મદદનગીના આવા જ કાષ્ઠ ધખારાથી પુરુષ જ્યારે પીડાય છે ત્યારે તે માનવ મટીને પશુ બને છે, તે પતિ મટીને માલીક બને છે, અને સ્ત્રી પર એક યા બીજે નિમિત્તે હાથ ઉપાડે છે ! અને પછી સ્ત્રીને ‘ તાડન કે અધિકારી ’ માનનાર તુલસીદાસનો ટેકો પણ તેમને મળી જાય છે !

સ્ત્રીમાં લાગણીવશતા વિશેષ હોય છે, એટલે તેના મન પર રોષની, ઠપકાની, કે એવી બીજી લાગણીની અસર કરવી જ જો જરૂરી હોય તો તે પશુ બન્યા વિના પતિ કરી શકે છે, પરંતુ એ હદ ઓળંગીને જે પુરુષ માનતો હોય કે સ્ત્રીને મારવાથી તેને પતિના પુરુષત્વની વેશેષ ને વિશેષ પ્રતીતિ થાય છે અને ઉલટો તે વધુ પ્રેમ કરે છે,

એ પુરૂષ મૂર્ખનો સરદાર છે. કલહનું નિવારણ માર મારવાથી થતું નથી. ઉલટાનો કલહ વધે છે, કારણ કે પોતાની હીન અવસ્થાનું જાન થતાં સ્ત્રી ગાય હોય તો પણ વાધણ બને છે અને લાગણીવશતાને કીધે તે ઉશ્કેરાટમાં કાંઈનો કાંઈ અનર્થ કરી નાંખે છે.

મારા કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે કલહનો અંત મારથી કદાપિ આવી શકતો નથી અને માર જેવા કઠોર વર્તનને સ્ત્રી સ્વભાવથી ખચ્છી રહી હોય છે તે ખ્યાલ બૂલભરેલો છે. સ્ત્રીને તો મર્દાનગી જોઈએ છે—વીરતા જોઈએ છે : પશુતા નહિ. મર્દાનગી સંબંધી વિકૃત માન્યતા છોડવાથી જ તે સાચા પતિપદને માર્ગે ચડી શકે છે.

તમારી મોટી ભાભીના

આશીર્વાદ.

પત્ર સોળમો

સાચો દાંપત્યપ્રેમ એટલે શું ?

ચી. રજનીકાન્તલાલ,

જો સ્ત્રીને આદર્શ પતિ મળે, અને પતિને આદર્શ પત્ની મળે તો તેઓની વચ્ચે સાચો દાંપત્યપ્રેમ જનમે અને તેઓ જીવન-ભર સુખી થાય, એવી માન્યતા ચોમેર પ્રસરી રહેલી છે. સવિતા તમારામાં આદર્શ પતિત્વની આશા રાખતી હશે અને તમે સવિતામાં આદર્શ પત્નીત્વની આશા રાખતા હશો, એમ હું માનું છું. પરંતુ હું તો માનું છું કે આદર્શ પતિ અને આદર્શ પત્ની એ કેવળ કલ્પનાની જ વસ્તુ છે! નાટકો અને નવલકથાઓમાં લેખકો ભલે એવા આદર્શ પતિ-પત્નીઓનાં જોડાં આલેખતા હોય, પરંતુ નક્કર જીવનમાં જ્યાં પતિ અને પત્નીની આદર્શ વિષેની કલ્પના જ જૂદી જૂદી હોય છે, ત્યાં આદર્શ એ ચોક્કસ ખીખામાં ઢાળેલો ગુણોનો મઠો જ હોઈ શકે એમ માનવું એ કેટલું વિચિત્ર છે ?

એક પુરૂષ અને એક સ્ત્રી પરસ્પર આદર્શ પતિ અને પત્ની બની શકે ખરાં, અને એ માટેની પરસ્પરની સમજૂતી એ જ સર્વ-શ્રેષ્ઠ માર્ગ છે. આવી પરસ્પરની સમજૂતી વિવેક અને બુદ્ધિ વડે થઈ શકે છે. પરંતુ પ્રત્યેક દંપતિની સમજૂતી જૂદી જૂદી હોઈ શકે. પ્રકૃતિને અનુસરીને એક દંપતી જેવી સમજૂતીથી સુખી થયાં હોય તેવી જ સમજૂતીથી બીજાં દંપતી સુખી થાય એવો નિયમ પણ બાંધી શકાય નહિ. એટલા માટે તેમના સુખનો આધાર તેમનાં જ વિવેક અને બુદ્ધિ પર વધારે હોય છે. આવી સમજૂતી ઉપર જ સાચા દાંપત્યપ્રેમનો ફૂલરોપ ઉગીને ઉછરે છે.

પરંતુ પતિને ઇન્દ્રિયસુખ આપવાથી તે પ્રસન્ન થઈને આદર્શ પતિ બની જાય છે કિંવા તેનો પ્રેમ પ્રકટી નીકળે છે એવી માન્યતા ધરાવનારી સ્ત્રીઓ જૂલ કરે છે. દારૂની તરસની પેઠે જેમ જેમ ઇન્દ્રિયસુખની પ્યાલી વધારે ને વધારે પીવામાં આવે છે તેમ તેમ તે તરસ વધતી જાય છે. તે કદાપિ તૃપ્ત થતી જ નથી. પતિ અને પત્નીને પરસ્પર પ્રેમથી બાંધી રાખવાનો એક જ ઉપાય માત્ર મેં ઉપર કહ્યું તેમ વિવેક અને બુદ્ધિપૂર્વકની સમજૂતી છે.

તમે મારી આ વાતને વેદવાક્ય તુલ્ય માનજો કે લગ્નજીવનને સુખમય બનાવવાનો મૂલમંત્ર એક છે અને તે સાચો. દાંપત્યપ્રેમ : અને સાચા દાંપત્યપ્રેમનો અર્થ એ છે કે એકબીજાને માટે વધુમાં વધુ ત્યાગ કરવાની વાંચ્છના અને એકબીજાનો જન આપીને પણ પરસ્પર સેવા કરવાનો સંકલ્પ.

આ આર્થ દાંપત્યપ્રેમને જોવો હોય તો કૃપા કરીને યુરોપ-અમેરિકા તરફ ન જોશો, અથવા જુઓ તો ત્યાં દંપતીઓની શી દશા છે અને તેઓ પણ આજે શું ઇચ્છી રહ્યા હોય છે તેનો વિચાર કરજો. પિતા અને પુત્રનો પ્રકૃતિમાં અંતર હોય છે, તેઓને પરસ્પર જનતું નથી, ત્યારે સમજી પિતા-પુત્રો પોતાની ખુશી અને નાખુશીની વાતોમાં બાંધ-છોડ કરીને મેળ સાધી લે છે અને તેઓ એમ કરે છે તો જ તેઓ સાથે રહી શકે છે. માતા-પુત્રના દષ્ટિકાણ વચ્ચે યુગોતું અંતર હોય છે, માતા કંકાસિયણ હોય છે અને પુત્ર નવયુગની હવામાં ઢિડતો હોય છે, તો પણ માતા અને પુત્ર માંહોમાંહે સમજૂતી કરીને નિભાવે છે. તેવી જ રીતે ભાઈ અને બહેન, માતા અને પુત્રી, એકબીજાથી ખૂબ દૂર હોય છે છતાં એકબીજાને નહિ છોડવાને સમજૂતી પર આવી જાય છે. જ્યાં સમજૂતી શક્ય નથી હોતી, પ્રકૃતિભેદને લીધે જેઓ એકબીજાને છોડવામાં જ શાંતિ માને છે, ત્યાં તેઓ તેમ પણ કરે છે.

પરન્તુ આજે યુરોપ—અમેરિકાનાં દંપતીઓ પણ ખચે છે કે બાંધ—
છોડની રીતે સમજૂતી ઉપર આવીને, કાંઈ વસ્તુનો ત્યાગ કરવો ઘટે
તો તેમ પણ કરીને, પ્રેમની વૃદ્ધિરૂપ સહવાસને નિભાવવો જોઈએ.
એ દેશનાં દંપતીઓ અને કુટુંબો પાસેથી આ ગુણુ આપણે શીખવો
જોઈએ. જો કે ત્યાંનાં બધાં દંપતીઓ અને કુટુંબોએ આવો ગુણુ
ખીલવ્યો છે એમ કહેવાને હું આજે તૈયાર નથી. મારું કથન તો એ
છે કે જીવનની બધી પરિસ્થિતિની વચ્ચે આપણે નિભાવી લેવાની
મનોવૃત્તિ ધારણ કરીએ છીએ, તો પતિ—પત્નીએ પરસ્પરના સુખને
માટે નિભાવી લેવાને બાંધ—છોડ કરવી અને સમજૂતી પર આવવું
એ કેમ શક્ય ન અને ? ફાટ્યા લુગડાને સાંધીએ નહિ અને ફડ્યા
માનવીને મનાવીએ નહિ તો સંસાર ચાલી શકે શી રીતે ?

અને એ નિભાવવાની વૃત્તિમાં જે ત્યાગની ભાવના રહેલી છે
તે જ પ્રેમના એક આવિષ્કારરૂપ છે. પરસ્પરના સુખ—સંતોષ માટે
ત્યાગ કરવાની—નિર્વ્યાજ અને પ્રતિકૂળની અપેક્ષા વિનાના સ્વાર્પણની
ભાવના એ જ સાચા દાંપત્યપ્રેમનું પ્રકટ સ્વરૂપ છે. લગ્નનો અર્થ
અને ઉદ્દેશ ધણીઓ ભૂલી જાય છે. લગ્નનો અર્થ એ છે કે વિકાસની
સીઠી પર પ્રત્યેક મિનિટે ઉપર ચઢવામાં વધુમાં વધુ પરસ્પરને સહાય
કરવી—સેવા કરવી અને એકબીજાને નિવૃત્તિના માર્ગ માટે વધુ ને
વધુ ઉપયોગી બનાવવાં તે. દાંપત્યના કર્તવ્યના પાલનમાં પોતાની
ખચ, પોતાની વાસના, પોતાની કામનાનો પ્રશ્ન ઓછો હોવો
જોઈએ. લગ્નની વેદી પર બેસીને અમિ અને અન્ય દેવતાઓની
સાક્ષીએ પતિ અને પત્ની આ કર્તવ્યના પાલનનું વચન આપે છે
અને એ વિશે જ સંકલ્પ કરે છે. આ વચન અને આ સંકલ્પ કાંઈ
શુષ્ક ધર્મક્રિયા નથી, તે સફળ અને પ્રેમાળ દાંપત્યજીવનનો વહેવાર
મંત્ર છે, તે વિજ્ઞાનસિદ્ધ મંત્ર છે, તે મુખથી બોલવાનો જ નહિ
પણ જીવનમાં આચરવાનો મંત્ર છે.

હવે તમે જે દંપતીઓની વચ્ચે કલહ-કંકાસ ચાલતો જીવનમાં જોયો હોય, તેમનાં વર્તનને સંભારી જજો, એટલે જણાશે કે તેઓમાં પ્રેમ કેમ ખીલ્યો નથી ! તેઓ સ્વાર્પણને બદલે શોષણને લમતો મંત્ર સમજી બેઠાં હશે એમ હું ખાત્રીપૂર્વક કહું છું અને થોડો વિચાર કરતાં તમને પણ તે જણાઇ આવશે. માત્ર પોતાના જ સુખની ઝંખના પતિ કે પત્ની કરતાં હોય ત્યાં સ્વાર્પણની વૃત્તિ સંભવે જ ક્યાંથી ? જ્યાં સ્વાર્પણ ન હોય, ત્યાં શોષણ હોય; જ્યાં શોષણ હોય ત્યાં પ્રેમ ક્ષણભર પણ ઉભો રહે નહિ : અને જ્યાં પ્રેમ ન હોય, ત્યાં વિસંવાદ, કલહ, રીસામણાં, છૂટાછેડા, એવાં કાંઈ કાંઈ તાંડવ ચાલી રહેલાં જ હોય.

તમે કહેશો કે પતિ અને પત્ની બેઠિમાંથી એક આવી સ્વાર્પણની ભાવનાથી યુક્ત હોય, પણ બીજું પાત્ર તે ન સમજતું હોય તો ? હું કહું છું કે સ્વાર્પણની વિશુદ્ધ ભાવના પતિ કે પત્ની ગમે તે એકમાં હોય, પણ એ ભાવનાનું ચુંગક બીજા પાત્રમાં એ ભાવના પ્રકટ કર્યા વિના રહેતું જ નથી. તે માટે ધીરજ અને શ્રદ્ધા હોવાં જોઈએ. જે બેઠિમાં સમાન સ્વાર્પણની ભાવના હોય, તે પછી આ વાત સમજવવાની જરૂર જ રહેતી નથી. એ ભાવના ન હોય ત્યારે તો આવું બધું કહેવાની જરૂર પડે છે. પરંતુ હું તો ઇચ્છું છું કે તમે અને સવિતા એ બધું સમજતાં હો એટલે આવો ઉપદેશ તમારે માટે આવશ્યક પણ ન હોય !

તમારી મોટી ભાણીના
આશીર્વાદ.

પત્ર સત્તરમે

લગ્નજીવનનું સારતત્ત્વ

ચી. રજનીકાન્તભાઈ,

મે તમને જરૂર પૂરતી વાતો લખી નાંખી છે, એટલે હવે મારો આ પત્ર છેલ્લો જ છે. એ પત્રમાં હું તમને મારા બધા પત્રોનો સાર તારવી આપવા જ માત્ર ઇચ્છું છું, એટલે તમને તેમાંથી કંઈ નવી વાત જાણવાની ન મળે એ સંભવિત છે.

લગ્નના સંબંધમાં મુખ્યત્વે સમગ્ર લેવાની વાત એ છે કે લગ્ન આ સૃષ્ટિના માત્ર વિકાસને માટે છે. વિકાસ માટેનો એ લગ્નપ્રબંધ સર્વશ્રેષ્ઠ છે કે નહિ એ વાત અહીં કરવાની જરૂર નથી, પરંતુ તેનો હેતુ વિકાસ છે એ વિષે શંકાને સ્થાન નથી. તે સાથે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે લગ્ન એ સુખની જ વસ્તુ છે, તેથી સુખ જ મળે છે એમ પણ સદા નથી બનતું. માનવીના વિકાસના હેતુથી લગ્નની પ્રથાને માનવીના મગજે અને તેનામાં કુદરતી રીતે રહેલી પશુપ્રવૃત્તિએ જન્મ આપ્યો છે. સમાજના રક્ષણ અને વૃદ્ધિનું એ માત્ર સાધન છે, અને એ સાધન કેવળ નિર્દોષ છે એમ પણ માનવાનું નથી. માનવીએ પરિસ્થિતિને વિચારીને સારા અને નરસાની વચ્ચેથી કાઢેલો એક મધ્યમ માર્ગ એ જ આજનો લગ્નપ્રબંધ છે.

લગ્નસંબંધથી બંધાઈને પતિ-પત્ની ઓછામાં ઓછા ખર્ચે અને ઓછામાં ઓછી મુશ્કેલીએ, સાથે રહી, બની શકે તેટલી સારી રીતે જીવનયાત્રાને સફળ કરે અને વિકાસની સીડી ઉપર ચડી શકે, એટલો જ લગ્નનો ઉદ્દેશ છે. દુર્ભાગ્યે ઘણે સ્થળે લગ્ન આજકાલ ઓછા ખર્ચવાળો બિઝિયાર થઈ ગયો છે અને તેથી જ ગૃહસ્થજીવન કડુ, કંટકમય અને કષ્ટકર બની ગયું છે. જો સૌસમાગમ કેવળ

આત્મિક વિકાસ અને સંતાનોત્પત્તિ માટે જ કરવામાં આવે અને તે સિવાયના સમાગમને પાપ માનવામાં આવે; તે સાથે જ સ્ત્રીઓ એવો દૃઢ-સંકલ્પ કરે કે નિયમિત સમય વિના બીજા કોઈ સમયે પતિની વાસનાની તૃપ્તિનું કારણ પોતે-બનતાં સુધી નહિ જ થાય, અને પુરૂષ એવો સંકલ્પ કરે કે સ્ત્રીના માનસિક અને આધ્યાત્મિક સાહચર્યમાં પોતાને અધિક સુખી સમજશે તો સંસારનાં અનેક કષ્ટો આપોઆપ ઓછાં થઈ જાય. પોતાના જીવનને વધુમાં વધુ સુખી બનાવવા ઇચ્છતી સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિઓને સદા એટલું શીખવતા રહેવું જોઈએ કે કામવાસનાની તૃપ્તિ અથવા શારીરિક પ્રેમ એ જડનો પ્રેમ છે, પ્રેમનું એક તુચ્છ અંગ માત્ર છે, અને કામવાસના એ પ્રેમ નહિ પણ પ્રેમની છાયા માત્ર છે. સાચી વાત તો એ છે કે ત્રણ બાળકોનો જન્મ થયા બાદ કામવાસનાનું દાર બંધ કરી દેવું જોઈએ, અને જો તે દાર કોઈ વાર ખુલે, તો સ્ત્રીની ઇચ્છા અને પ્રેરણાથી જ ખુલવું જોઈએ. છતાં એ દાર ખોલવાની પુરૂષની જ ઇચ્છા હોય, સંયમ એ શક્તિથી દૂર બની ગયો હોય, સ્ત્રીની ઇચ્છા ન જ હોય, તો સંતતિનિયમનનો કૃત્રિમ માર્ગ લેવો લેવાયઃ અસંયમીઓથી બીજું બની શકે પણ શું ?

તે સાથે એટલું પણ સમજી રાખવું જોઈએ કે સ્ત્રી એ ગૃહસ્થ-જીવનની નોકાને અગ્રેસર કરવા માટેનો ખલાસો છે; કેવળ તે સુખની સ્થૂળ સામગ્રી નથી; ઇહલોક અને પરલોકને સુખી બનાવનારી એક સહાયિકા પણ છેઃ એવી સમજણને પરિણામે સંસાર સંબંધી અનેક મુશ્કેલીઓ દૂર થઈ જશે. સ્ત્રી એ આર્યદષ્ટિએ અર્ધાંગિની છે, ધાર્મિક ક્રિયાઓ સ્ત્રી વિના એકલો પુરૂષ કરી શકતો નથી. સ્ત્રીને કામકેલીની સામગ્રી કદાપિ માનવામાં આવી નથી.

ખૂબસૂરતી એ કોઈ વિશિષ્ટ વસ્તુ નથી. લક્ષ્મી પૂર્વે કન્યાનાં રંગરૂપ પૂછવામાં આવતાં નહિ, માત્ર તેનાં અંગોપાંગમાં કોઈ ખોડખાંપણ

નથી, એટલી જ તજવીજ કરવામાં આવતી, વર તો કન્યાને લગ્ન પૂર્વે જોઈ શકતો જ નહિ. કન્યા અમુક કુળની કે અમુક સંસ્કારવાળી છે એટલું પ્રમાણપત્ર જ કહી દેતું કે તે પત્નીનાં કર્તવ્યો સરસ રીતે પાળશે. પત્ની એ વેશ્યા નથી. સુંદર સ્ત્રીઓના બજારમાં પ્રદર્શન કરવા માટેની વસ્તુ નથી, તે પુત્રોની માતા છે, જનની છે, ગૃહીની દેવી છે, એવું ગૌરવ કરનારી જ એ જૂની રસમો હતી. લગ્ન માટેની કન્યાની પસંદગીમાં જે જે બાબતોની પૂર્વે તજવીજ કરવામાં આવતી, તે તજવીજમાં જ લગ્ન પ્રતિ કેવી દૃષ્ટિથી જોવામાં આવતું તે પ્રતીત થતું. આજે એ પ્રથા જંગલી મનાય છે, વધુ તજવીજ કરવામાં આવે છે, વધુ યોગ્યતા, કલા, બહુતર, ઇત્યાદિ જોવામાં આવે છે અને કન્યાને વર પોતે ન જુએ ત્યાંસુધી લગ્ન કરવાની તે ના કહે છે : આ સ્થિતિને હું અનિષ્ટ તો નથી કહેતી, પરંતુ એ સ્થિતિમાં જેટલે અંશે પત્ની તરફ જોનારી પુરૂષની દૃષ્ટિમાં વિકૃતિ થઈ છે તેટલે અંશે તેમાં અનિષ્ટતા પેદા છે એમ હું માનું છું ખરી. રૂપ, ગુણ, બહુતર, ઇત્યાદિને જે પુરૂષ પોતાના તનમનના વિલાસની સામગ્રીની દૃષ્ટિએ જ જોવા ઇચ્છે, તે પુરૂષની લગ્ન પ્રતિની દૃષ્ટિ વિકૃત છે એમાં સંશય નથી. પત્નીમાં નાટકની નાટિકાનું દર્શન કરવા ઇચ્છતો પુરૂષ લગ્નપ્રથાને વધારે વિકૃત કરી રહ્યો છે એમ હું તો માનું છું.

સૌંદર્ય અને ગુણ-સંસ્કાર એ બે વસ્તુઓ પર વાસ્તવિક દૃષ્ટિથી જે પુરૂષ જુએ છે, તે પુરૂષ સૌંદર્યને સ્ત્રીમાં લગ્ન માટેની એક આવશ્યકતા નહિ માને. સૌંદર્ય એ સમય વીતતાં ઓછું જ થાય છે-વધતું નથી; ગુણસંસ્કાર સમય વીતતાં વધે છે : બસ જે ઘટે છે તેની તરફ જોવા કરતાં જે વધે છે તેની તરફ જોવું એ જ હિતકારક છે, એમ જો પુરૂષો સમજતા થાય તો તેઓ પોતાની સ્ત્રીમાં નાટકની નાટિકાના સૌંદર્યની લાલસા ધરાવતા બંધ થાય. સૌંદર્ય મનુષ્યને માટે નિત્ય નવું આકર્ષણ પેદા

કરી શકતું નથી, પછી ભલે એ સૌંદર્યને જ નહીં આભૂષણોથી શણ-
ગારવાનાં ફાંફાં મારવામાં આવે. પરંતુ ગુણ-સંસ્કાર એવી વસ્તુ છે કે
તે નિત્ય નવું આકર્ષણ જમાવી શકે છે અને પ્રેમવૃદ્ધિના કારણરૂપ
બની શકે છે. આ બાબત હું તમને વધારે વિસ્તારથી લખું છું,
તેનું કારણ એ છે કે પુરૂષની સૌંદર્ય પ્રતિની દૃષ્ટિ એટલી વિકૃત બની
છે કે એ દૃષ્ટિએ જ અનેક સંસારોને ધૂળધાણી કર્યા છે, અનેક
સ્ત્રીઓનાં જીવન ખારાં ઝેર બનાવી મૂક્યાં છે, અનેક શાપોથી લગ્ન-
પ્રથાને અભિશાપિત કરી છે અને સંસારમાં અનેક નવા કાચડાને
જન્મ આપીને સંસારસુધારકોને મુંઝવી માર્યા છે.

લગ્નજીવનને સુખી કરવા ઇચ્છતા પતિએ એક વધુ વાત જાણી
લેવી જોઈએ અને તે પોતાના તથા સ્ત્રીના શરીરની રચનાની. હું
ડાક્ટર નથી અને આ પત્રોનો મારો ઉદ્દેશ તમને ડાક્ટરી
શીખવવાનો નથી, પરંતુ માનવશરીરની રચનાનાં મૂળતરવો દરેક
પતિએ શીખી લેવાં જોઈએ, અને તે શીખવાથી જ પત્નીપરના પુરૂષના
અજ્ઞાનવશ અત્યાચારો અટકે છે. અણસમજને લીધે જે જે શારીરિક
બ્યાપારોની અતિશયતા હાનિકારક નીવડે છે, તે અતિશયતા અટકાવ-
વાનો માર્ગ જ આ પ્રકારની સમજ છે. સ્ત્રીનાં જૂદાં જૂદાં અવયવો
સમાગમમાં શાં શાં કામ કરે છે તેની સમજથી તે તે અવયવોને
વિશ્રાંતિ આપવાની કેટલી જરૂર છે તે પુરૂષ સમજી શકે છે અને તેને
યથાયોગ્ય સમય સુધી અલગ્ય પાળવાની અગત્ય સમજાતાં આપો-
આપ તેને પોતાના મનને સંયમમાં રાખવાની અગત્ય પણ સમજાય
છે. અસંયમ એ એક રીતે અજ્ઞાનમાંથી જ જન્મે છે.

સ્ત્રીના શરીરની માહિતી મેળવવા ઉપરાંત સ્ત્રીના મનની માહિતી
મેળવી લેનાર પતિની દૃષ્ટિ સમીપે પોતાના લગ્નજીવનનો માર્ગ અનંત
અજવાળાંથી પ્રકાશિત બની જાય છે. એ મનને પોતાને અનુકૂળ
કેવી રીતે કરી લેવું, તેનો માર્ગ એથી જ સૂઝે છે. એક વાર બેઠું મન

પરસ્પર સમજાઇ જાય અને એ મનોની અનુકૂળતાની સિદ્ધિમાં જ સંપૂર્ણ સુખનો માર્ગ રહેલો છે એવી સમજ હાથ લાગી જાય તો પછી કલહ-કંકાસ કે મતભેદનો પ્રસંગ આવતો જ નથી; કારણ કે મતભેદ ઉપસ્થિત થતાં પણ પરસ્પર સમજૂતીથી નિભાવી લેવાની સમજ તેમાંથી પ્રકટે છે, અને પછી ચિરસ્થાયી પ્રેમ ખેડ વચ્ચે પ્રકટે છે. એ જ લગ્નજીવનની સફળતા અને એ જ લગ્નદ્વારા વિકાસ-સાધવાના માનવીના આશયની પરિપૂર્ણતા.

રજનીકાન્તભાઈ ! મેં તમને મારા પત્રોમાં ઘણી ઘણી વાતો કહી છે; કાંઈ વાર એકની એક વાત મેં તમને ફરીથી કહીને પુનઃરૂઝિતદોષ પણ કર્યો હશે; પરંતુ તેમ કરવામાં મારો આશય તમને જેમ અને તેમ વધુ સચોટતાથી લગ્ન પછીનાં તમારાં કર્તવ્યોની દિશા બતાવી આપવા સિવાય બીજો કશો નથી.

હવે તો મારા આશીર્વાદ છે કે તમે રંગે-ચંગે પરણીને ઘેર આવો અને સવિતા તમારા જીવનમાં પ્રકાશ પાથરનારૂં તમારૂં અધુરું અંગ બની રહે !

તમારી માટી ભાભીના

મંગળ આશીર્વાદ.

પરિશિષ્ટ

ચી. રજનીકાન્તભાઈ,

તમે રંગે-ચંગે પરણીને ઘેર આવ્યા, તે મતલબનો તમારો પત્ર મળ્યો અને મને ખૂબ આનંદ થયો. મારા પત્રો માટે તમે મારો આભાર માનો છો? ભાઈ! એમાં આભાર માનવાની શી જરૂર છે? માતા પુત્રને જીવનસાફલ્ય માટેની શિખામણ આપે તેમાં તે કશો ઉપકાર કરતી નથી, માત્ર પોતાની ફરજ બજાવે છે. તમારી પ્રત્યેની મારી ફરજ એક વતસલ માતા જેવી જ હતી અને તે મેં બજાવી છે, એમાં આભાર શાનો માનો છો?

તમારા પત્રમાંની બીજી એક વિગતથી હું આનંદ સાથે આશ્ચર્યમાં ગરકાવ બની ગયો છું. જેવી રીતે મેં તમને પુરૂષના લક્ષણોની માહિતી અને શિખામણ આપનારા પત્રો લખ્યા હતા, તેવા જ પત્રો તમારી પત્નીને તેના મોટાભાઈએ પણ લખ્યા હતા, એ જાણીને મને પરમ આનંદ થયો છે.

પરંતુ એ બેઠે પત્રોને પુસ્તક રૂપે પ્રસિદ્ધ કરીને બીજાં નવ-દંપતીઓને માર્ગદર્શક બનવાની તમારી અને સવિતાની ઇચ્છા છે એ જાણીને મને આશ્ચર્ય થયું છે. મારા પત્રો તો તમને સંબોધીને લખાયેલા હતા, એટલું જ નહિ પણ તમને, તમારી ટેવોને, તમારા ગુણ-દોષને દૃષ્ટિ સમીપે રાખીને જ મેં એ પત્રો લખેલા હતા. છતાં તમે માનો છો કે એ પત્રો બીજાંઓને માર્ગદર્શક બની શકે તેવા છે, તે આશ્ચર્યની વાત છે. મારા જેવી એક સાધારણ જીવાન સ્ત્રીમાં થોડા અનુભવ અને વિચારોને અંતે બીજાંઓને માર્ગદર્શક બનવાની યોગ્યતા આવી ગઈ હોય, એમ મને લાગતું નથી. જે પતિ તમારા

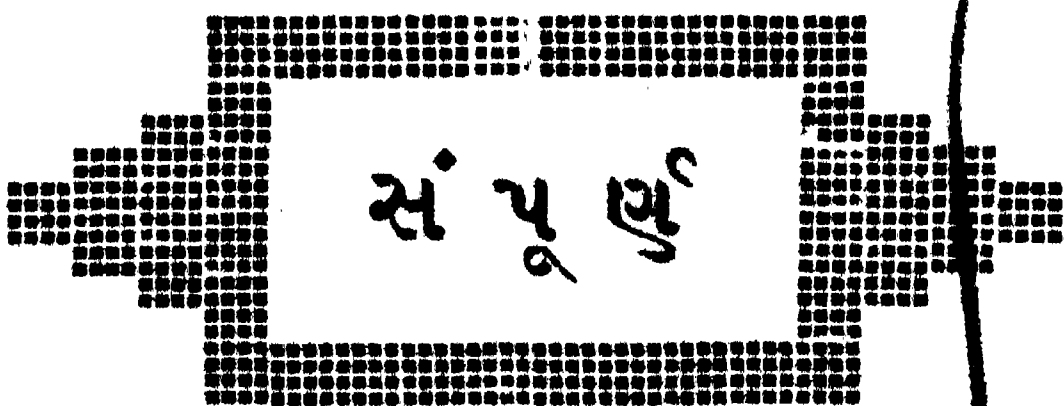
તાં વિશેષ બુદ્ધિશાળી હોય, તેને મારા પત્રોમાં કશું નવું ન લાગે; ને જે પતિ અબુદ્ધ હોય તેને મારા પત્રોમાં કશું વહેવાર ન લાગે, એ એ બેઉ વર્ગના પતિઓને તો મારા પત્રો નિરૂપયોગી જ ગવાના; અને જગતમાં તરેહ તરેહનાં માનવી હોય છે તેમજ વિવિધ પતિ, જ્ઞાન, બુદ્ધિ અને કલ્પનાવાળા પતિઓ પણ હોય છે. એ પતિને સમનુકૂળ થઈ પડે તેવા-પેટન્ટ દવા જેવા પત્રો કાંઈ મેં તમને આપ્યા નથી. પરંતુ હા, તમે તો એમ માનો છો કે તમારા જેવા યશ યોગ્યતા અને બુદ્ધિવાળા પતિઓ જ જગતમાં મોટા ભાગે હોય છે અને તેથી મારા પત્રો સૌને નહિ તો મોટા ભાગના પતિઓને માર્ગદર્શક બનવાની યોગ્યતાવાળા છે, અને તેથી તમે તેનું તક બનાવવા ઇચ્છો છો, તો બલે, બાઈ ? તમારી એ ઇચ્છા પૂરી કરો.

હવે તો ઘેર આવીને તમે નવદંપતીને આનંદભરી આંખે વાની બહુ-બહુ ઇચ્છા થાય છે, પણ એ ઇચ્છા હાલ તુરતને નહીં તો દાખવી રાખવી પડે છે.

સૌ સવિતાને મારી આશીષ કહેજો : જુઓ, મારો બચુ આ જ કિલકિલાટ કરીને એ આશીષમાં શાખ પૂરે છે.

તમારી માટી ભાભીના

તમેને બેઠને આશીર્વાદ.

પુત્રદા અને પારણું

શ્રી ઉપયોગી અત્યંત રસ-
દાયક પુસ્તક કે જેમાં સામાજિક
જીવન સાથે વૈદક વિષયને વાણી
લેવામાં આવ્યો છે પાંચ વરસની
બાળકીથી માંડી માતા બને ત્યાં
સુધીની તેની હરેક ભુમીકાને
યોગ્ય ન્યાય આપી ઉત્તમ ચર્ચા
કરવામાં આવી છે તેની સાથે
અનુભવ સિદ્ધ અમુલ્ય ઉપાયો
આપી પુસ્તકની ઉપયોગીતા
વધારી દીધી છે છસો પાનાનું
પાકા બાઈન્ડીંગ અને ત્રિરંગી
ચિત્ર સાથે ઉત્તમ જેકેટ અંતઃ
બાહ્ય સુંદર સજ્જવટ

કીંમત માત્ર રૂા. ૨-૮-૦

પોપ્ટેજ અલગ

લખો—

વિશાળ ઔપધ ભંડાર

પાટડી.

જી. અમદાવાદ.

શાસ્ત્રીય રીતે હાથ ખરલથી બનતી

આયુર્વેદીક ઔષધીઓ માટે

વિશાળ ઔષધ ભંડાર.

એ એક પ્રમાણિક સંસ્થા છે.

જ્યાં વિદ્વાન અને ક્રિયા કુશળ વૈદની બતી દેખરેખ
નીચે દરેક બતની ભસ્મો, રસો, રસાયનો, અવલેહો
આસવો, ગુટીકાઓ, ચુર્ણો વિગેરે સંકળે દવાઓ
મશીનરીની સહાયતા સિવાય તૈયાર થાય છે.

દેશભરના વૈદ, ડાક્ટરો, પોતાના દવાખાના-

ઓમાં વાપરે છે. દવાની ઉત્તમતાના

સર્ટીફિકેટો અને સોના રૂપાના સર્તિ-

ફનો અને પ્રદર્શનોના આદ મળેલા

છે. ભાવ તાલ બાળુવા

શુચી પત્ર મંગાવો.

મેનેજર :—

શ્રી વિશાળ ઔષધ ભંડાર

પાટડી. જી. અમદાવાદ.

